



Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



Arbejde
Tidens Hæder
Troens Vital

Koldingbogen 2000

Koldingbogen

2000

**Koldingbogen 2000 udgives af Kulturudvalget
med støtte fra følgende sponsorer:**

ABC-Kolding

Burcharths Farve- og Lakfabrik A/S

Danfoss Kolding A/S

Fiberline Composites A/S

Jørn Thomsen Offset A/S

Kolding Handel og Håndværk

Kolding Hjemstavnsforening

Munk Bog & Idé

Nordisk Solar Compagni A/S

Novadan A/S

Nykredit A/S

Sparekassen Bikuben Koldings Fond

I år udgives Koldingbogen for 30. gang. Siden Axel Andersen i 1970 tog initiativ til den første Koldingbog, er det blevet til mere end 400 artikler om Koldings historie skrevet af både professionelle historikere og koldingensere, der for første gang er gået i gang med lokalhistorien.

For alle har det været vigtigt at gøre læserne opmærksomme på nye, væsentlige sider af byens historie, og vi har alle fået en bedre forståelse for, hvordan tingene hænger sammen.

Jeg vil håbe, at denne lyst til at bidrage til den fælles forståelse må fortsætte langt ind i det 21. århundrede!

Tak til forfatterne, de lokale sponsorer og Kolding Stadsarkiv for endnu en Koldingbog.



Dan Nielsen
Kulturudvalgsformand

SIDE INDHOLD

- 5 Hans August Andersen
- hårdt arbejde og en smule held
Gunhild Due
- 13 Koldings bordel 1868-1877
Jesper Ratjen
- 29 Sygehuset på Dyrehavegaards mark
Torsten Sørensen
- 37 Aksel Olsen,
Geografisk Haves grundlægger
K. E. Reddersen
- 57 DANA-Is
Helene og Jens Hjorth
- 61 Vandkunsten på Koldinghus
H. C. Ervald
- 67 Hollænders Teglværk
Erna og Sophus Hollænder
- 75 Ejendomshandel før og nu
Ingemann Bager
- 85 En huslærers dagbog
Laura Meyer Hansen
- 88 Erindringer fra Kolding Børnehjem
Knud Erik Hellum
- 93 Dyrskue i Kolding 1951
Birgith Rigenstrup Gimm

- 97 Guldbarrer, æbler og æresbolig
Børge Therkildsen
- 104 Højhusene
– fra grusgrav til moderne bykvarter
Hans Fiil
- 111 Julemærkesanatoriet set fra Island
Erik Watson
- 113 Glimt fra året, der gik
Søren Flø Sørensen

Koldingbogen
30. årgang
Udgivet af Kulturudvalget i Kolding
Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou
Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding
ISSN 0901-877

Forsidebilledet: 1. maj demonstration 1900, Jernbanegade set mod Banegården.

Hans August Andersen

– hårdt arbejde og en smule held

Af Gunhild Due

Når man fødes i et arbejderhjem i 1926, skal der en god portion held til at havne hos et par forældre, der har sans for at støtte en tegne- og maleglad dreng bl.a. ved at give ham et stafeli i julegave. At forældrene yderligere lod Hans August få en bedre skolegang, nemlig en realeksamen – i 1943 – noget der dengang ikke var almindeligt for en arbejderdreng, hører med til heldet. At der så dukkede en læge Ørkild op, som så Hans Augusts billede på staffeliet og foreslog drengen at kontakte Kolding-maleren Christian Daugaard for at få lidt vejledning, ja så var livsbanen allerede lagt, set i bagklogskabens klare lys – og begyndelsen til det slidsomme arbejde med kunst startet, når den, som hos Hans August, tages seriøst og alvorligt. At udstille og sælge landskabsbilleder som 13-årig er jo heller ikke så almindeligt. Men også dengang i 1939 havde man arbejdsløshedsprojekter. Landsforeningen til Arbejdsløshedsbekæmpelse arrangerede en udstilling i Kolding kaldet “Gadens Talenter”. Her udstillede Hans August seks billeder og solgte to.

Med maleriet kom der imidlertid et mellemspil. Den unge Hans August ville såmænd være landmand inspireret af gode ferieoplevelser hos en onkel. Og som han selv udtrykker det, så var der ikke rigtig plads til maleri i de år. Efter årene som karl og aftjent værne-

pligt vendte Hans August dog tilbage til Kolding. Det bedste, han fik ud af sin landbrugstid, siger han selv, var hans kone Anna Lise. De blev gift i 1949. At være kunstnerhustru er ikke nogen helt let sag. Det kræver sin kvinde, men heldet fulgte også Hans August her, Anna Lise har trofast bakket sin mand op og støttet ham livet igennem.

Der skulle billeder på væggen i det unge hjem, altså tog Hans August fat på maleriet igen. Samtidig skulle livet opretholdes. Det blev ved lagerarbejde og et mangeårigt virke på Sydjysk Trælast, fra 1949 til 1970 på hel tid, derefter på halv tid til 1981, hvor Hans August holdt op. Så startede en mere usikker tilværelse som heltidskunstner. På mange måder var arbejdet på Trælasten et heldigt valg, når det skulle være. Omgangen med træ, nøjagtigt målearbejde og respekt for materialet betød, at Hans August senere kunne lave sine skulpturer, så mål og proportioner holdt, når de skulle forstørres. Trælasten var også forstående, når Hans August skulle have fri for at forberede og deltage i udstillinger.

Om Hans August var blevet en anden slags kunstner, dersom han ikke havde været tvunget til gennem en årrække at have fast arbejde, er jo ikke til at vide. Men en opvækst i et godt arbejderhjem giver ballast og viden om samfundsforholdene, ligesom tilknytning til et

normalt arbejdsliv giver en bredere forståelse for andres forhold. En vågen interesse og mening om samfundsforhold i almindelighed har altsammen været af betydning for Hans Augusts kunst og hans forhold til det at arbejde med kunsten.

Med hensyn til kunstnerisk uddannelse var det i fyrrerne og begyndelsen af halvtredserne meget sværere at få regulære og langvarige uddannelser for de allerfleste, end det er i dag med de mange støttemuligheder, der findes nu.

Hans August kan huske, at han tilfældigt mødte kunstmaleren Thomas L. Jørgensen, som havde travlt, fordi han underviste i A.O.F. Han foreslog, at Hans August kom med på hans kursus. Det var berigende, fortæller Hans August, fordi Thomas Jørgensen skabte et varmt og inspirerende miljø. Thomas Jørgensens indflydelse kan også ses på nogle af Hans Augusts tidlige billeder – fra den periode, hvor han malede natur- og socialrealistiske motiver fra Koldings indre by og havnen. Især figurbillederne bærer præg af Thomas Jørgensens stil.

Hans August skulle dog snart finde sin egen stil. Han debuterede på Kunstnernes Påskeudstilling i Århus 1955. I 1959 var han medstifter af kunstnersammenslutningen “Den blå Citron”. Her mødte Hans August andre kunstnere som Knud Hvidberg, William Soya, Bent Lohman, Seppo Mattinen, Børge Jørgensen, P. O. Hansen og flere andre dengang unge kunstnere, som kunne inspirere hinanden og debatere kunstneriske og faglige problemer. Det kendetegner i øvrigt Hans August, at han aldrig lukkede sig inde i noget elfenbenstårn,

men aktivt tog del i kunstnersammenslutninger og samvær med kolleger.

Først i 60'erne begyndte han at arbejde med skulpturer, og der blev antaget nogle på “Den Frie” i København i 1962. Arbejdet med det skulpturelle fik betydning for maleriet, hvor Hans August var den første her i landet, så vidt vides, der arbejdede med rent sort og hvidt i stramme geometriske former – også kaldet op-art eller konkret kunst – som Hans August har holdt fast i og dyrket lige siden. Hans August har dog også i perioder arbejdet med farver på sine billeder og i forbindelse med udsmykningsopgaver. Hans August siger selv om de sort/hvide billeder:

Når jeg som billedkunstner gennem mange år i vid udstrækning har benyttet et enkelt sort/hvidt billedsprog – med disse to ligeværdige modsætninger, der spændingsfyldt, gensidigt forsøger at berige og påvirke hinanden – må det være et resultat af oplevelser, der har præget min tid. Oplevelser fra en verden og natur, vi alle er et ligeværdigt resultat af. En verden af spændingsfyldte mangfoldigheder, men som tilsyneladende – trods dette – er opbygget af enkle grundformer, hvis oprindelse og baggrund vi ikke forstår, men alligevel oplever at være en del af.

Med hensyn til skulpturerne siger Hans August selv, at mens hans malerier er affødt helt af hans egne tanker og forestillinger, så har han, når han arbejdede med skulpturerne, altid lagt megen vægt på de omgivelser, de skulle stå i, og hvad der i øvrigt passede til det aktuelle sted. De fleste af dem er jo også



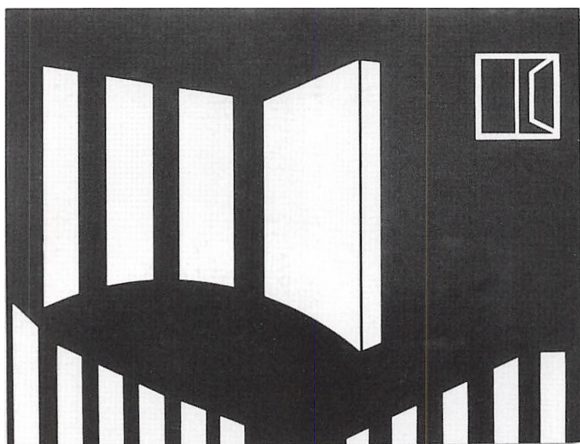
Hans August Andersen i færd med at montere et billede. Foto: Ludvig Dittmann, 1988.

ganske store. Hans August solgte den første skulptur til en hollandsk arkitekt som tilfældigt så den på en udstilling på Koldinghus. I 1965 rejste hele familien til Holland for at stille den op. Det var naturligvis en stor opmuntring.

De fleste af hans skulpturer er placeret i Koldingområdet. En oversigt over dem følger sidst i denne artikel.

Hans August havde sit første arbejdsrum i

vaskehuset til familiens lille rækkehus. Senere lejede han et stort kælderrum i "Kongehuset" ved Runddelen. Et egentligt atelier eller værksted fik Hans August først, da ægteparret købte Bjert gamle smedie i 1966 til forfærdelse for hele familien. Men huset blev gjort istand, og smedien blev efter meget hårdt arbejde til et godt værksted, hvor der både var plads til billeder og til at arbejde med skulpturer og udsmykning.



Komposition nr. 133, "Polen", 1977. Social- og sundhedsforvaltningen. Gave til Polenindsamling, 1981.

En kunstner kan lade sig inspirere af mange ting, stort som småt i dagligdagen. Mange rejser ud for at hente ny inspiration. Det er begrænset, hvor meget overskud Hans August har haft til rejser, men jeg ved, at Polen har betydet meget for ham. Den første rejse til Polen og Berlin fandt sted i 1973, og allerede samme år rejste Hans August til Polen igen for at udstille i Galleri Stodola i Warszawa. Disse besøg resulterede i en grafisk serie "Breve fra Polen" i sort/hvidt. Der har også været rejser til Sverige, Tyskland og Ungarn.

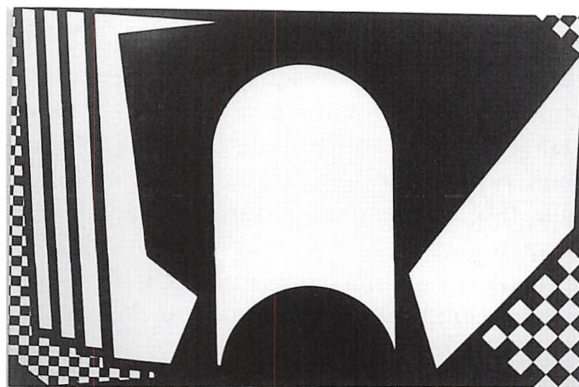
Først og fremmest har der været arbejdet. Det ser man på den lange liste over Hans Augusts arbejder, og da han er et ordensmenneske i modsætning til mange kunstnere, har han styr på, hvad han har lavet – nemlig 665 enkeltarbejder plus silketryk og udsmykninger. En af de mest kendte udsmykninger, set af de mange koldingensere, der færdes på Kol-

ding Folkebibliotek, er udsmykningen i sort/hvidt i bibliotekets sal.

Af enkeltarbejderne er de 85 skulpturer, heraf 20 udført på bestilling. At vejen fra idé og model til en skulptur og dens endelige udførelse kan være rigtig lang, viser historien om Stemmegaflen, som nu står i blankt stål ved Vejlevej. Modellen blev skabt i midten af 60erne. Først var det meningen, den skulle stå i Borchs Gård ved biografen Kosmoramas gavl (bag Østergade 24), men da den endelige beslutning skulle tages af kommunen og boligselskabet Lejerbo, var der kommet et træ i vejen. Man foreslog så, at den kunne stå ved Lejerbos højhuse på Tvedvej, men det syntes kunstneren ikke var nogen god idé, hvilket man må give ham ret i. I 1974 blev sagen opgivet, men så alligevel genoplivet i 1993, og nu er skulpturen opstillet ved Vejlevej foran ældreboligerne ved afkørslen til Ndr. Ringvej til stor glæde for de mange, der færdes der.

Dette med at skaffe pengene til at fremstille en skulptur er også ofte i sig selv et problem,

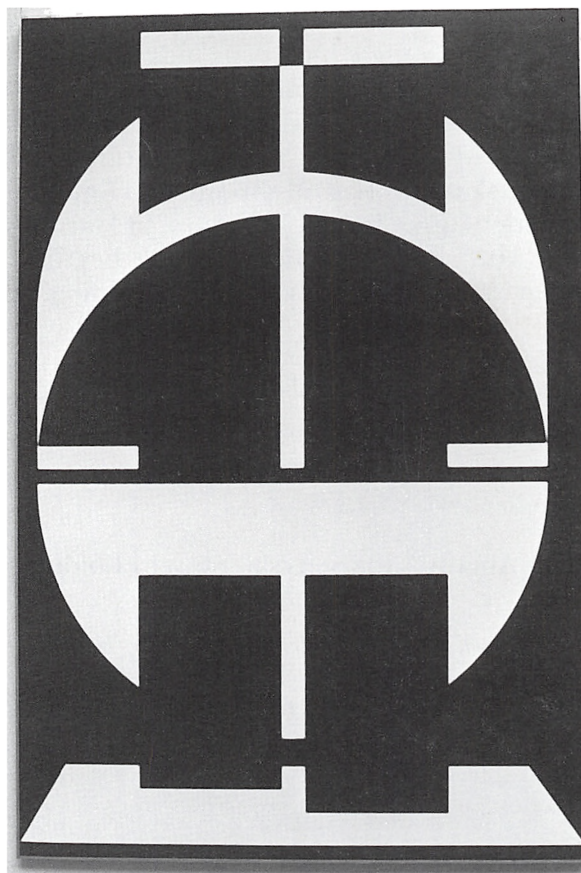
Komposition nr. 120, 1975. Tilhører Kolding Realskole.



selv om man har en oplagt idé. Eksempelvis "Pagoden" i Geografisk Have. Havens ledelse snakkede skulptur med Hans August i en femårs tid, indtil Geografisk Haves Venner fik nedsat et arbejdsudvalg, som skulle finde pengene. Det drejede sig om et par hundrede tusinde. Først da speditør Bjarne Nielsen, H. Daugaard, der i øvrigt gennem mange år havde støttet Hans August med køb, kom med den ide, at Hans August skulle lave elleve modeller af Pagoden, som så kunne sælges til sponsorer for 17.500 kroner pr. stk., kom der gang i sagen, men som Hans August siger, var det hårdt arbejde at lave de mange små skulpturer på samlebånd med samme nøjagtighed som den første model. Til gengæld kan havens gæster nu nyde den smukke skulptur, der tager imod, når man træder ind i haven. Den blev opstillet i 1990.

Rigtig mange skulpturer står som nævnt rundt om i Kolding, men også Tinglev, Esbjerg, Vamdrup og Billund har skulpturer af Hans August Andersen. Ved Sønderjyllands Amtsgård står der to skulpturer smukt anbragt ned til Åbenrå Fjord. Når man så ved, at kunstneren havde erhvervsarbejde til 1981, de sidste ti år ganske vist kun halvtids, kan man alligevel næsten ikke forstå, det har kunnet lade sig gøre at skabe så meget. Men så ved man også, hvor meget kunsten har fyldt og fylder i Hans Augusts liv.

I 1986 fejrede Trapholt og Kolding Kunstforening Hans August Andersens 60-års fødselsdag med en stor retrospektiv udstilling på Trapholt. I den forbindelse gjorde Trapholts daværende direktør Sven Jørn Andersen sig nogle tanker om, hvad man kunne kræve af



Komposition nr. 150, 1982. Tilhører Trapholt.

en kunstner, for at vedkommende kunne være berettiget til at udstille på Trapholt. Sven Jørn Andersen skrev, at det krævede professionel anerkendelse og det blå stempel, som opnås ved at deltage i censurerede udstillinger med professionelle bedømmere. I virkeligheden er der kun ganske få af vore mange kunststudøvere, der slipper igennem dette nåleøje.

Sven Jørn Andersen omtaler endvidere Hans Augusts personlige indsats for udviklingen af det konkrete maleri i Danmark, hvor Hans August var med blandt de forreste. Jeg omtaler dette, fordi man måske netop på grund af de mange skulpturer og udsmykninger i Koldingområdet kunne forledes til at tro, at kunstneren "kun" er lokal, uden at dette begreb i øvrigt skal forstås i nedsættende betydning.

Kilder:

Samtale med Hans August Andersen, 2000.

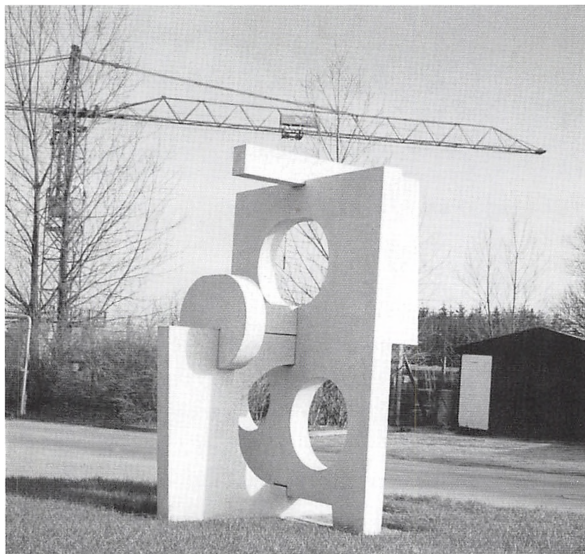
Kolding Folkeblad 12. april 1986

Kolding Folkeblad 10. september 1990

Jubilæumskatalog Trapholt 1986

Hans August Andersens skulpturer i Kolding:

4 elementer, Kjær og Trillingsgaard A/S, Egtvedvej 8, 3,2 m høj, udført 1973-74 i hvid beton.



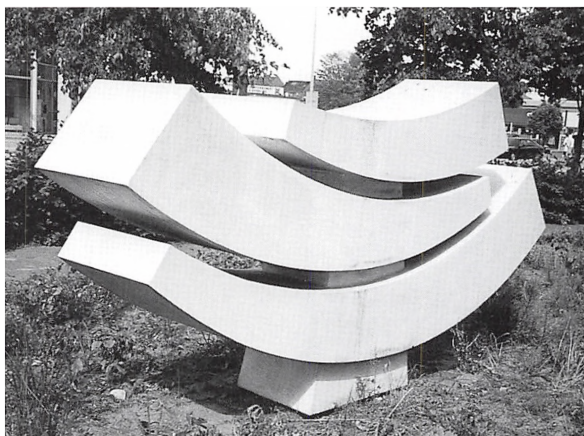
↑ *Havnen I, tilhører H. Overbecks Efterf., hjørnet af Jens Holms Vej og Sdr. Havnegade, 5.2 m høj, udført i corten stål, opstillet 1. august 1974.*



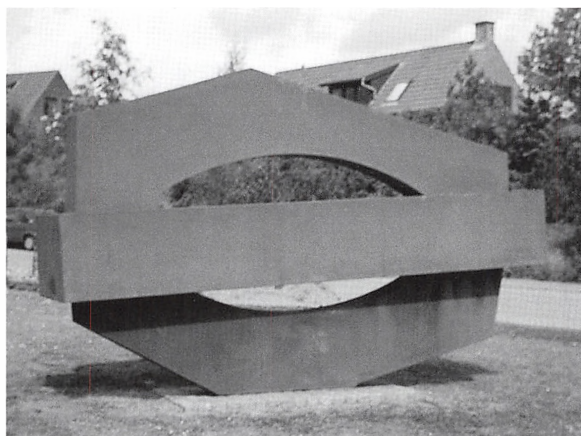


← 3 elementer, Kolding Tekniske Skole, Tietgensvej, 6 m høj, udført i corten stål, opstillet 29. november 1975, afsløret 16. december 1975, gave fra Bertram og Jenny Knudsens Velgørenhedsfond.

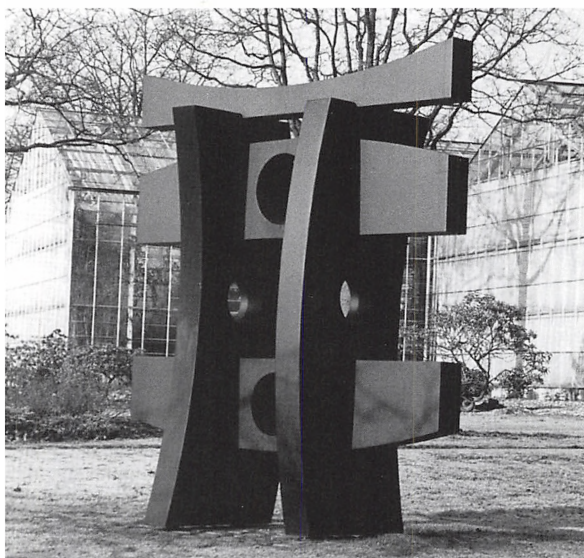
↑ Havnen II, H. Daugaard A/S, Toldbodgade, 2,80 m høj, udført i 10 mm corten stål, afsløret 6. juni 1982.



Ved Vejen, hjørnet af Karolinegade og Sydbanegade, 3 m lang, 1,60 m høj, udført i hvid beton. Gave fra Sparekassen SDS til Kolding Kommune. Afsløret den 17. september 1981.



Bjertsulpturen ved Bjerthallen, Sdr. Bjert. 2,4 m høj, 4 m lang, udført i corten stål, afsløret 28. maj 1983.



Pagode, Geografisk Have. 3 m høj, udført i corten stål, afsløret 1. september 1990.



Stemmegaflen, Kolding Kommune og Lejerbo, hjørnet af Ndr. Ringvej og Vejlevej, 8 m høj, udført i rustfrit stål, opstillet 9. oktober 1993.

Koldings bordel 1868-1877

Af Jesper Ratjen

Rektor i dilemma

Et par dage før jul 1874 var professor Lassen, som var rektor på “Vejle Amts højere Realskole i Kolding”, for anden gang blevet opsøgt af hr. Bitsch, som ønskede at få sin søn optaget på Realskolen. Hr. Bitsch syntes ikke, at undervisningen på Borgerskolen, hvor sønnen gik, var tilfredsstillende for en dreng med hans søns evner og forkundskaber. Rektor Lassen havde forklaret, at han under almindelige forhold havde frie hænder til at optage eller afvise elever, men i dette tilfælde anså sig forpligtet til først at spørge til skolens forstanderskabs syn på sagen. Hr. Bitsch havde for sikret, at han var mand for at betale skolepengene og derfor anså sig for lovmæssigt berettiget til at få sin søn optaget i en offentlig skole. Hans søn ville endvidere aldrig gøre sig skyldig i en sådan råhed, som hr. Bitsch havde bemærket kunne forekomme blandt Koldings ungdom. I øvrigt var hans erhverv autoriseret af Byrådet! – Og det var netop hr. Bitsch’s erhverv, som var anstødsstenen: Bitsch var bordelvært.

“Dersom Faderen boede i en anden By, ville Sagen vel stille sig noget anderledes, men som Forholdet nu er, behøver jeg næppe enkeltvis at opregne alle de pinagtige Vanskeligheder, der kan beredes Amtsskolen, saavel fra de andre Forældre som fra Elevernes Side. . .”, skriver rektor Lassen den 24. dec. 1874 til skolens “ærede Forstanderskab”. Rektor

Lassen havde endvidere talt med lærer P. Hansen på Borgerskolen, hvor man med megen betænkelighed havde optaget Bitsch’s to sønner, men man havde endnu ikke mærket nogen særlig ulempe. Til slut nævner rektor Lassen, at han “af et Byrådsmedlem er bleven oplyst om, at Bitsch’s afskyelige Næringsvej, som [han] nok formodede, ingenlunde er autoriseret af Byrådet, men kun taales af Politiet og kan standses, naar det skal være.”

Bordelværten får besked

Forstanderskabets formand var i de år netop Koldings politi- og borgmester M. A. Monrad. Han var som reaktion på rektors henvendelse mellem jul og nytår gået ud til bemeldte Bitsch og havde oplyst ham om, at han hverken var autoriseret af byrådet eller nogen anden myndighed og foreholdt ham sin mening som politimester: At politiet kun tåler hans etablisement, så længe man ikke finder anledning til at lukke det, og at han i øvrigt på ethvert punkt måtte indtage en meget tilbageholden stilling her i byen, og at yderligere henvendelser til rektor Lassen formentlig ikke ville være forenelig hermed.

Forholdsregler mod veneriske sygdomme

Oprettelse og politikontrol med et bordel fandt støtte i de forholdsregler til bekæmpelse af veneriske sygdommes udbredelse, som

havde været drøftet på den internationale medicinske kongres i Paris 1867. Veneriske sygdomme er kønssygdomme, især syfilis og gonorrhé, som bakterieoverføres, når "Venus dyrkes" med en smittet. Et justitsministerielt udvalg konkluderede i september 1870 bl.a. på basis af de fremlagte udenlandske erfaringer, "*at de virksomste Foranstaltninger til at bekæmpe de syfilitiske Sygdommes Udbredelse maatte søges dels i den lettest mulige Adgang for Patienterne til at komme under Kur, navnlig i et Hospital, dels i et virksomt Tilsyn med Prostitutionen, ikke blot med den af Politiet tilladte, offentlige Prostitution, men navnlig ogsaa med de løsgtige Fruentimmer, der uden Politiets Konsens leve mere eller mindre af Prostitution. Denne sidste Klasse af prostituerede Fruentimmer, den saakaldte hemmelige Prostitution, der optræder under de forskellige Forklædninger, som Sangerinder, Sypiger, Værtshuspiger, forladte Koner o.s.v., er efter Erfaringens Vidnesbyrd overalt anset for den farligste Kilde til Udbredelsen af venerisk Smitte. [. .] Jo mere disse sidste derfor tiltage i Antal, desto flere Brændpunkter opstaar der, hvorfra Smitten bredes ud i Landet*". Efter udvalgets mening var det vigtigste derfor at undertrykke den hemmelige prostitution gennem politikontrol.

Krigsefterladte sundhedsproblemer

I Kolding og andre provinsbyer havde man dog været noget tidligere ude. Under og efter krigen (1864) havde der været problemer med veneriske sygdomme i Kolding, og distriktslæge Bloch konstaterede ved de fjendtlige troppers bortgang i november 1864, at der var efterladt "*en Mængde syfilitiske Fruentimmer*" på det tyske lazaret. Der var ikke plads til

disse på byens amtssygehus, så lazarettet blev opretholdt under tilsyn af en af Koldings praktiserende læger, indtil man i juni 1867 erklærede de veneriske sygdomme for nedkæmpet.

Ny borgerlig straffelov

Det var ikke kun i Kolding, der var problemer. Den kongelige Sundheds-Kommission havde i 1864 bedt distriktslægerne om, at den årlige medicinalberetning specielt meldte om veneriske sygdommes udbredelse, og svarene fandtes så alarmerende, at det i §§ 180-182 i den "Almindelige borgerlige Straffelov" af 2. februar 1866 med ikrafttræden pr. 1. juli, indirekte blev pålagt de lokale politimestre at træffe de fornødne foranstaltninger til hindring af veneriske sygdommes udbredelse.

De vigtige paragraffer

Almindelig borgerlig Straffelov af 2. februar 1866 §§ 180-182:

§ 180

Fruentimmer, som imod Politiets Advarsel søger Erhverv ved Utugt, straffes med Fængsel.

§ 181

Når nogen, som er vidende eller har Formodning om at være behæftet med venerisk Smitte, øver Utugt med en Anden, bliver Straf af Fængsel eller under skærpede Omstændigheder Forbedringsarbejde at anvende.

§ 182

De, som gøre sig skyldige i Rufferi, saavel som de, der for Betaling tilstede Personer af forskelligt Køn Adgang til deres Boliger for der at øve Utugt, eller som imod Politiets Forbud have Fruentimmer tilhuse, der ernære sig ved Løsgtighed, straffes med

Forbedringshusarbejde eller Fængsel paa Vand og Brød.

Er et bordel en løsning?

Var oprettelse af et bordel nødvendig for en effektiv politikontrol? Der er ingen tvivl om, at en koncentration af utugten lettede politiets kontrolmulighed, og der blev i tiden også påpeget andre positive hensigter: *at beskytte den offentlige Sundhed mod venerisk Smitte og at beskytte den offentlige Velanstændighed mod de løsagtige Fruentimmers Uvæsen paa Gader og offentlige Steder.* Det sidste var, som det senere vil ses, ikke helt til at undgå og “den offentlige mening” tog forargelse ud fra både moralsk og social indignation.

Afgørelsen var overladt til den stedlige politimester, for lovgivningen anviste ikke nogen eentydig løsning for området. Hvor “Danske Lov” (1683) (6-13-30 og 6-22-5) havde foreskrevet ubetinget straf for ethvert fruentimmer, der søgte erhverv ved utugt, og for dem, der overlod deres huse til udøvelse af utugt, der gjorde den nye borgerlige straffelovs strafansvar betinget af, at gerningen udøvedes imod politiets advarsel eller forbud. Derved blev prostitution sanktioneret, så længe den holdt sig indenfor de af det stedlige politi afstukne rammer.

Politimester M.A. Monrad havde et problem!

Naboerfaringer indhentes

Lidt i vildrede med, hvordan han passende skulle reagere på cirkulærets påbud, skrev politimester Monrad i februar 1867 til sine kollegaer i nabobyerne Vejle og Fredericia for at



Martin Anton Monrad (1819-1893). Overauditør. Byfoged og borgmester i Kolding 1859-1876.

høre, hvordan forholdene med offentlige fruentimmere var hos dem, og hvad de gjorde for at styre prostitutionen.

I Vejle tolererede man ikke prostitution, for dér havde distriktslægen meddelt politimesteren, at der ikke krævedes ekstraordinære foranstaltninger mod veneriske sygdomme. Politimesterens system var, svarede han Monrad, at når det kom til hans kundskab, at et fruen-

timmer ernærede sig helt eller delvis ved løsgang, da blev hun givet tilhold om hyppigt at melde sig på politikammeret, og hvis hendes sundhedstilstand var mistænkelig, så blev hun sendt til undersøgelse på sygehuset. I det hele søgte han at gøre hende opholdet i Vejle så ubehageligt, at hun foretrak at rejse bort. Man benyttede sig også af § 180 i den nye straffelov, som gav mulighed for advarsler efterfulgt af fængsling. Monrads forslag om, at politimestrene i nabobyer gensidigt skulle underrette hinanden, når løsgang fruentimere rejste, fandt man i Vejle meget hensigtsmæssigt. *“Jeg skal med Fornøjelse underrette Dem om, naar en eller anden saadan Fugl trækker herfra sydefter”*.

Fredericias politimester P. Jørgensen redogjorde grundigt for prostitutionen i garnisonsbyen, hvor man havde mange erfaringer. Også han syntes godt om ideen med gensidig underretning og fremhævede de specielle problemer, som den nyanlagte jernbaneforbindelse medførte. *“Enkelt have fundet paa at gjøre Sybige Toure med Jernbanen, hvorved Reisende kunne generes. Jeg kunne ønske en Aftale med Dem og Jernbanestyrelsen, hvorefter de ikke tilstædes Adgang uden bevis fra Politikammeret”*.

Et par måneder senere havde politimester Jørgensen opstillet et konkret, motiveret forslag, om hvilket han udbad sig Monrads behagelige ytring (– som desværre ikke kendes):

“Jeg benytter Leiligheden til at udtale det ønskelige i at træffe Foranstaltning til at forhindre den hyppige Jernbanefart, som der finder Sted af disse Fruentimmer, saa at Jernbanebetjentene paasee, at de ikke befordres 1) uden en Seddel fra Politikammeret, og 2) at de ikke selv tage, men anvises Plads, 3)

og det paa 3die Plads, hvor deres Nærværelse er mindst stødende ikke alene efter sammes Publikum, og de ringere Fordringer, der kan stilles paa denne Plads, men og fordi deres større Frequens gjør bemeldtes Nærværelse mindre stødende og ubehagelig; hvilke Bestemmelser jo da maae optages i Instruxen for Fruentimmerne. –”

Nu skal det være!

Nogen egentlig beslutning om etablering af et bordel i Kolding er ikke fundet skriftligt nedfældet. Hverken i politiets eller byrådets protokoller eller i byens aviser (“Kolding Avis” og “Koldingposten”), som siden 1862 efter hvert byrådsmøde fik tilstillet et kort referat. Det var suverænt Koldings politimester, overauditør Monrad, (som også var den kongelig udnævnte borgmester), som kunne give tilladelse til, at en vært kunne have nogle “offentlige fruentimere” boende.

Beslutning om en sådan tilladelse må være taget til “pr. 1. januar 1868”, for pr. denne dato anlægges politiet en protokol, hvori de offentlige fruentimere skulle indføres. Der gik dog 14 dage, før de første 3 piger ankom (14. jan. 1868).

Gode råd fra Odense

Politifuldmægtig Sørensen i Kolding havde i maj 1868 spurgt Odense Politi om, hvilke erfaringer man havde gjort med de “Bestemmelser for offentlige Fruentimere”, som man havde opstillet til håndhævelse i Odense. Svaret fortjener et fyldigt citat: *“I Bestemmelserne for de off. Fr., som findes i Odense Politiberetning, er kun skeet de Tillæg: De maa ikke møde paa Auktioner og kun gaae enkeltvis paa Gaden. Hen-*

sigtsmæssigheden deraf vil være indlysende for det 1te Punkts Vedkommende og hvad det andet angaaer, har det vist sig, at naar de gaae 2 sammen giver det lettere Anledning til at de gjøre Griin eller gloe ind ad Vinduene til velfornemme Kræmmer-svende og Andre, som de have forløst”. Der fortsættes: “De givne Bestemmelser have vist sig praktiske, men en Betingelse er fornøden, nemlig at enhver Overtrædelse fra Frs eller Værtindens Side strax paa-tales. Her stille vi dem i Brummen for et godt Ord indtil 3 x 24 T. – Straffen dikteres til Politiprotokol-len og begrundes saaledes: Da N.N. have gjort sig skyldig i Overtrædelse af Ordensregl., takseres hende herved en Straf af – . Denne Straf fuldbyrdes strax uden at indhente Approbation. Vertinderne bøde Penge”.

– Og som konklusion: “Der er virkelig intet Ud-komme med det Rak uden at de holdes stramt i Tøj-lerne”.

Sådan! Erfaren mand er god at gæste.

Orden i sagerne

– Og så måtte politimester Monrad i Kolding selv til det:

Bestemmelser som ere at iagttage af de offentlige Fruentimmer i Kolding og deres Værter.

A. Det offentlige Fruentimmer

1. Hun har at forholde sig stille og rolig paa sit Værelse, hvilket hun har at holde ordentligt og reenligt.
2. Hun maa altid være reenligt og anstændigt paaklædt.
3. Opsøre sig anstændigt paa Gaden eller andre Steder, hun besøger.
4. Kun gaae enkeltviis paa Gaden.

5. Det er hende forbudt ved Banken paa Vindu-erne, Kalden, staaen i Døren eller paa Gaden eller paa anden Maade at henlede de Forbigaa-endes Opmærksomhed paa sig.
6. Hun maa ikke have sit Kammer oplyst om Af-tenen paa anden Maade end ved en Natlampe.
7. ikke modtage Besøg af Drengene eller beskjenkede Personer.
8. ikke modtage Besøg i den Tid, hun har sine Forandringer.
9. ikke tilstede, at der nydes Spiser og Drikkevarer paa hendes Værelse.
10. ikke vise sig udenfor Huset efter Kl. 10 Aften.
11. hendes Visitationsbog har hun at fremlægge.
12. Hun maa ikke uden Politiets Tilladelse forlade Byen hvadenten for enkelte Timer eller Dage.
13. Intet offentligt Fruentimmer maa møde ved Auktion.
14. forøvrigt har hun i Et og Alt at rette sig efter Po-litiets Anordninger og navnlig til enhver Tid tilstede dette Adgang til sit Værelse.

Overtrædelse af foranstaaende Forskrifter ansees med vilkaarlig Straf.

B. Værten eller Værtinden

1. Al Udskjænkning og Beværtning for Besø-gende saavel med som uden Betaling i Værtens eller Fruentimmer Værelser er forbudt, ligesom overhovedet ingen Besøgende maa tilstedes Ad-gang til Værtens Værelser.
2. Det forbydes Værten paa det strængeste at til-stede fremmede Fruentimmer adgang til Værel-serne.
3. De Værelser, som afbenyttes af de offentlige Fruentimmer, skulle altid holdes reenlige, lige-som det og bør paasees, at de offentlige Fruen-timmer er reenligt og anstændigt paaklædte.

4. *Ro og Ordens Overholdelse paa Fruentimmers Værelser er at paasee.*
5. *Om Aftenen skal anbringes Skodder for Vinduene til de Værelser, som benyttes af offentlige Fruentimmer.*
6. *Enhver Overtrædelse af de for Fruentimmerne givne Forskrifter skal strax anmeldes for Politiet.*
7. *Iøvrigt har Værten eller Værtinden i Et og Alt at rette sig efter Politiets Anordninger og navnlig til enhver Tiid at tilstede dette fri og uhindret Adgang til Huset.*

Overtrædelse af disse Forskrifter ansees med Bøder eller lukning af Loqalet.

*Kolding Politikammer 15. Juli 1868
A. Monrad*

Monrad skriver ved en senere lejlighed, at han for sin person *“stedse har været imod, at et Bordel skulde taaes her i Byen, men at jeg, da Fysikatet for Vejle og Skanderborg Amter indtrængende forlangte det efter sidste Krig, og da Kommunalbestyrelsen dengang erkjendte Nødvendigheden af bemeldte Onde, fandt at burde finde mig i dets Etablering og i de med Kontrolleringen af en saadan Indretning forbundne Ubehageligheder for Politiet.”*

Med §§ 180-182 i den almindelige borgerlige straffelov fra 1866 og det opstillede reglement havde politiet noget at styre prostitutionsvæsnet efter.

Bopælspligt i bordellet

Punkt 11 og 12 i reglementet har været dem, som gav politiet mest arbejde med forvaltningen af den reglementerede utugt. I den foliostore politiprotokol med blå blade (så der ikke kunne foretages usynlige rettelser) fik hver

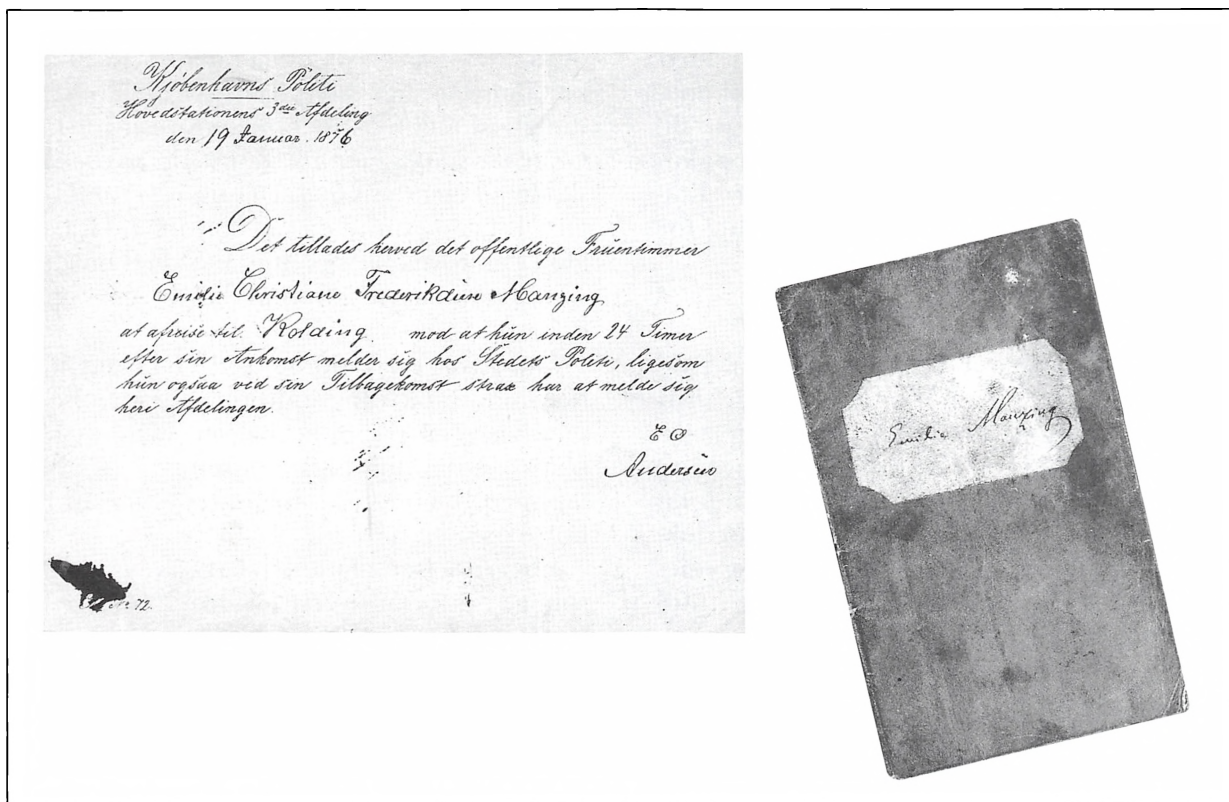
pige, som ernærede sig ved utugt, en side. Begyndelsen til denne bane var, at en pige af politiet kunne blive sat under mistanke for at ernære sig ved utugt. Hvis mistanken syntes bekræftet, meddelte politiet hende en advarsel, og hvis uvæsnen fortsatte, blev hun straffet efter § 180. En pige, som derefter fortsatte et løsagtigt liv, kunne af det stedlige politi blive (tvangs)indskrevet som “offentligt Fruentimmer” med den deraf følgende kontrol og bopælspligt. I byer med bordel ville de ofte blive anvist bopælspligt der. Anden ordning kunne åbenbart også praktiseres:

“At Jomfrue Marie Jacobsen har opholdt sig heri Byen fra Decbr. f.A. til 1. Januar og ifølge Tilladelse ernæret sig som logerende Dame attesteres paa Forlangende”.

*Fredericia den 3 die April 1876
e.O. [sign.] Arrestforvarer”*

Pigernes melde- og mødepligt

Når et offentligt fruentimmer ankom til en by, skulle hun straks melde sig på politikontoret og fremvise sin rejsetilladelse, som var udstedt af afrejsebyens politikontor på blåt papir samt sin visitationsbog. Hun blev indført i politiets prostitutionsprotokol med navn og ankomstdato hvorfra og fik anvisning på at møde på sygehuset til kontrol for kønssygdom hver 3. dag medbringende sin visitationsbog. Visitationsbogen var et lille hæfte med omslag af farvet glanspapir (som det, man fik udleveret i skolen til at skrive gloser i). I den skrev den undersøgende læge dato og resultatet af undersøgelsen. Det kunne være “rask”, “syg”, “Indlagt paa Sygehuset” og senere “Udskrevet som rask”;



Tilladelse udstedt af Københavns politi den 19. januar 1876 for Emilie Christiane Frederiksdine Manzing til at rejse fra København til Kolding mod at hun inden 24 timer henvender sig til det stedlige politi. Det ses i politikprotokollen, at hun ca. hver 4. dag måtte stille på politikontoret og forelægge resultatet af dagens lægeundersøgelse. Til højre ses hendes visitationsbog.

“rask. Menstr.”; “maa ikke modtage Besøg”. Efter undersøgelsen skulle visitationsbogen forevises på politikontoret, og resultatet indskrives på hendes blad i protokollen.

Når hun ønskede at forlade byen, skulle hun på politikontoret have udstedt en rejsetilladelse og hendes afgang og destination indskrives. Den mindste afvigelse fra dette fast-

lagte handlingsmønster kunne give vilkårlig fængselsstraf ligesom overtrædelse af det øvrige reglement kunne føre til øjeblikkelig bortvisning fra byen og forbud mod at komme igen. Et brev indlagt i Koldings prostitutionsprotokol kan give et eksempel: En pige fra Odense var erklæret “syg” og havde fået pålæg om at tage på sygehuset, men var i stedet rejst

til København. Derved havde hun fået forbud mod igen at komme til Odense. Da hun siden fra Kolding skrev et bønfoldende brev til politiassistenten i Odense om lov til at vende tilbage, var svaret en blank afvisning, som politibetjent Borch ("la' bare mig – Borch") i Kolding måtte gå ud til bordellet i Allégade for personligt at tilkendegive hende.

Piger på træk

Pigerne blev ikke ret længe af gangen. I de godt 9 år, der var politikontrolleret bordeldrift i Kolding, fungerede omkring 120 piger. De fleste opholdt sig kun i Kolding i 1 til 3 uger og hyppigst var der 2-3 piger samtidig, men de kom og rejste enkeltvis og kun ganske få dukkede op mere end en gang. For ca. en trediedel af pigerne oplyser politiprotokollen fødselsår. Ikke overraskende var der tale om yngre kvinder. Hovedparten var 19 eller 22 år. Enkelte var nogle år ældre, når de kom til Kolding som bordellogerende, men kvinder i begyndelsen af 30års alderen i dette erhverv var her et særsyn.

Bordellet og dets værter

Den første bordelvært i Kolding var den 36-årige Mikkell Jensen Skougaard, som havde kone og 3 børn i alderen 6 til 2 år samt en i vente. Han var tidligere gårdskarl i Kolding og havde gjort tjeneste som dragon i krigen 1864 og siden i nogle år ernæret sig som slagter i Langeskov ved Vejle. Kort før jul 1867, havde han som "gjestgiver" for et tidsrum af 5 år og til en årlig husleje på 180 rigsdaler, lejet et hus på hjørnet af Allégade og Losbystræde (nuværende Konsul Graus Gade og Zahmsgade).

Huset var nyopført af konsul H. H. Grau i 1866 og lå i det kvarter, som Grau netop i de år spekulationsmæssigt bebyggede. Udlejeren var værtshusholder Niels Jørgen Købstrup, men Grau var stadig ejer, for Købstrup havde ikke skødt på ejendommen. Det fik han først i august 1869, og indtil da var konsul H. H. Grau altså den formelle ejer af et hus med bordel – som politimester Monrad havde givet tilladelse til!

Huset var en grundmuret, én-etages hørneejendom på 7 fag indrettet til beboelse og med værelser på loftet. Bagved var en gårdsplads med et bindingsværkopført 7 fags halvtag med brænderum, lokum og svinesti. Der hørte også en have til.

I begyndelsen måtte Mikkell Skougaard personligt ud for at hverve pigerne. "*Det er vist et net Menneske den fh. Dragon, som er Bordelvert hos Dem. – Han har været nogle Gange heri Byen og Kapret off. Frt, hvorover hans herværende Collegaer ere meget indignerede*", skrev man kollegialt fra Odense til Kolding Politi den 30. maj 1868. I folketællingen 1870 og i skattemisterne er Mikkell Skougaard opført som "commisionær", d.v.s. at hans officielle erhvervsaktivitet har været at formidle handler og hans skattebetaling lå i den øverste trediedel. Efter godt 6 1/2 års virksomhed solgte Mikkell Skougaard pr. 3. sept. 1874 ejendommen til den tidligere nævnte Johannes Bitsch, som drev bordelvirksomheden videre. Også Bitsch brugte erhvervsbetegnelsen "kommisionær". Den manglende officielle anerkendelse og de bristede forhåbninger vedrørende sønnernes skolegang har måske været anledning til, at Johs. Bitsch allerede i juli 1875 – efter knap et år i



Sommer 1910. Losbystræde nr. 14. Her havde Koldings bordel haft til huse indtil 1877. Derefter var huset købt af vognmand Th. N. Thomsen, hvis søn tømrer Hans Peter Schmidt Thomsen overtog det ved faderens død. Tømrer Thomsen ses her med sin familie. Foto: Ludvig Thomsen.

Kolding, solgte forretningen til Joh. Aug. Chr. Muusmann og drog med sin familie til København, hvor han slog sig ned i Rådhusstræde som høker. Muusmann blev den sidste officielle bordelvært i Kolding, og han brugte usminket denne erhvervsbetegnelse.

Sangerfesten blev dråben

Ganske naturligt vakte etablissementet forar-

gelse, og politimester Monrad blev af kritikerne anset for at være den ansvarlige – hvilket han jo i realiteten også var. Afviklingen af “den jyske Sangfest i Kolding” den 11.-12. juni 1876 gav ny næring til forargelsen. 250 sangere fra Kolding og 11 gæstende sangforeninger havde afholdt koncert i Kirken og i Slotsruinen, og efter aftenspisningen i Ridehuset spredtes man på festpladsen (Staldgår-



Ca. 1865. Kolding set fra vest fra Kathrinelund (tidl. Wissings Anlæg) og ind ad den endnu ubebyggede vej (Allégade – siden Konsul Grausgade). Konsul H. H. Grau havde købt arealet i 1854 med spekulationsbyggeri for øje. Overfor den lyse gavl midt i billedet lod H. H. Grau i 1866 det hus opføre, hvor politimesteren året efter gav bordeltilladelse. Foto: P. Aagaard.

den og Slotsruinen) “*hvor Terpichore, Venus og Bachus hver tog sin Part af det glade, feststemte Publikum*”, som “Kolding Avis” troskyldigt beretter. Venus havde åbenbart også været søgt uden for den “*med megen Smag dekorerede Festplads*”, så 24 borgere bosiddende i kvarteret omkring bordellet med købmand A. Kralund (som i øvrigt havde været formand for sang-

festkomiteen) i spidsen, henvendte sig i juli 1876 skriftligt til Kolding Byråd:

“Til Byraadet i Kolding

Undertegnede fremkomme herved med Besværing over, at Bordellet der findes i vor umiddelbare Nærhed, er generende for os enten vi gaa i vore Haver eller færdes til og fra vort Hjem, og hvad enten Bor-

delpigerne gaa ude eller sidde indenfor, altid opvække en ubehagelig Opmærksomhed, der ved Lejligheder, som f. Ex. ved sidste Sangerfest frembød en saa livlig Færdsel at selv Børn bleve Opmærksomme derpaa, idet Skarer paa 10 á 12 Personer uafbrudt strømmede fra og til – og Vedkommende selv ikke generede sig for at spørge baade Store og Smaa, hvor Bordellet laa. – I saa lille en By som Kolding kalde vi det for en saare stor Forargelse, saa stor at den ikke bør taales, idetmindste ikke i Byens Midtpunkt hvor det nu findes. – Idet vi nu herved udtale vor Besværing forvente vi at Byraadet vil sørge for, at Bordellet snarest muligt fjernes. –

Kolding i Juli 1876 “ – [24 underskrifter]

Byens 2 præster, Leunbach og Meyling, havde vedføjet hver deres fordømmelse af etablisementet.

H. H. Grau benytter lejligheden

Denne henvendelse resulterede i, at Byrådet på sit først følgende møde tog sagen op. Monrad havde orlov fra borgmesterhvervet, så der var frit slag for byrådsmedlem, konsul H. H. Grau, som havde oparbejdet en årelang personlig uvilje mod borg- og politimester Monrad. Ikke bare havde Monrad tilladt etablering af et bordel i “hans” kvarter, men Monrad var også manden, som endeligt havde afgjort, at Statsbanestationen skulle placeres i nærheden af havnen og ikke oppe ovenfor byen, som Grau havde arbejdet for og spekuleret i ved grundopkøb og bebyggelse. Den kongelig svensk-norske vicekonsul H. H. Grau benyttede derfor enhver lejlighed til på en “højest stødende Maade” offentligt at lufte sin modvilje mod Monrad. Nu udtalte Grau (efter “Kol-

ding Folkeblads” fyldige referat den 22. juli 1876), at han “havde al Tid fundet det som en taabelig Beslutning, hvad der i sin Tid var vedtaget om en saadan Anstalts Oprettelse. Men at man havde etableret den lige paa et Sted, hvor der forhen havde været livlig Færdsel og hvor Byens eneste Forlystelsesanstalt laa, det var dog endnu stærkere. Det havde tilført Taleren et Tab af Tusinder og atter Tusinder af Kroner, men han havde tiet og ladet Sagen gaa, fordi han følte sig overbevist om, at der vilde komme den Dag, da den offentlige Mening vilde rejse sig med Kraft imod den, der havde oprettet det, den Ørighed, der var sat til at vaage over Byens Sædelighed og Orden. Mærkeligt var det kun, at det havde været saa længe, før Kommunen indigneret gjorde Indsigelse, thi han turde paastaa, at noget tilsvarende som her i Kolding, med Hensyn til Pladsen for en saadan Anstalt, fandtes ellers ikke i hele Landet.” Efter et støtteudsagn fra en byrådskollega, som påpegede, at bordellets placering på det sted “i høj Grad havde skadet hele det paagjældende Kvarter af Byen” fortsatte Grau, som “haabede, at man deraf kunde se, at han havde været meget langmodig, men troede nu, at dette Misbrug af Fogedmyndigheden ikke længere burde taales, men at man, hvis Anstalten ikke fjærnedes snarest muligt fra den nuværende Plads, maatte træde alvorligt op. Det var en altfor alvorlig Sag, til at den saaledes vedblivende kunde opsættes. Hundreder og atter Hundreder bleve forargede, og hvor mange af den nuværende Slægt kunde ikke ved denne Forargelse blive ødelagte. Opretholdelsen af denne Slavehandel var fordømmelig for et civiliseret Land”. Grau stillede som beslutningsforslag, at Byrådet udtalte sin misbilligelse af, at bordellet fandtes på dets nuværende plads. Med stemmerne 4-4 forkastedes forslaget. Grau (og hans ven Mam-

mon) måtte endnu en tid lide afsavn. Et forslag fra den konstituerede borgmester, prokurator Zahn, om at indhente en udtalelse fra "Det kongelige Sundheds-Collegium" om et bordel i en by som Kolding var så gavnlig for sundheden, at man burde se bort fra den "Grue og Forargelse", som det afstedkom, blev derimod vedtaget.

Grau træder op

Da Monrad i august 1876 genindtog sin plads som borgmester, blev han præsenteret for den vedtagne skrivelse, som havde cirkuleret til underskrift mellem Byrådets medlemmer, og han benyttede da lejligheden til at ytre sin (tidligere citerede) stedsevarende personlige modstand mod, at et bordel skulle tåles i Kolding.

Da der endnu 3 måneder efter ikke var sket noget i bordelsagen, har det sikkert været Grau en fornøjelse at "træde alvorligt op" med et initiativ, som også kunne rettes mod Monrad:

"Til flere forskellige Tider er der ført Klager over det af Politimester Monrad tolererede, etablerede Bordel paa Hjørnet af Losbystræde og Allégade i Kolding. For længere Tid siden have en Deel af Byens Indvaanere med fornyet Styrke gjentaget samme Klage. Byraadets Medlemmer erkjendte alle at den valgte Plads var meget uheldig, og Stadens Præster udtalte sig med stor Styrke imod et saadant Bordel. – Ikke-destomindre foretog Raadet intet til dette store Ondes øjeblikkelige Fjernelse – men – henvendte sig til Sundhedscollegiet !! – Dette har hidtil forholdt sig tavs og vil formodentligen vedblive dermed. –

Jeg tillader mig derfor herved at bringe denne Sag

i Byraadets Erindring, idet jeg hermed anmoder om, at Byraadet vil drage Omsorg for at Bordellet, som er etableret paa Hjørnet af Lodsbystræde og Allegade uden Ophold maa blive fjernet. –

Kolding den 14. Novbr. 1876

H. H. Grau

Til Byraadet i Kolding"

Svaret fra Sundheds-Collegiet forelå dog en uge senere:

"Collegiet skal . . . bemærke, at forsaavidt Spørgsmaalet er stillet ganske i Almindelighed, maa Collegiet i Henhold til de fra mange Sider indhentede Erfaringer bestemt udtale sig for Gavnligheden i sanitair Henseende af et controlleret Prostitutionsvæsen, men at det for de enkelte Byers Vedkommende vil afhænge af forskelligartede lokale Forhold, hvorvidt det er tilraadeligt eller nødvendigt at gennemføre dette Almindelige princip, samt paa hvilken Maade dette i saa Tilfælde bør skee.

Da Kolding, ifølge de fra Physikus indhentede Oplysninger, nu ikke er værre stillet med Hensyn til Forekomsten af veneriske Sygdomme end de øvrige Byer i samme Physikat, og da det af de foreliggende Aktstykker sees, at det tilstedeværende Bordel giver Anledning til Skandale, og, som det synes, til forøget Udsvævelse, kan Collegiet udtale sig for Bordellets Ophævelse, men kun under den Betingelse, at Politiet seer sig istand til paa en virksom Maade at gennemføre Bestemmelserne i Lov 10^{de} April 1874, § 3." [8 underskrifter]

Det var "Lov om Foranstaltninger til at modarbejde den veneriske Smittes Udbredelse", der blev henvist til. § 3 påbyder politiet at bringe fruentimmere, der pådrager sig bestemt mistanke om, at de søger deres erhverv ved utugt til



Hans Henrik Grau. (1816-1886) Kongelig svensk/norsk vicekonsul. Byggespekulant. Byrådsmedlem 1856-59, 1865-81, 1882-86.

lægeundersøgelse for venerisk sygdom og i givet fald i behandling. En nedlæggelse af bordellet ville betyde et ophør af registreringen og en spredning af utugten til flere adresser i

byen. Fra hvad man kaldte "offentlig" til "hemmelig" prostitution.

Monrad giver op

Loven var der for at blive overholdt, men politiets håndhævelse ville blive besværliggjort, så der er ikke noget at sige til, at der ikke umiddelbart skete noget. Monrad må imidlertid have fået nok af den megen modstand, han mødte fra visse kredse i byen. Han opsigde i slutningen af 1876 sit politi- og borgmesterembede i Kolding for at indtage et væsentligt dårligere lønnet embede som herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder. P. Eliassen betegner i sin bog "Kolding fra Middelalder til Nutid", 1910, borgmester Monrad som en samvittighedsfuld, pligtopfyldende, men noget vidtløftig og ubeslutsom embedsmand, som efterlod mange venner i Kolding. Efter at have været herredsfoged i Vejle i en årrække tog han sin afsked og levede de sidste år i København, hvor han døde 1893.

Et socialt aspekt

Monrad var rejst, og hans embeder varetoges af konstituerede. Sammen med den konstituerede borgmester, politifuldmægtigen, kunne de 4 byrådsmedlemmer, valgt af den højst beskattede femtedel af vælgerne, fortsat blokere for vedtagelser. Dagbladet "Fædrelandet" havde i begyndelsen af februar 1877, ifølge Kolding Folkeblad, bragt 2 artikler af pastor Th. Rørdam om "Den offentlige Usædelighed", hvori det blev påpeget, at de offentlige bordeller og skøger, som jo skulle anvise bolig et sted, blev henvist til de fattige kvarterer i byerne. De velhavende vil ikke tåle dem i deres nærhed, men

fattige har ikke så mange valgmuligheder, hvis de vil have tag over hovedet. *“Selv om han i et af de fattige Kvarterer opsøger en uberygtet Gade, opdager han maaske en Morgen, at Politiet har tilladt Prostitutionen at opslaa sit Bo lige over for. Det er – vi bør kunne taale at høre det – en Uret, som Samfundet begaar imod Fattigmand, en Krænkelser af hans helligste Rettigheder og Følelser som Ægtemand og Fader”*. Kolding Folkeblad undlader ikke *“at anbefale Gjennemlæsningen af begge Artiklerne i deres Helhed til den ærede konst. Borgmester og de ærede af de højstbeskattede valgte fire Medlemmer af Byraadet”*.

Schjørring siger stop

Det skulle snart blive nye tider! Den 16. februar 1877 kunne byens aviser meddele deres læsere, at Skelskørs borgmester Schjørring ifølge telegram var udnævnt til byfoged (d.v.s. politimester) i Kolding (og den 28. feb. fulgte den kongelige udnævnelse af Schjørring til også at være borgmester). Schjørring ankom til byen den 26. februar og blev hjerteligt modtaget. En af hans allerførste embedshandlinger som politimester må have været beslutningen om nedlæggelsen af bordellet, for allerede den 2. marts 1877 kunne *“Kolding Folkeblad”* triumferende bekendtgøre for læserne: *“Det glæder os at kunne meddele, at Byfoged Schjørring har forbudt det herværende Bordels Existens fra April Flyttedag at regne”*.

Selv om *“den reglementerede prostitution”* få år forinden (1874) var blevet indført i København, hvor den først ophævedes i 1906, var der sideløbende landsdækkende kræfter igang for give mulighed for *“faldne kvinders frelse”* ved oprettelse af *“Magdalenehjem”* el-

Indbydelse.

Under den offentlige Forhandling, som i den senere Tid er bleven ført om Foranstaltninger til salone Kvinders Frelse, er Opmærksomheden bleven henledt paa, at det – foruden Oprettelsen af en Magdalenehjem – vil være af stor Betydning at der med Flid og Udholdenhed arbejdes paa at redde saadanne unge Piger, som enten ved Tab af Forældre, et Hjem, Fattigdom, Mangel paa Erhverv og andre ulykkelige Livsforhold eller ved Leffindighed ere komne ind paa en Vej, som maa føre dem til Fordervelle.

Da Undertegnede ere enige om, at en Virksomhed til Gode for disse Ulykkelige, som – efter hvad der offentlig er oplyst – allerede i nogen Tid med Held er forsøgt af Politiet, giver ikke ringe Udbytte til at kunne modarbejde Laas og Skandfal, have vi tænkt os, at det vilde være rigtigt at stotte Politiets Bestræbelser paa dette Omraade ved at oprette en Forening, som gennem sin Bestyrelse kunde samvirke med dette. Vi indbyde derfor Medborgere, saavel Kvinder som Mænd til at indtræde i en

Forening til forvilliede unge Pigers Frelse.

Det aarlige Bidrag til Foreningen antages at burde være mindst 5 Kr., men større og mindre Bidrag en Gang for alle modtages naturligvis med Glæde. Indmeldelse kan ske til enhver af os, og Indmeldelseskifter ere henlagte hos d'Fr. Boghandlere Gad, Himmelkastet 31, Høst, Gøttersgade 49, Jacob Lund, Røjbmagergade 31, Reigel, Svøstræde 7, Tryde, Østergade 1, Problemfky, Nystov 7, samt Bings Etablissement, Pilestræde 37. Senere vilde de som have tegnet sig som Medlemmer, blive sammendaltte for at konstituere Foreningen.

D. S. Adler, Bülow,
Grosjerer. Præs. ved Kommunesp.
E. Engellsted, Knudsen,
Overlæge ved Kommunesp. Statsr., Borgem.
C. Bloug, Tillych,
Redaktør. Geheimetkonferensraad.
Warburg,
Præs.

Inserat i Kolding Avis den 2. marts 1877.



På "bordelhjørnet" Allégade/Laasbystræde lod tømrer H. P. S. Thomsen denne ejendom opføre i 1934 og sønnen Andreas Thomsen (drengen ved vinduet på 1910-billedet) ejede den til 1962. Gadenavnene ændredes i 1937 til hhv. Konsul Grausgade og Zahnsgade. Laasbystræde 14 blev til Zahnsgade 41-43. Foto: Mogens Hansen, 1977.

ler f.eks. som annonceret i Koldings aviser i marts 1877: "Forening til forvildede unge Pigers Frelse". I annoncen opregnes også en række mulige årsager til, at de unge piger "ere komne ind paa en Vej, som maa føre til Fordærvelse: Tab af Forældre, slet Hjem, Fattigdom, Mangel paa

Erhverv og andre ulykkelige Livsforhold eller ved Letsindighed".

– I Kolding var det nu slut med bordellet! De 2 sidste bordelpiger, som var ankommet fra Hamburg, afrejste henholdsvis den 3. og 26. marts 1877 til Altona. Politiets "prostitutions-

protokol” måtte lukkes og ligger nu på Landsarkivet i Viborg. Bordelvært Muusmann, som var en af Koldings bedre skatteydere (på linie med f.eks. købmændene P. Brandorff, A. Borch, H. Nielsen, Smidt og Stenderup; sagfører Grüner; bankbestyrer Hirth og bankdir. Groos; tandlæge Friis m.fl.) forlod byen og slog sig tilsyneladende ned som kommissionær i Randers. I december 1878 blev “bordelejendommen” Allégade/Losbystræde 14 ved auktion købt af fragtkører Th. N. Thomsen, som jo også kunne have glæde af den centrale beliggenhed.

Utugten holder stand

Selvfølgelig forsvandt utugten ikke fra “Konsul Graukvarteret”, men bordellet levede nu kun videre i mindet: *“I helt gamle dage – hvor de to nyere huse i Zahngade nu ligger – lå der nogle små, hvidkalkede huse. Om disse har jeg hørt fortælle, at der helt legalt blev anvist boliger til kvinder, som drev det ældgamle erhverv”,* fortæller “en gammel Allégadedreng” til Kolding Folkeblad i juli 1967 i anledning af den forestående totalsanering og fraflytning af “Konsul Grausgade”. Han kan også huske, at der i tiden omkring århundredeskiftet var mange “uartige piger” i gaden. *“Blandt dem en meget omtalt “dame”, der kaldtes “Sofie Ryddestang”. Det var en dame af format, høj og kraftig og ikke bange for at slå til, når noget gik hende imod. Da en politibetjent engang skulle fjerne hende fra en beværtning satte hun sig til modværg og rev en stor tot af hans fine fipeskæg, så han måtte opgive. Hun flyttede ofte og en tid boede hun i Allégade, hvor hun havde en lejlighed i en ejendom på første sal midt i gaden. Om aftenen, når vi stod omkring lygtepælen i det flimrende*

gasblus og lavede sjev, kom der ofte nogen og spurgte om hendes adresse. Det kunne vi straks svare på, og samtidig kunne vi fortælle, om hun var optaget eller tog imod – det viste halen på hunden, hun havde stående i vinduet”. Meddelelsen husker også lidt af en vise til hendes pris:

*“Lille Fie, sød og rar, i dine bedste klæ'r
selv om du sidder på vand og brød
har jeg dig lige kær.*

*Lille Fie, tro og huld, gav du mig alt mit guld
kunne jeg hele min levetid
drikke mig pærefuld”*

En anden Allégadedreng mindes de “uartige piger”, “Lyse Inga”, “Sorte Mille” og “Kridtstreg”.

Andre logerer der i dag. Lad os holde os til minderne!

Sygehuset på Dyrehavegaards Mark

Af Torsten Sørensen

De første patienter blev indlagt på det nye sygehus i Kolding den 9. september 1975. Men inden man kom så vidt, var der gået fyre år med diskussioner og langvarige møder om fremtiden for Amts- og Bysygehuset i Kolding.

I 1914 havde Kolding Kommune købt den 125 hektar store *Dyrehavegaard* for at hindre, at jorden blev udstykket. En sådan udstykning ville nemlig skabe mulighed for en større forstadsbebyggelse, som man ikke ønskede dengang. I stedet fik man tidligt den tanke at anvende jorden til et nyt sygehus.

Proprietær Oluf Juhl fra "Lykkesgaard" ved Varmark var nok den, der først fik ideen. Han var blevet formand for sygehusets bestyrelse i 1935 få år efter, at overlæge Frans Djørup havde afløst den gamle eneoverlæge Jacoby Boysen. Med ansættelse af en ny overlæge skete der naturligt nok en fornyelse af behandlingerne. Og det viste sig hurtigt, at det var nødvendigt med en udvidelse af sygehuset, hvis man skulle følge med tiden og have mulighed for at tage de nye behandlingsmetoder op. Spørgsmålet var nu, om man skulle udvide det gamle sygehus, eller man skulle bygge nyt, som Oluf Juhl gik stærkt ind for. Han kunne godt se, at der på sigt var begrænsede muligheder for udvidelse af det gamle sygehus i Sct. Jørgensgade.

Det problem blev der holdt mange og lange

møder om i sygehusets bestyrelse i perioden 1935-1937. Forhandlingerne angives som "lange og trange" og "meget besværlige". Og på et tidspunkt drøftede man muligheden af at udnytte amternes indlæggelsesret på Sct. Hedvigs Klinik. Men det var repræsentanterne fra Kolding Kommune stærkt imod. Det ville nemlig betyde, at kommunen forpligtede sig til at udbygge det private hospital. Og det ville man ikke!

Selv om Oluf Juhl talte varmt for, at man byggede et helt nyt sygehus på Dyrehavegaards mark, argumenterede den øvrige bestyrelse lige så stærkt for at udvide det gamle sygehus i Sct. Jørgensgade. Det sidste var der flertal for, og derved blev det!

Men tanken om at bygge nyt spøjte stadig! Også i et forslag til byplan for Kolding Kommune, som et Arbejdsudvalg under Byplan-kommissionen udarbejdede i maj 1947. Det blev fremlagt for kommissionen den 19. september samme år, og heri gjorde man opmærksom på, at hvis man ønskede at bygge et nyt sygehus i Kolding, kunne det få en udmærket beliggenhed umiddelbart øst for Dyrehavegaards skov.

Mere kom der ikke ud af det på det tidspunkt. Men nogle år senere kunne enhver se nødvendigheden af at flytte hele sygehuset, hvis det skulle udbygges yderligere. Dette blev meddelt amtmand A. M. Wamberg i et brev af



Det nye Kolding sygehus på Dyrehavegaard's mark fotograferet i 2000.

28. juli 1955 fra viceborgmester og redaktør Søren M. Jensen, der også var formand for sygehusets bestyrelse. Det var simpelthen ikke muligt at skaffe mere plads på sygehusets område i Sct. Jørgensgade. Efter viceborgmesterens opfattelse ville man i løbet af ca. ti år være i gang med at udbygge arealet ved Dyrehavegaard til sygehusformål.

Den 25. august 1955 holdt Søren M. Jensen et møde med sygehusets overlæger. De var helt enige med ham i, at det hastede med en udbygning, fordi kapaciteten i sygehuset var ved at være opbrugt. Derfor måtte man, efter overlægerens opfattelse, snarest forberede en udflytning til et egnet areal.

Dermed var der lagt op til det møde mellem sygehusets ejere, dvs. Ribe og Vejle Amtsråd

og Kolding Byråd, der blev holdt den 4. oktober 1955 i Kolding. Som andre også var blevet det, blev repræsentanterne for de tre råd hurtigt enige om, at en yderligere udbygning af det gamle sygehus ikke var mulig. Diskussionen gik derfor mere på, om en udflytning skulle ske på én gang eller etapevis.

Borgmester Peter Beirholm konkluderede, at byrådet allerede havde afsat grunden. Alle havde udtalt sig for planen om et nyt sygehus på Dyrehavegaard's marker som den eneste mulige løsning for sygehusets fremtid. Derfor måtte man nu have en bebyggelsesplan. Den blev kgl. bygningsinspektør C. F. Møller bedt om at udarbejde. Dermed var der reelt taget beslutning om at bygge et nyt sygehus på Dyrehavegaard's marker i Kolding.

Tuberkulosestationen og ortopædisk ambulatorium

På arealet ved det gamle sygehus i Sct. Jørgensgade stod tiden naturligvis ikke stille. Tingene udviklede sig! Og i midten af 1950'erne var det klart, at noget måtte ske med sygehuse-sets tuberkuloseafdeling. Man drøftede mange muligheder, bl.a. at flytte hele afdelingen til det nuværende Hotel Koldingfjord, men det forslag blev ikke til noget. I stedet besluttede man at bygge en ny tuberkulosestation, der skulle anvendes til opsporing af patienter, der var smittede med tuberkulose.

Imidlertid var problemet stadig, at der ikke var plads ved det gamle sygehus. Men da man nu reelt havde truffet beslutning om at anvende Dyrehavegaards marker til sygehusformål, var det naturligt, at man opførte den nye tuberkulosestation dér. Det skete i perioden 1956-57. Og den 11. december 1957 blev den allerførste bygning på det nye sygehusområde taget i brug.

Senere blev hele funktionen vedr. tuberkulose-sets bekæmpelse nedlagt og flyttet til Vejle. Og i dag anvendes bygningen af amtets medico-tekniske afdeling, der yder service til alle sygehuse i Vejle amts sygehusvæsen.

Allerede den 15. december 1955 havde arkitekt C. F. Møller fremlagt det første udkast til det nye sygehus. Desuden omfattede planerne både et ortopædisk hospital og et sindsygehospital, der skulle placeres i pavilloner nord og øst for sygehuse-sets hovedkompleks. Bygningerne med sengeafdelinger var på syv etager. Ambulatorier og de øvrige behandlingsbygninger var kun på tre.

Arkitektens forslag blev drøftet i de år, hvor

man opførte tuberkulosestationen. Og på baggrund af disse drøftelser fremlagde arkitekten nye tegninger ved et møde den 16. oktober 1957, hvor han foreslog sygehusbygningerne samlet midt på grunden. Her var arealet mest plant.

Ved dette møde deltog også administrationschef Poul A. Stockholm fra Samfundet og Hjemmet for Vanføre (Sahva), som drev de ortopædiske hospitaler i Danmark. Han havde været med, da man i 1951 åbnede et ortopædisk ambulatorium i Sct. Jørgensgade lige uden for indgangen til sygehuset. Nu mente han, at det hastede meget med at få bygget et nyt ambulatorium; især var det vigtigt at få de forskellige dele af sygehuskomplekset placeret i forhold til hinanden.

I de følgende par år fortsatte man arbejdet med projektet på baggrund af de tidligere drøftelser. Og den 25. oktober 1958 fremkom arkitekten med et forslag, der viste en ny ortopædisk ambulatoriebygning placeret i tæt forbindelse med de øvrige sygehusbygninger. Ambulatoriet skulle være i ét plan; de andre bygninger i flere.

Man besluttede at følge arkitektens forslag til et ortopædkirurgisk ambulatorium. Og den 1. december 1960 var man så vidt med detailprojekteringen, at man kunne søge om tilladelse til at begynde byggeriet. Den 13. april 1961 blev der holdt licitation; den 19. oktober 1962 var der rejsegilde, og i december 1963 var byggeriet færdigt og kunne tages i brug af Sahva kort tid efter.

Man havde nu to bygninger på Dyrehavegaards marker, nemlig en tuberkulosestation og et ortopædisk ambulatorium. Begge byg-

ninger var opført i ét plan af gule mursten. Derimod havde man fortsat intet sygehus, men der blev arbejdet ihærdigt med planerne i C. F. Møllers Tegnestue!

Nye udkast til sygehus

Den 20. januar 1962 var arkitektfirmaet klar med det tredje udkast til et nyt Kolding Sygehus. Af disse tegninger fremgår, at røntgen- og operationsafdelingen skulle ligge i stueetagen i tæt forbindelse med det nye ortopædiske ambulatorium. Sengeafdelingerne blev foreslået placeret i et højhus på elleve etager med to fløje adskilt af et elevatortårn.

Af økonomiske årsager havde man tidligere besluttet at flytte sygehuset i etaper. Men, som sygehusets administrator, Jørgen Tilsted Pedersen, gjorde opmærksom på, kunne dette ikke lade sig gøre med et højhusprojekt, hvor alle afdelinger er "uløseligt forbundet i funktionel enhed". Derfor anmodede sygehusbestyrelsen om, at hele projektet blev ændret. Man ønskede først en medicin-kirurgisk kerne, som senere kunne efterfølges af de øvrige specialafdelinger. Samtidig ønskede man et fleksibelt byggeri.

På et fælles sygehusudvalgsmøde med repræsentanter for Ribe og Vejle amter og Kolding Byråd den 21. september 1962 besluttede man at bede C. F. Møllers Tegnestue om at udarbejde en råskitse ud fra de tanker, som sygehusets bestyrelse på det tidspunkt havde gjort sig. En sådan skitse lå klar den 19. december 1962.

I det nye forslag var sengeafdelingerne stadig placerede i et højhus, som nu "kun" var på syv etager. Behandlingsafdelingerne med

operationsgang mv. skulle ligge i en en-etages bygning "ved foden" af højhuset på den måde, som man på et tidspunkt byggede sygehuse, f.eks. Herlev Sygehus og Rigshospitalet.

Imidlertid kunne Kolding ikke få byggetilladelse, selv om sygehusbestyrelsens formand, Aksel Buhl, talte godt for sig over for medicinaldirektør Esther Ammundsen. Og da man således ikke kunne gøre andet end vente, arbejdede man videre med projektet.

I foråret 1964 havde C. F. Møllers Tegnestue udarbejdet to alternative forslag. Det første var en bearbejdning af de tidligere forslag. Sengeafdelingerne skulle nu placeres i et højhus med seks etager med lavere omkringliggende behandlingsbygninger. Dette forslag blev af Kolding Sygehus kaldt for en "særdeles rationel løsning". Det andet forslag adskilte sig væsentligt fra det første, fordi man som noget helt nyt ville bygge sygehuset med en række præfabrikerede toetages sengebygninger. Og selv om sygehusets administration havde kaldt det første forslag for en "særdeles rationel løsning", skinner det tydeligt igennem i kommentarerne, at man gik ind for det andet forslag. Bl.a. skrev man, at man inden for samme bygningsmasse kunne forøge sengekapaciteten med mere end hundrede senge. Og operationskapaciteten kunne fordobles. Det afgørende var uden tvivl sygehusinspektørens bemærkning om, at denne sygehus-types anlægsøkonomi måtte siges at være så god, at "kun overordentlige vægtige driftmæssige hensyn vil kunne argumentere imod denne form for byggeri." Med andre ord: alternativ II var den billigste løsning; samtidig



Forstander Grethe Nielsen hilser på den første patient på det nye sygehus den 9. september 1975.

fik man mere for pengene i forhold til det første forslag med højhusløsningen.

På den baggrund besluttede man naturligt nok at bygge det nye sygehus på Dyrehavegaards marker efter de tegninger, som C. F. Møllers Tegnestue havde udarbejdet som alternativ II.

Imidlertid blev dette projekt heller ikke til noget. Man kunne ganske vist godt få byggetilladelse i september 1966, men nu blev byggeriet udsat pga. økonomiske problemer. Man fattedes penge!

Mens man ventede på bedre tider, fik man nye ideer. Og på et møde i byggeudvalget den 8. december 1967 fremlagde arkitekt Jørgen

Bisgaard fra C. F. Møllers Tegnestue et nyt og efterhåndende syvende forslag til det kommende sygehus. I det nye forslag havde man "foldet sygehuset" om en indvendig gård og på den måde fået afdelinger med 72 senge. Og det blev dette forslag, der blev gennemført!

Den 1. marts 1968 fik man byggetilladelse. Og kort tid efter var man i gang med det, som Kolding Folkeblad kaldte "århundredets dyreste". Af økonomiske grunde blev sygehuset opført i grå beton og desværre ikke i gule mursten, som man ellers var begyndt på, da man byggede tuberkulosestationen og det ortopedkirurgiske ambulatorium.

Den 9. september 1975 om morgenen blev de første patienter flyttet fra det gamle sygehus i Sct. Jørgensgade til det nye på Dyrehavegaards Mark. Og da dagen var omme, var godt hundrede kirurgiske og medicinske patienter overflyttet til det nye sygehus. Samtidig flyttede øjenafdelingen og den ortopædkirurgiske afdeling fra Sct. Hedvigs Klinik ind på det nye Kolding Sygehus.

Desværre var øjenafdelingen kun en del af sygehuset i ca. otte år. Meget mod Koldings vilje, blev den flyttet til Vejle den 6. december 1983 og slået sammen med afdelingen dér. Dermed var det slut med en øjenafdeling, som havde eksisteret i Kolding i mere end firs år.

Dobbeltdriften 1975-1986

Allerede mens man endnu byggede på første etape af det nye sygehus, gik man i gang med at planlægge etape II. Den skulle bygges umiddelbart nord for den første etape, hvor de nuværende kolonihaver ligger. Men af forskellige årsager blev denne udbygning udsat gang på gang. Også selv om alle var enige om, at det både var dyrt og i høj grad upraktisk med to sygehuse i Kolding.

I over ti år blev al mad til patienterne på det gamle sygehus fragtet med lastbil i specielle madvogne fra centralkøkkenet på Dyrehavegaardsygehuset. Både medicin, instrumenter og alt andet, som skulle bruges til behandling og pleje af patienterne, blev kørt fra det nye sygehus til det gamle. Dertil kom dobbelt vagtberedskab på de to operationsafdelinger og laboratorier. Desuden var der taxatransport af læger og andet personale til møder og lignende på det nye sygehus. Prisen for denne

dobbeltdrift lå mellem fem og ti mio. kroner om året. Og til Kolding Folkeblad udtalte amtssygehusdirektør Jørgen Tilsted Pedersen, at "sådan er det at være fattig".

Men i 1981 tog sygehusudvalgets formand, Poul Sørensen, initiativ til at gennemføre etape II af byggeriet i reduceret form. Den dyre dobbeltdrift skar i øjnene i en sparetid! Der blev nedsat lokale projektgrupper, og C. F. Møllers Tegnestue udarbejdede et forslag til en ny børneafdeling, der skulle ligge lige nord for de eksisterende bygninger. Og ved at nedsætte sengeantallet på de øvrige afdelinger og rokere med dem, blev der plads til fødegangen og den øvrige gynækologiske afdeling i det område, hvor der tidligere havde været øjenafdeling og kirurgisk afdeling.

Den 26. august 1986 blev de sidste patienter fra sygehuset i Sct. Jørgensgade overflyttet til sygehuset på Dyrehavegaards jorder. Dermed var det gamle hæderkronede sygehus i Sct. Jørgensgade nedlagt. Det blev siden solgt og indrettet til Handelshøjskole – en værdig afslutning for de gamle bygninger.

På det tidspunkt var der kun børneafdelingen og gynækologisk/obstetrisk afdeling tilbage på sygehuset i Sct. Jørgensgade. Psykiatrisk afdeling var flyttet ind i nye bygninger i 1984. Om dette byggeri havde der stået megen blæst. Dels blev byggeriet større, end der var brug for til de psykiatriske patienter. Og dels var man meget uenige om placeringen i forhold til de øvrige sygehusbygninger. Både projektgruppen og samarbejdsudvalget ved Kolding Sygehus ønskede nemlig byggeriet placeret nord for de eksisterende bygninger, hvorimod amtet ønskede at placere den psykiatri-



Overlæge Knud Åge Bennike demonstrerer et operationsleje for politikere fra Vejle Amtsråd og Kolding Byråd den 14. januar 1976, bl.a. nuværende borgmester Per Bødker Andersen og byrådsmedlemmerne Knud Erik Reddersen og Sonja Andersen, amtsborgmester Erling Tiedemann og amtsrådsmedlemmerne Peter Eeg, Give, Poul Sørensen og Kaj Juhl.

ske afdeling sydøst for det eksisterende sygehus.

Det blev den sidstnævnte placering, der blev gennemført. Men ved rejsegildet var der flere amtspolitikere, der fortrød beslutningen om byggeriets placering; den store "betonklods" fyldte mere i landskabet, end den så ud til at ville gøre på tegningerne.

De nyeste planer for sygehuset på Dyrehavegaards mark er tanker om at flytte de børne- og ungdomspsykiatriske afdelinger fra Vejle Sygehus til Kolding. Derfor skal der opføres nye bygninger på området. De skal tegnes af arkitektfirmaet C. F. Møllers Tegnestue, som snart har været involveret i det nye sygehus i Kolding i et halvt århundrede. Det kan



Det første barn, der blev født på Dyrehavegaardsygehuset. Stående fra venstre overlæge Torsten Sørensen, overjordemoder Elin Rikhof, barnefaderen og overlæge Claus Gad.

tages som tegn på, at Kolding Sygehus hele tiden omstiller sig til de krav, der bliver stillet til det. Disse krav til omstillingsevne og fleksibilitet bliver næppe mindre i fremtiden!

Kilder

Breve og dokumenter vedr. Kolding Sygehus. Kolding Stadsarkiv. Kolding Kommunes arkiv, Borgmesterkontoret A 101, pk. 308-310.

Avisartikler i Kolding Folkeblad og Jydske Tidende.

Byplan for Kolding Købstad. Dispositionsplan. Kolding Kommune; 1947.

Kolding Sygehus arkiv: Breve, dokumenter og tegninger vedr. det nye sygehus på Dyrehavegaards mark.

Sørensen P., Jensen I. L., Moseholm K., Nellemann A. (red.). Hospitaler og sygehuse i Kolding. Kolding: Vejle amtsråds sygehusudvalg; 1980.

Moseholm K., Nellemann A. (red.) Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningen i 1970. Kolding: Vejle amts historiske samfund; 1982.

Torsten Sørensen: Kolding Sygehus gennem 200 år. Træk af sygehusets historie, Kolding Sygehus 2000.

Aksel Olsen, Geografisk Haves grundlægger

Tre generationer Olsen som planteskolfolk i Kolding

Af K. E. Reddersen

Hverken Aksel Olsens planteskole på Christian IV's vej eller Geografisk Have samme sted, er ubeskrevne i Koldings lokalhistorie. Planteskolleejeren, der som 95-årig døde i 1982, udøvede livet igennem en markant virksomhed, og i kraft af dette virke blev han en kendt personlighed, ikke alene her i sin fødeby, men i vide kredse både herhjemme og blandt fagkredse i udlandet. Herom har der tid efter anden været berettet.

På sin 80-års fødselsdag – i 1967 – hyldedes han ved udgivelsen af et festskrift på initiativ af en lang række institutioner og enkeltpersoner, først og fremmest – som det fremgår af skriftets tabula gratulatoria – af L. M. Grevinde Reventlow og civilingeniør Aage Kann Rasmussen. Blandt prænumeranterne finder man Botanisk Institut, Århus Universitet, Det kgl. Veterinær- og Landbohøjskolens bibliotek, samt enkeltpersoner som havearkitekt professor C. Th. Sørensen og professor Johan Lange. Skriftet viste en række af Aksel Olsens nøjagtige og sirligt udførte plantetegninger og rummede korte artikler, bl.a. af tandlæge Erik Barfod og skatteinspektør Børge Nellemann, som begge havde et nært forhold til Aksel Olsen og var dybt fortrolige med planteskolens sortiment. Skriftet, der udkom i 500 nummererede eksemplarer, tryktes på Hørsholm Bogtrykkeri.

I 1975 skrev skatteinspektør Børge Nellemann en artikel om “Kolding kommunes – og Aksel Olsens Geografiske Have” i Koldingbogen 1975.

Tolv år efter udkom så skriftet “Aksel Olsen. 6. august 1887-1987. Et minde” udgivet af Havebrugshistorisk Selskab i samarbejde med Kolding Kommune. Et noget fyldigere værk, trykt af Kolding Ny Bogtrykkeri i et oplag på 2000 eksemplarer under redaktion af professor Johan Lange og bilagt 4 blade med Aksel Olsens tegninger i 1:1 i smuk farvegengivelse. Dette skrift redegør også for den betydning, Aksel Olsen har haft, samt om uddannelse af elever på planteskolen. Skriftet slutter med en opregning af planteskolens indførsler af udenlandske planter med kildeangivelse og indførselsår – Aksel Olsens nøjagtige notater, der tydeligt demonstrerer planteskolleejerens videnskabelige omhu og præcision.

Endelig kan det nævnes, at journalisten og havemanden, Søren Ryge Petersen, i efteråret 1976 havde en samtale med den 90-årige Aksel Olsen, bragt i Det Danske Haveselskabs medlemsblad “Haven” i februar 1977.

Alt i alt værdifuldt materiale til belysning af Aksel Olsens virke og med fyldig beskrivelse af alle de planter fra fjerne egne, som af ham er blevet introducerede herhjemme, og som nu er blevet en naturlig del af den danske villa-

haves bestand. Ingen af de her omtalte skrifter tegner dog et mere omfattende billede af hovedpersonen selv, hvilket må være en vigtig brik i lokalhistorisk sammenhæng. Det er denne artikels hovedformål at råde bod herpå.

Lykkeligvis findes i Kolding Stadsarkiv et lydbånd, på hvilket er indspillet en samtale, lektor Gudrun Hechmann har haft med Aksel Olsen i hjemmet på Brændkjærhøj, Christian IV's Vej 13, den 25. maj 1973, altså på et tidspunkt, hvor planteskoleejereren var 86 år, og hvor Geografisk Have for længst var overdraget til Kolding Kommune, og hvor planteskolens videre drift på de resterende arealer var lagt i hænderne på datteren Anna Thora Olsen.

Gennem de spørgsmål, interviewereren stiller, rulles billedet af den aldrende planteskoleejerers liv så at sige fra fødslen og til samtale-tidsspunktet op, ligesom både faderens og den yngre broders tilknytning til samme erhverv berøres.

Men inden det omtalte lydbånd gengives i udskrift, vil det være på sin plads at ridse baggrunden op for den planteskolevirksomhed, som har udfoldet sig her i byen. Som et udgangspunkt kan man ty til 3-bindsværket "Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970", bd. 1-3, der udkom i årene 1978-82. I værkets første bind under afsnittet om Koldings erhvervsliv skriver Gunnar A. Engberg såvel om Koldings ry som planteskoleby som om Aksel Olsen og dennes fader, Thomas Olsen med sin planteskole "bag søen", nærmere betegnet arealerne omkring A. D. Burcharths Vej. Her er nemlig

stedet, hvor Olsen-slægtens første planteskole udfoldede sin virksomhed på ca. 4 tdr. land langs Ejlersvej.

Thomas Olsen (1855-1951) anlægger allerede i 1886 ved Ejlersvej en planteskole på lejet jord, som på daværende tidspunkt ejedes af lærer Hans Ejler. Senere lejes yderligere jord på Dyrehavegaards engarealer (nuværende Byparken), og endelig udvidelse sker ved køb af jorder syd for Galgebjergvej. Gartneriet var allerede før århundredeskiftet kendt for sine fine og sjældne nåletræer og desuden som et godt lærested. Thomas og Dorothea Olsen bebor den langstrakte bygning, som endnu findes på hjørnet af Ejlersvej og A. D. Burcharths Vej, og de 6-8 elever boede i husets tagetage. Mange unge forlod Kolding Planteskole som uddannede, deriblandt sønnerne Aksel (f.1887) og Frede (f.1889). En del af eleverne nedsatte sig siden som planteskolegartnere i Koldings omegn, ikke mindst på de vidtstrakte arealer ved Vejlevej og vestover langs Esbjergvej.

Aksel blev efter uddannelse i udlandet først medhjælper hos faderen, indtil han i 1917 købte et stykke jord af Tvedgaard. Den yngre broder Frede påbegyndte sin virksomhed i 1918 på de af faderen erhvervede jorder på begge sider af nuværende Kastanieallé, hvorefter arealerne ved Ejlersvej ikke mere blev drevet som planteskole, men udstykkedes til byggeri.

Thomas Olsen ophørte i 1927 egen virksomhed, og ægteparret flyttede senere til en lejlighed i det nærliggende "Rosenborg".

Under afsnittet om Koldings oprindelige næringsveje berettes videre om Aksel Olsen



Fra Kolding Planteskole ved Ejlersvej. Thomas Olsen siddende til højre med hele sit mandskab, deriblandt de to sønner: Frede stående yderst tv., Aksel samme række, nr. 2 fra højre. Foto fra 1912.

og hans virke, men det må ikke overses, at også Frede Olsen med sin fortsatte drift af "Kolding Planteskole" på området vest for Vejlevej har haft betydning for byens renommé som planteskoleby. Planteskolen, der med et sortiment af især frugtræer og -buske samt ro-

ser og prydbuske, blev drevet, indtil det meste af jorden solgtes til udstykning i 1950, den sidste rest i 1960. Frede Olsen gift med Valborg, datter af billedhuggeren Rasmus Andersen, kendt for sin udførelse af statuen af Christen Berg, opstillet på Banegårdspladsen i 1906,

blev boende i villaen på Kastanieallé indtil 1988, hvorefter han fik ophold på Solgaarden i Harte og døde året efter 99 år gammel.

Da både faderen og de to sønner alle har haft elever, og eftersom en del af disse efter uddannelse er forblevet her på egnen, kan det forstås, at Gunnar Engberg omtaler det ry, Kolding havde fået som planteskoleby. I tilslutning hertil kan artiklens forfatter berette om, at han endnu i skrivende år af en gammel gartner her i byen har fået fortalt, hvordan man i fagkredse førhen benævnte Kolding som Lille Boskoop. En hentydning til byen Boskoop i Holland (ca. 30 km NV for Rotterdam), som i første halvdel af 1900-tallet så absolut var Europas fremmeste planteskoleby.

* *

Det følgende er en samtale mellem lektor Gudrun Hechmann og planteskoleejer Aksel Olsen i dennes hjem, Brændkjærhøj, den 25. maj 1973 og optaget på bånd til Lokalhistorisk Samling i Kolding, nu Kolding Stadsarkiv.

Gudrun Hechmann: Vi vil meget gerne høre om din egen start i livet, og om Den Geografiske Haves start.

Aksel Olsen: Jeg blev født på hjørnet af Fredericiavej og Ejlersvej i Koldings østside den 6. august 1887.

Mine forældre var af bondeæt. Far var ud af en familie, der tilhørte de stærke jyder, der levede imellem Horsens og Vejle og lidt længere vest på. Og mor var helt ude fra Bjerre Herreds østside i Husby, hvor hendes forfædre havde levet som småbønder under godset Palsgård.

Ejlersvej er vejen, der går øst for Slotssøen,

fra Fredericiagade. Der lå to huse på hjørnet, yderst imod øst lå Ejlershus, og så var der en firkantet gårdsplads, som var omgivet, ud mod vejen, med en lav mur, hvorpå der var malet med store bogstaver: Kolding Planteskole. Gårdspladsen vendte mod nord, indrammet af tre store gamle hestekastanietræer, og bagved dem længere øst på stod det berømte store kastanietræ ud imod Fredericiavej, som vi kaldte den dengang, og bagved længere til

Aksel Olsen fotograferet af Gudrun Hechmann i 1973 i forbindelse med interviewet.



venstre, d.v.s. længere vestpå, var der et stykke jord på ca. fire tønder land, det ejedes af Hans Ejler og hans søster Magdalena, der boede i det yderste hus.

Da jeg blev født, var det udlejet til Johannes Raffen, som havde frøhandel, og som tillige dyrkede skovplanter på de fire tønder land. Han havde forpagtet det stykke jord i måske fire år, da jeg blev født. Han var forfulgt af uheld, det var nemlig det første store oldenborreår, da han begyndte. Da var oldenborrernes larver små, og de begyndte med at æde rødderne af hans skovplanter, og det gav naturligvis et tab, men det var til at overkomme, men andet år blev det helt galt, for da var larverne blevet større, og da åd de måske en tredjedel af alle hans planter, og det tredje år, da larverne var blevet næsten voksne, åd de hele resten. Og den stakkels mand, han blev ruineret, og kunne ikke fortsætte. Han fik derefter en frøhandel i København, og den gik strålende og strygende, han blev den mest berømte frøhandler i Skandinavien.

Nuvel, så skulle det jordstykke udlejes til en anden, og der har min far så fået fat på, at det lod sig gøre. Han var færdig med sin uddannelse som planteskolemand ved den tid, og havde begyndt en lille frøhandel, senere ville han lave en lille planteskole, og nu syntes her at åbne sig en mulighed.

Gudrun Hechmann: Kan du sige mig, hvornår det var?

Aksel Olsen: Det var 1886. Jeg blev altså født det første år, han havde lejemålet. Han begyndte straks planteskole, ikke alene skovplanter men også frugttræer, roser, prydbuske, prydræer, en blandet planteskole. Heldigvis

slap han nogenlunde fri for de følgende oldenborreår. Jeg husker tydeligt, at hver fjerde år var det oldenborreår, og da åd de voksne oldenborrer næsten alle blade af træerne, f.eks. Dyrehaveskoven, den åd de omtrent op, og Marielundsskoven ligeså, de gjorde ihvertfald store indhug. Og da blev der fra byrådet givet betaling for at samle oldenborrer ind. Vi samlede sække fulde af de voksne oldenborrer, som vi rystede ned af træerne, og vi fik fire øre for hver spandfuld.

Hans Ejler var lærer og hans søster Magdalene, som var hans husholderske, havde mange

Frk. Magdalene Ejler.



interesser. Hun var en meget venlig og klog dame. Hun var stærkt interesseret i de religiøse forhold i landet, og det var min mor også, så de kunne rigtig snakke om grundvigianisme og højskolebevægelsen og den slags. Hun var kendt byen over som en særlig godgørende dame. Så snart hun fik opsporet en familie, som var fattig og havde svært ved at klare sig, opsøgte hun dem og hjalp dem med fødevarer, med tøj og sommetider også med penge, og der var ikke så få af den slags familier i det nabolag, for det, man kaldte Bag Søen, nord for Slotssøen, Ejlersvejs fortsættelse videre vestpå, var nok byens egentlige fattigkvarter dengang.

Vi blev efterhånden tre drenge og en pige, og vi legede meget med børnene fra Ejlersvejs fortsættelse. Jeg kan tydeligt huske, hvordan man var klædt dengang. Så godt som alle drenge gik barfodede, men en pige kunne ikke gå barfodet dengang. Det ville være en skandale. Damerne gik endnu i stramme korsetter, og herrerne gik tit med høje cylinderhatte. Det er jo ganske mærkeligt at tænke tilbage på den forskel, at alt dengang skulle være korrekt og fornemt, ja selv de fattige havde en vis fornemhed, og så nu, da al fornemhed er smidt overbord.

Gudrun Hechmann: Kan du ikke lige præcisere, hvordan lå det hus du blev født i, i forhold til Ejlershus?

Aksel Olsen: Det lå på den modsatte side af gårdspladsen. Ejlershus lå på østsiden af gårdspladsen, og det gamle lave hus lå vest for. Det var egentlig en stald eller måske både stald og lade, og det var så blevet indrettet til bolig for mennesker, og det var der mine for-

ældre boede. Det er det første hus på venstre side af A. D. Burcharthsvej. Det var små stuer, og en af dem havde far indrettet til frøstue. Han havde ikke helt givet afkald på frøhandelen, men ellers blev der efterhånden mere og mere planteskole, og han blev velkendt landet over som frembringer af sjældenheder, særlig finere nåletræer var han kendt for.

Da han havde drevet planteskolen en femten år, og han var medlem af den nydannede Dansk Planteskole Ejerforening, så blev han udnævnt til formand, og det hverv røgtede han kun i ret få år, for han kunne ikke lide den bestilling.

Gudrun Hechmann: Kan du fortælle os, hvor stor planteskolen var?

Aksel Olsen: Planteskolen var på ca. fire tønder land, og da det viste sig at være for lidt, lejede far et stykke af Dyrehavegårds jord nede i engen. Der var da en ret stor våd eng, alt for våd til at kunne dyrkes, men den var god nok til at give græs, så den blev brugt til at græsse Dyrehavegårds køer på. Men da Troldhedebanen skulle føres igennem Kolding Skov, altså på vestsiden af Marielundsskoven, skete der dybe indgravninger og jorden derfra blev alt sammen kørt ud i den våde eng, hvor det sank til bunds, så græstæppet på engen blev hævet op og til sidst var der ligefrem en hel bule, som spærrede afløbet fra planteskolens nederste del, så der blev oversvømmelse. Det var noget af en katastrofe, for derved forsvandt de fineste af de nåletræer, far dyrkede.

Far følte så, det var nødvendigt at se sig om efter mere jord, og han fandt så vestsiden af Kolding ved Vejlevejs store bøjning, der hvor nu Kastanieallé går og Galgebjergvej længere



Kolding Planteskole ca. 1905. Aksel Olsen beretter fra sin barndom om “– det berømte store kastanietræ ved Fredericiavej ud for Ejlersvej”. Billedet må være taget fra dette træs top. Her ses planteskolens ca. 4 tdr. land i fugleperspektiv. Huset tv. med førstesalens bindingsværk eksisterer stadig for enden af Ejlersvej.

mod nord. Imellem de to veje var der en mark, som kunne købes, og den købte han og fortsatte med planteskolen der. Desuden lejede han et stykke jord af Petersbjerggård, der hvor nu Ekspresvejen munder ud ind mod byen, og det var navnligt frugttræer, roser, prydbuske der blev dyrket der.

Far havde mange elever, som vi havde megen morskab med. Der var vel i reglen syv-otte stykker, og de boede allesammen, ihvertfald

dem, der kunne skaffes plads til, i fars lange smalle hus. Der blev indrettet værelser oppe på loftet. Dengang forlangte de unge ikke så meget, bare de havde et lille rum med en seng og et lys, så var det tilstrækkeligt. Det var nogle flinke folk, alle dem jeg kan huske. Desuden engagerede far nogle mænd fra nabolaget, arbejdsmænd som vi kaldte dem, der gjorde det grovere arbejde. De havde hver sit lille hus, en af dem ved Ejlersvej, en anden ved Graacksvej.



Billedet, som er fra 1897 viser planteskolefamilien Dorothea og Thomas Olsen. De to ældste børn siddende foran, Aksel th., sønnen Thorvald stående hos moderen, datteren Dagny siddende på faderens skød. I følge Aksel Olsens noter på bagsiden ses husets unge pige, et par medhjælpere samt fire elever, der alle blev i faget enten som planteskoleejere eller som handlingsgartnere.

Og når jeg nu tænker tilbage på den tid, hvad de da fik i løn, 14 øre i timen, det var lige tilstrækkeligt til, at de kunne leve, det var altså den almindelige betaling dengang. Og fars regnskab var ikke sådan, at han kunne give dem mere end det nødvendige.

Så gik tiden, og jeg blev efterhånden syv år og skulle i skole, og hvor skulle jeg i skole? Jo, mine forældre kendte frøken Johanne Are-

vad, som havde et lille hus øverst i Katrinegade, den del der nu er ryddet og gjort til et anlæg. Frøken Arevad havde en pogeskole, der blev jeg så meldt ind, og jeg husker tydeligt, at det var en herlighed at gå i den skole. Hun forstod at sætte os igang og gøre det hele interessant for os, og hun var så venlig og kunne fortælle og hjælpe os på enhver måde. Det er, synes jeg, den bedste skole jeg nogen-

sinde har gået i. Der gik et par år på den måde, og mine forældre syntes så, at jeg måtte ind i en af de højere skoler. De spurgte så rektor Sigurd Müller, som var rektor ved Latin- og Realskolen, som den dengang blev kaldt, hvad han syntes, vi skulle. Han sagde straks, Aksel skal selvfølgelig da i Latinskolen.

Gudrun Hechmann: Hvor mange år gik du hos frøken Arevad?

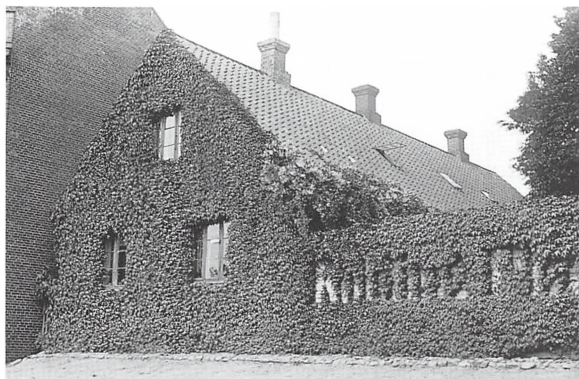
Aksel Olsen: Jeg tror nok det var to år. Og så skulle jeg først i en forberedelsesskole, som var i en gade, der hed Platangade (nu Vesterbrogade nord for åen), det er en af de gader, som nu har fået andre navne. Der var en bestyrer, som hed Hr. Knudsen, jeg husker, det var en mærkværdig forandring. Her gik alt efter snorlige regler, der var ikke tale om, at der kunne fortælles hverken bibelhistorie eller Danmarkshistorie, vi havde vores ganske bestemte lektier for, og dem skulle vi kunne. Så kom jeg, da jeg havde været der et år eller to, over på Latinskolen, og det var jo også en stram skole at komme ind i.

Gudrun Hechmann: Det lyder som om du ikke kunne lide den.

Aksel Olsen: Nej, jeg må tilstå, der var adskilligt i den, jeg ikke kunne lide, men rektor Sigurd Müller kunne jeg lide. Han var dengang gammel, han boede på skolen, og hans kone var så venlig. Så hvis vi fik lidt med hende at gøre, så kom vi til at elske hende. Han fortalte gerne bibelhistorie, og det gjorde han, så vi elever lyttede målløse til hans fortællinger, det var umådeligt spændene. Jeg kan huske, at jeg engang skulle høres i det, han havde fortalt forrige gang, det var dronning Jesabel og kong Akabs regering. Jeg kunne ikke komme i

tanke om, hvad dronningen hed, og rektor så lidt på mig. Hed hun Elisabeth? spurgte han. Nej. Hed hun Karen? Nej. Hed hun Ingeborg? Nej. Jeg måtte opgive og fik så at vide, at hun hed Jesabel. Og siden har jeg aldrig glemt Jesabel. Rektor ville rigtig delagtiggøre os, i hvad der hørte til Det gamle Testamente. Da han havde fortalt Jacobs historie, sagde rektor: Har I nogensinde smagt linser? Næ, det var der ikke nogen af os, der havde. I skal med op til min kone, hun skal lave en ret linser til os, det skal I virkelig smage. Og så kom vi op til hende, og hun serverede os hver en lille tallerken med linser. Så kunne vi gå ned og fortsætte. Det kunne man sikkert ikke tænke sig nu om stunder. Men rektor og hans frue var usædvanlig børnevenlige, og de forstod at tage børn.

Ejlerhus' stald- og ladebygning blev ombygget til bolig for Dorothea og Thomas Olsen i forbindelse med oprettelsen af planteskole på jorden vest for Ejlersvej. Ægteparret fik fire børn, hvoraf Aksel (f.1887) og Frede (f.1889) var de ældste. Førstesalen indrettedes til elevværelser. Foto dateres til ca. 1906.





Ægteparret Dorothea og Thomas Olsen fotograferet i planteskolen ved Ejlersvej. Træet, de ses ved, er en af planteskolens nyherværelser, Arancaria, populært kaldet Abernes Skræk (Sydamerika). Foto fra 1905.

Der var en lang række lærere, som jeg mindes med mere eller mindre velbehag eller ubehag. Ihvertfald var sprog og historie interessante, men derimod var matematik og regning umådeligt uinteressant, jeg havde ikke begreb om nogen af delene. Det gik så vidt, at læreren kaldte mig logaritmen, det var næsten det værste, der kunne siges.

Nuvel, efter at have gået i Latinskolen til jeg var 16 år, måtte jeg ud i den vide verden, og hvad skulle jeg så være? Jeg kunne ikke tænke mig noget, der var bedre end planteskole, og så blev resultatet, at jeg tog plads i en planteskole i København, og der var jeg et par år.

Guðrun Hechmann: Hvor var den, var det inde i selve byen?

Aksel Olsen: Den var lige i den vestlige udkant af byen, det var D. T. Poulsens Planteskole.

Guðrun Hechmann: Er det ham med roserne?

Aksel Olsen: Det er ham med roserne, ja. Der var jeg i to år, og i den sidste del af den tid, jeg var der, kom hans ældste søn hjem fra udlandet, han havde været i flere lande for at studere planteskole drift, og navnlig var han blevet optaget af roser. Der var dengang frembragt en mængde nye fine teroser, efterhånden blev det til hybridroser, og dem havde han eksperimenteret med i England. Resultaterne havde han med hjem, det var nogle ganske små spæde frøplanter. Han viste mig dem, og det var jo uhyre interessant. I et drivhus, der tilhørte planteskolen, plantede han dem i urtepotter, og så drejede det sig om hurtigst muligt at få dem i blomst. Allerede et år efter kom de første blomster, og den ene blev kaldt Rødhætte, nu husker jeg ikke navnet på den anden, men det var ihvertfald de to første Poliantaroser der blev frembragt i Danmark.

Guðrun Hechmann: Kan du huske omtrent hvornår det var?

Aksel Olsen: Det har været 1905 eller 1906. Fra den tid har D. T. Poulsens Planteskole jo excelleret i frembringelsen af nye roser og indførelse af de bedste udenlandske roser.

Da læretiden var gået, havde jeg lyst til at se mig videre om i verden, og så fik jeg plads i en planteskole i Holsten, Der var jeg et år. Det var i Elmshorn. Thim & Compagni hed det, det var en stor og fin planteskole, og der var en stram orden. Jeg holdt da ud et år, så tog jeg plads hos Busch og Hermansen, som havde en skovplanteskole lidt syd for Elmshorn. Det var i det store planteskolecenter i Holsten, det var dengang nok Europas største plantecenter.

Derefter ville jeg længere sydpå i Tyskland og se mig om, og fik så opsporet en planteskole i Trier, Peter Lambert, hvor man havde frembragt nogle særlig gode nye roser. Der var jeg så okulatør et par måneder, og Trier og Moselfloden var et meget interessant område, jeg har også mange billeder derfra. Om efteråret ville jeg undersøge, hvad der foregik i en frugttræplanteskole, og fik plads i en planteskole imellem Köln og Bonn, byen hed Merten. Det var en opreklameret planteskole, som særlig udmærkede sig ved at frembringe nye pære- og æblesorter. Der var en så stram disciplin, at jeg simpelthen ikke kunne holde det ud i mere end tre-fire måneder. Hvad værre var, var det et meget usundt sted med hensyn til kosten. Den var så dårlig, at jeg blev udmattet og kunne tilsidst ingenting. Så måtte jeg hjem til Danmark igen for at komme mig.

Jeg blev så hos far, først et års tid som første-medhjælper, og skulle så lede de mange elever, det var nogle glimrende unge mennesker, som jeg havde stor glæde af at være sammen med. Vi tog tit på ture sammen rundt i omegnen og også længere nordpå, jeg gik en tur engang med en af mine kammerater til Silkeborg og tilbage igen, det var en lang tur. Så

blev jeg efterhånden klar over, at jeg turde ikke overtage fars planteskole, selv om det var muligt, jeg måtte have noget lidt anderledes.

Så gik jeg rundt i Koldingegnen og søgte efter et passende stykke jord, hvor jeg kunne begynde min egen planteskole. Det var ikke let at finde, og jeg fandt så til sidst et stykke ved Christian IVs Vej, som den ikke hed dengang, det var den gamle vej, forbindelsen mellem Tved og Vonsild. Stien gik imellem mange marker, der tilhørte forskellige gårde, og hele den egn sydøst for Kolding blev almindeligvis kaldt Sibirien. Et stykke hen ad vejen, lidt borte fra Agtrupvej lå 14 tønder land, som tilhørte Tvedgård, og som ejeren gerne ville sælge, og det købte jeg. Dermed var så den ny planteskole igang med specialiteter i stauder og nåletræer, som jeg overtog fra Kolding Planteskole, fars planteskole. Den fortsatte med sine oprindelige kulturer.

Det var 1917. Da havde jeg kort forinden fundet en pige, som jeg havde besluttet at dele fremtidens liv med, hun hed Helene Hansen. Vi blev gift og slog os ned i et hus ved Agtrupvej, og da vi havde boet der et årstid, så bestemte min svigerfar, at vi skulle bygge et hus i planteskolen. Det gjorde vi så, og det er det hus, hvor vi stadig lever. Vi kaldte det Brændkjærhøj, og det gjorde vi, fordi hele marken tilhørte Brændkjærgård og blev kaldt Brændkjærmark. Det var det højeste punkt, vi byggede på, derfor kaldte vi det Brændkjærhøj.

Gudrun Hechmann: Var Helene også koldingenser?

Aksel Olsen: Nej, hun var fra Sønderjylland. Hun var vokset op i Rødding, hendes far havde der en stor gård. Det var jo et held for

mig, at hun var vant til at tumle med madlavning og husførelse, for vi fik efterhånden en flok elever og arbejdsmænd. Vi havde så mange som muligt af eleverne boende i vores hus, vi indrettede det så der kunne være 5-6 stykker der, og det var meget morsomt at have med dem at gøre. Desuden skulle vi have arbejdsmænd og arbejdskoner, så vi var efterhånden en snes mennesker på planteskolen.

Det var jo i de gode gamle tider, som man kalder det, da lønnen var så lille, at planteskolen kunne give overskud. Den gik mere strygende, end jeg havde ventet, for det var en periode, hvor alle mennesker i landet ville købe stauder, og mange ville købe nåletræer, og det var netop specialiteterne.

Men efterhånden fik jeg mere og mere blod på tanden med hensyn til de mange nye buske

Et par år efter etableringen af planteskolen på Christian IV's Vej i 1917 var der allerede et større folkehold. Forrest ses ægteparret Aksel og Helene. Foruden husets unge pige (yderst til venstre), en arbejdsdreng (med stråhat), elever og arbejdsfolk af begge køn. Foto fra 1919.



og træer, der var blevet opdaget i Østasien i de år. Jeg holdt blade, navnlig et engelsk blad, The Garden, og der var i hvert eneste nummer omtale af nye helt mærkelige og i reglen pragtfulde nye buske og træer. Så kunne jeg ikke dy mig, men jeg måtte indføre en hel del af dem, og det blev i de første år snesevis, men efter få års forløb hundredvis hvert år, og de skulle jo så have et sted at gro, og det blev det stykke jord, der lå nærmest ved huset, måske en lille tønde land. Der blev de plantet hulter til bulter, eftersom de kom, og det var jo en gal ordning. Jeg måtte spekulere på, hvordan skal jeg nu indrette det med de planter.

De botaniske haver, som jeg kendte, havde deres planter ordnet systematisk, sådan, at f. eks. alle løn var i en gruppe, elm i en anden gruppe o.s.v. Jeg havde lagt mærke til, at det gav træerne en dårlig trivsel. Mange af samme slægt kan ikke tåle at gro tæt sammen, de ødelægger hinanden. Hvordan skulle vi finde et system? Det slog så på et tidspunkt ned i mig, næsten som et lyn: geografisk ordning, det må være det rigtige. Og det forsøgte jeg så, men så skulle jeg jo finde et passende sted til de mange hundrede planter, der var kommet, og der ville jo komme mange hundrede flere, ja der ville komme i tusindvis af forskellige arter, for Kina er det rigeste land på træer og buske på hele jorden, ihvertfald i den tempererede zone.

Gudrun Hechmann: Du siger Kina som om det var en given ting, at de skulle være fra Kina. Var det dem, du interesserede dig mest for?

Aksel Olsen: Det var fordi der er de fleste arter, men naturligvis skulle der også være planter fra alle mulige andre verdensdele, særlig



Aksel Olsen besøgte H. Correvons botaniske gartneri i Chêne Bourg ved Geneve for nærmere at studere højalpine vækster. Ses her sammen med gartneriets ejer og et eksemplar af planten Androsace, dyrket på pottens side (nb!). Amatørfoto, dateret 27. juni 1922.

Amerika, men naturligvis kun fra den nordlige koldttempererede zone. Tropiske planter var der ikke tale om.

Men så var det så heldigt, at i planteskolens sydøstlige hjørne var der en dyb kløft. Plante-



Villaen "Brændkjærhøj". Foto antageligt fra 1935. I stueetagen boede hele planteskolefamilien, et par piger havde værelser på førstesalen, mens kælderens kunne huse op til tre elever. Yderligere to kunne bo i pakhuset tæt ved. Øvrige boede på værelser i nabola- get. Alle var på kost hos fru Helene. Villaen er tegnet 1917 af bygningskonstruktør Ole Walther, som året efter også tegnede villa til Frede Olsen på Kastanie- allé.

skolen var inddelt i afdelinger fra en til otte, og den kløft var planteskolens afdeling syv, den dal kaldte vi så Syvdalen, og der blev den første geografiske have anlagt. Der blev lavet en vej rundt, d.v.s. en vej på hver side af kløften, og de blev ført sammen fornedet, i nærheden af Dalby Møllebæk, som danner syd-

grænsen for planteskolens areal, og så blev de forskellige geografiske afdelinger lagt langs med vejen, på begge sider af vejen, og navnlig den kinesiske danner næsten hele østsiden af vejen, den amerikanske hele den sydlige del, og så andre geografiske områder har hver sin plads langs vejen. Det blev jo gjort på den måde for publikums skyld, så gæster havde nemt ved at orientere sig, og der blev sat skilte op, plantenavnene blev sat foran planterne.

Så var spillet gående. De første år var der naturligvis ikke meget at se. Buskene og træerne gror jo langsomt og fylder ikke noget i de første fem år. Først derefter kan der siges, at der var lidt at se på. I den nordlige ende af Syvdalen byggede vi nogle kunstige klipper, med forbillede i Bornholms røde sandstensklipper. Vi købte cement og sand og lavede en støbeform, og så støbte vi klippestykker i kasserne, og de blev stillet op, muret sammen. Det var et stort arbejde. Vi gravede også skrænten ud og byggede hulerne. I revnerne mellem de lodretstående og vandretliggende klippestykker plantede vi så planter ind, som jeg mente kunne behøve et særligt værn imod f.eks. blæst, eller imod hård frost. Det fuldendte egentlig den kinesiske afdeling.

Efterhånden kom der en del besøgende, og det var jo også formålet. Og efterhånden blev denne geografiske have kendt videre ud. Engang blev der sendt bud efter mig fra Varde Kommune, fordi de ville også have noget i den retning. Jeg lavede så der den anden geografiske have, som vel var på 3-4 tønder land, men Syvdalen var måske en lille smule større. Jeg har indtil dato vist nok lavet ni geografiske haver, alle sammen i Jylland, ingen på Fyn og in-

gen på Sjælland, og ingen i noget andet land. Det vil altså sige, at Jylland er det eneste sted på Jorden, hvor der er egentlige geografiske haver.

Gudrun Hechmann: Må jeg sige et stikord? Bambus!

Aksel Olsen: Ja, det er rigtigt, det må jo med. Jeg havde indført nogle sorter af nordkinesisk bambus, som viste sig at være hårdføre nok i Danmark. Jeg har indført mange, som ikke var hårdføre. Men de to mest hårdføre, som hedder *Sinarundinaria*, den ene *Murielæ*, den anden *Nitida*. De har tålt alle de vintre, de har oplevet her. Så mente jeg, at den kinesiske vej skulle føres igennem et sådant bambuskrat, og det blev så gjort. Det er ca. 40 meter langt og 20-30 meter bredt, vejen bøjer sig lidt, sådan at man ikke kan se til enden af vejen, når man begynder. Jeg var så heldig at sætte bambusen med den rigtige afstand, det var kun held, 4 meter fra side til side, tværs over vejen altså, og det har vist sig at være netop den rette afstand, så kunne skuddene gå op, og de kunne bøje sig sammen ind over vejen og støtte sig til hinanden, så de ikke væltede. På den måde fik vi altså lavet en slags bambustunnel, og den er der mange, der har moret sig over.

Det kunne vist være på tide at nævne nogle af de berømte sjældenheder, særlig fra Kina. Og der er foruden *Bambus*, navnligt *Duetræet*, som er blevet verdensberømt for sin skønhed og mærkelighed, idet det, når det blomstrer, ser ud, som om det var fuldt af hvide duer, der sidder på grenene og vifter med vingerne for vinden. Sådan har vi anbragt nogle få stykker i Syvdalen.



De karakteristiske klippeformationer i Syvdalen, udført først i 30'erne af Aksel Olsen og et par ansatte arbejdsmænd. Aksel Olsen med redaktør Ernst Mentze fra Berlingske Tidende. Klipperne skulle illudere kinesiske sandstensklipper, hvorom Aksel Olsen havde læst, og som passede ind i den kinesiske afdeling. Når Aksel Olsen i interviewet omtaler dem som bornholmske sandsten, beror det på en fejlhuskning. Foto: Hakon Nielsen.

Syvdalen købte jeg eller fik jeg rettere sagt næsten forærende. En god ven forstander Valdemar Jensen, Vilvorde, Charlottenlund besøgte mig af og til, og han kom jo engang kort efter at jeg havde købt det areal, og så den dal i det yderste hjørne, som jeg ikke havde købt,



Hele familien samlet i haven foran "Brændkjærhøj". Helene Olsen med Inger på skødet. Til højre for Aksel Olsen ses Signe. Stående bagved fra venstre Marie, Anna Thora og Else. Amatørfoto fra 1936.

og så sagde han, den må du have, det bliver et værdifuldt vedhæng til planteskolen. Ja men jeg har jo ikke råd, sagde jeg. Jeg betaler den, sagde han, jeg låner dig pengene. Vel sagde jeg, så vil jeg gerne have den, og så var det i orden.

Rododendron blev efterhånden den største slægt, den vigtigste slægt, den interessanteste slægt i Den Geografiske Have. Jeg indførte et par hundrede forskellige arter af de nyfundne Rododendroner, næsten allesammen fra Sydøstt Tibet, Sydvestkina og Vestkina, mærkelig nok ikke mange fra Himalaya, som også er rig på Rododendroner, men der er klimaet så

mildt, at der kun er ganske få arter, der kan overvintre i Danmark. Så nu er der altså i planteskolen, i Den Geografiske Have vel omkring 200 arter og former. En anden berømt plante kan jo også nævnes, jordens højeste træ, (Sequoia), har hjemme i Vestamerika, der er der målt træer på 120 meters højde, med stammetværmål på 12 meter, d.v.s. omtrent lige så meget som grundfladen af en almindelig villa.

Træet Metasequoia skal også nævnes. Det blev opdaget af kinesiske skovfolk i 1945, i en bjergring, der lå midt i Kina, hidtil ikke udforsket botanisk. Da de gik ned af ringen og gik ned af bjergsiden på den indvendige side, fandt de nogle træer, som de ikke kendte. De tog prøver, som blev sendt til de kinesiske botanikere Hu og Chen, i Nanking og Peking, og de kunne ved undersøgelse fastslå, at det var det for over 100 mill. år siden uddøde Metasequoia. Doktor Syrac Larsen er kendt som rådgiver for skovtræforædling, kendt i snart alle lande også i Kina, hvor han har hjulpet dem med at få orden på deres skove. Han havde fra de kinesiske botanikere fået en pose frø af det nyfundne træ, og en dag i 1950, i april, kom han og besøgte mig og holdt en pose med frø frem for mig. Her er noget for Dem, sagde han, det er frø af et nyt nåltræ, eller rettere sagt af et gammelt, som nu er opdaget midt i Kina. Det skal De så, det hedder Metasequoia, det vil De sikkert få fornøjelse af.

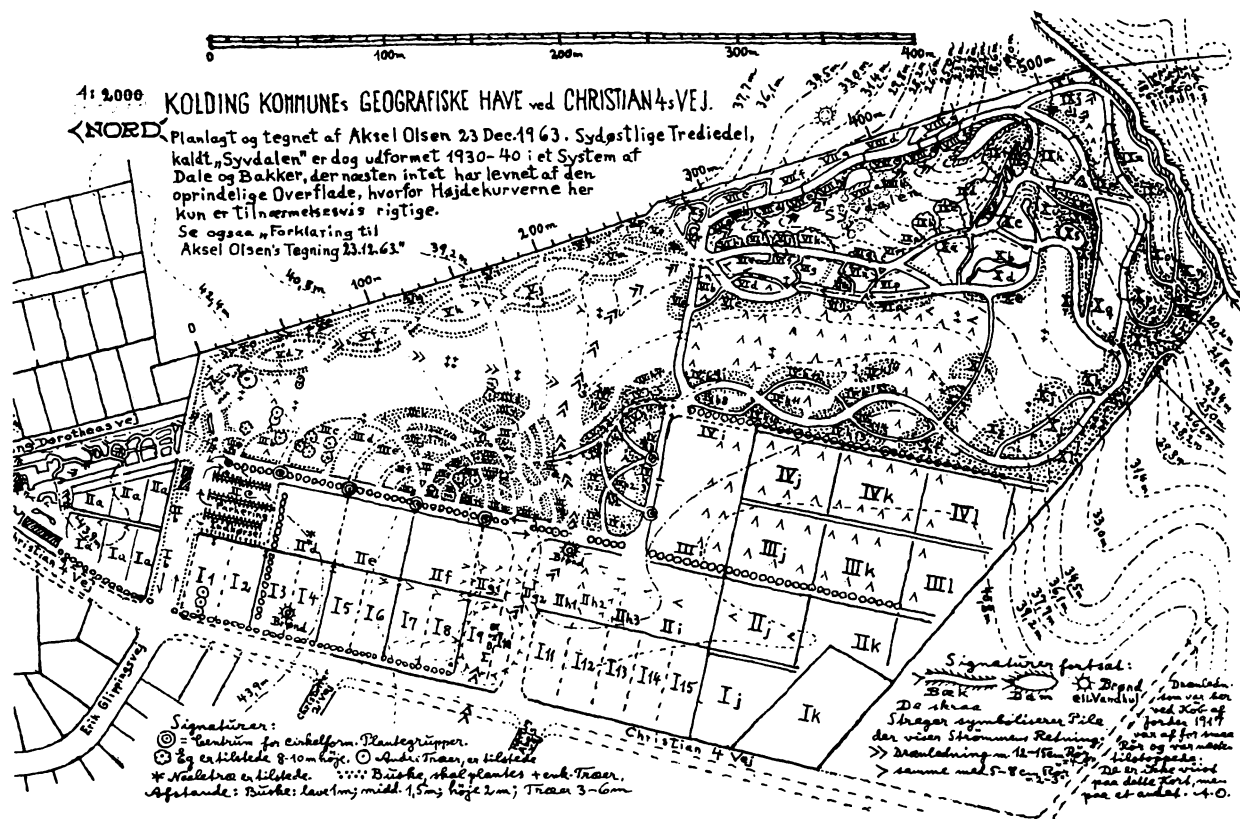
Så forsøgte vi at få det formeret op, det lykkedes dårligt, stiklingerne groede ganske vist godt, og de overvintrede også godt, men når de blev plantet ud om foråret, ville de ikke gro. Imidlertid fik jeg besøg af en plante-skoleer, som så de unge Metasequoia plan-



Aksel Olsen fotograferet just efter overdragelsen af Geografisk Have til Kolding Kommune. Det pågældende sted er havens nordside, hvor de første bambus plantedes langs den sydgående sti. Den viste idyl varede kun få år. Netop her blev bygningerne til "Den Gyldne Hane" placeret. Foto: Peter Thastum.

ter, og han spurgte, om jeg ville sælge dem. Jeg sagde, at det ville jeg ikke, for det var en gave, men jeg kunne forære ham et par stykker. Han byggede så et drivhus med kunstig fugtig varme, hvor stiklingerne hele tiden kunne være i meget våd luft. Det viste sig så, at behandlet på denne måde kunne de overvintre. I min private have står det ældste eksemplar, den er over 10 meter høj og meget smuk i formen.

En dag spurgte borgmester Peter Ravn, om jeg kunne tænke mig at afstå noget af planteskolen til kommunen, for så kunne kommunen tænke sig at udvide Den Geografiske Have, så der virkelig kom en stor have ud af det. Og det kunne jeg altså mægtigt godt tænke mig på det tidspunkt, for det var for vanskeligt at drive planteskole helt rationelt. Så blev handelen lavet i 1963, jeg var jo nødt



Planen som Aksel Olsen udarbejdede i 1963 i forbindelse med Geografisk Haves etablering. De på tegningen forneden viste arealer (uden planteangivelser), blev også overdraget med undtagelsen af de skæve firkanter (betegnet bl.a. med IV og III). Dette areal, ca. 4 tdr. land bibeholdtes og er fortsat anvendt som planteskole sammen med det trekantede areal yderst til venstre, her knapt 2 tdr. land. Arealet yderst til højre med højdekurver og signaturforklaringer er i 1995 erhvervet af Kolding Kommune og tillagt haven.

til at sælge den til en rimelig pris. Syvdalen, det var ren og skær en gave til kommunen. Kommunen fik hele planteskolen, på nær fire tønder land, som jeg mente, at vi kunne drive videre som planteskole.

* *

Og hermed slutter så samtalen imellem planteskoleejer Aksel Olsen i Kolding og Gudrun Hechmann.

Som det berettes af Aksel Olsen, var det i 60erne "blevet vanskeligt at drive planteskole helt rationelt". Det er næppe heller for den i

1963 76-årige let at se en længerevarende løsning for planteskolens fortsatte drift, selvom Anna Thora som den eneste af de fem døtre allerede var fortrolig med driften og gradvis kunne overtage gøremålene efter sin far og tilmed sikre, at planteskolen i et og alt forblev i de gamle spor og traditioner. Alene vedligeholdelse og udbygning af den geografiske afdeling med de stærkt stigende arbejds lønninger var med tiden blevet en svær opgave at løse tilfredsstillende.

Beslutningen om at overdrage størsteparten af planteskolen til kommunen som Geografisk Have og beholde matr. nr. 4, på hvilken villaen Brændkjærhøj med tilhørende have, beplantning samt arbejdshuse er beliggende, og yderligere ca 4 tdr. land langs Christian IV's Vej (JI, II, III og IV, KII, III og IV samt LIII og IV) gjorde fremtiden for Geografisk Have tryk samtidig med, at datteren Anna Thora kunne fortsætte en overkommelig planteskole drift.

En rolle spillede det vel også, at Aksel Olsen i husfællesskab med sin datter kunne forblive på det sted, der stod hans hjerte så nær. Lige til sine dages ende – Aksel Olsen døde 95 år gammel i 1982 – kunne man træffe ham, enten i haven og planteskolen eller på tur i gangene rundt i Geografisk Have, mager og senet med sit hvide hår lysende over de karakterfulde ansigtstræk.

Og planteskolen med stadig vægt på bl.a. Rododendron fortsattes i samme ånd af Anna Thora Olsen, der dog i 1995 måtte reducere ved at frasælge omkring 4 tdr. land til kommunen.

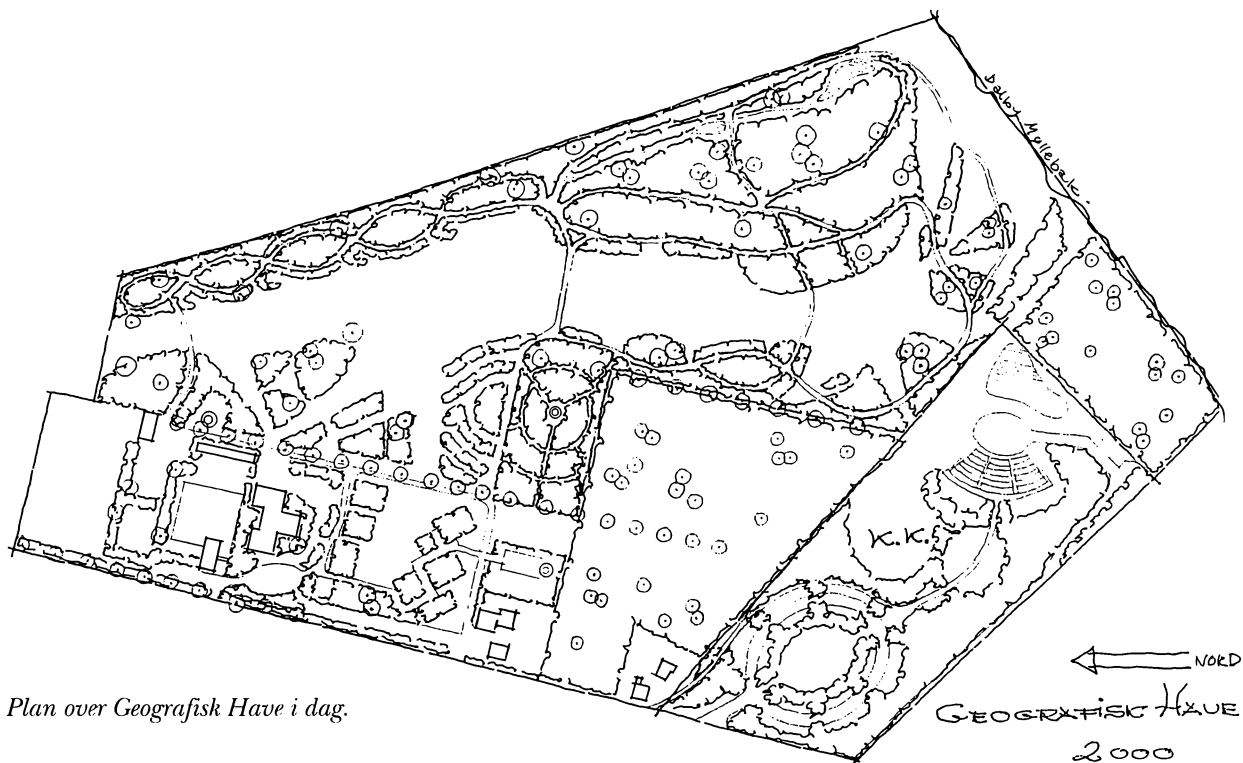
I skødet, underskrevet på købers vegne den 26. marts 1963 af borgmester Peter Ravn, næv-



I haven nær villaen ca. 1970. Helene og Aksel Olsen flankeret af Else (tv) og Inger (th). Yderst til højre ses Anna Thora, som reelt overtager planteskolens ledelse nogle år senere. Foto: Ingvard Andersen.

nes, at kommunen er forpligtet til at anvende størsteparten af området til geografisk have og omvisningshave med undtagelse af arealerne i 50 m's dybde langs Christian IV's Vej, som køber kunne udstykke til byggegrunde. Heldigvis gjorde kommunen aldrig brug af denne ret, men har tid efter anden tværtimod erhvervet yderligere jord mod syd, således at hele området med undtagelse af villaen Brændkjærhøj og tilhørende areal i dag fremstår som et samlet hele, allersenenest udbygget med en friluftsscene.

Aftalen om kommunens forpligtelse for arealets anvendelse er ved byrådsbeslutning i august 1999 forlænget på ubestemt tid.



Plan over Geografisk Have i dag.

Hvad Geografisk Have angår, er det ikke nærværende artikels opgave nøjere at gøre rede for den udvikling, her har fundet sted siden kommunens overtagelse. En af artiklens illustrationer viser den planlægning, Aksel Olsen havde lagt i 1963, og som konsulent for kommunen i årene 1963-66 udførte bl.a. med stianlæg og supplerende beplantning. Afslutningsvis kan vises en skitse af det nuværende samlede anlæg, benævnt Geografisk Have 2000. Her er friluftsscenen indtegnet, omend den er knapt færdiganlagt. Området nord herfor, købt 1995 af planteskolen, er endnu

ikke disponeret. Den lille parcel forned, som rummer et en-familieshus, er ligeledes tilkøbt 1995, hvorimod det allersydligste areal, grænsende ned til Dalby Møllebæk, er tilført området gennem en donation 1989 af fru Mary Kühl.

Denne store udvikling, som er sket gennem snart 40 år, er meget vel en fyldig redegørelse værd.

DANA-Is

Af Helene og Jens Hjorth

På Slotsmøllen var man i 1927 begyndt at producere is under navnet DANA-Is (Sydjydsk Iscreamfabrik). I 1935 blev Jens Hjorth ansat. Kolding Andelsmejeri ejede størstedelen af virksomheden, Slotsmøllen havde kun ca 15% af interessentselskabet. Nedenstående beretning er fortalt til Anker Nielsen i 1999.

Flødeisen kom fra andelsmejeriet, og frysningen af isen foregik på den måde, at man havde aluminiumsforme til isen, der placeredes i små træspande. Uden om aluminiumsformen lagde man en blanding af råis og salt, der kunne få temperaturen ned på 13 minusgrader. Isen blev hentet fra Slotssøen.

Isen til frysningen blev opbevaret i store kældre under Slotsmøllen. Kældrene blev fyldt med is om vinteren, og når det så tøede lidt, frøs det sammen til en stor blok, så man kunne gå rundt om den. Når vi så skulle bruge is, havde vi en spidshakke til at hakke isen ned med, og en lille kaffemølle, som vi kaldte den, til med håndkraft at lave den til småstykker. Men efterhånden som produktionen udvidedes, blev det jo for lidt. Så fandt vi ud af at bøjede nogle vandrør, som vi så en tre mand sammen hamrede ned i isen, så den blev slået i stykker. Men istumperne kunne godt ryge omkring, så vi fik sommetider lidt skrammer. Jeg kan huske, at jeg engang blev ramt i øjet, så der gik hul på nethinden. Det sved, jeg fik en klap for øjet et par dage, og så gik det igen.

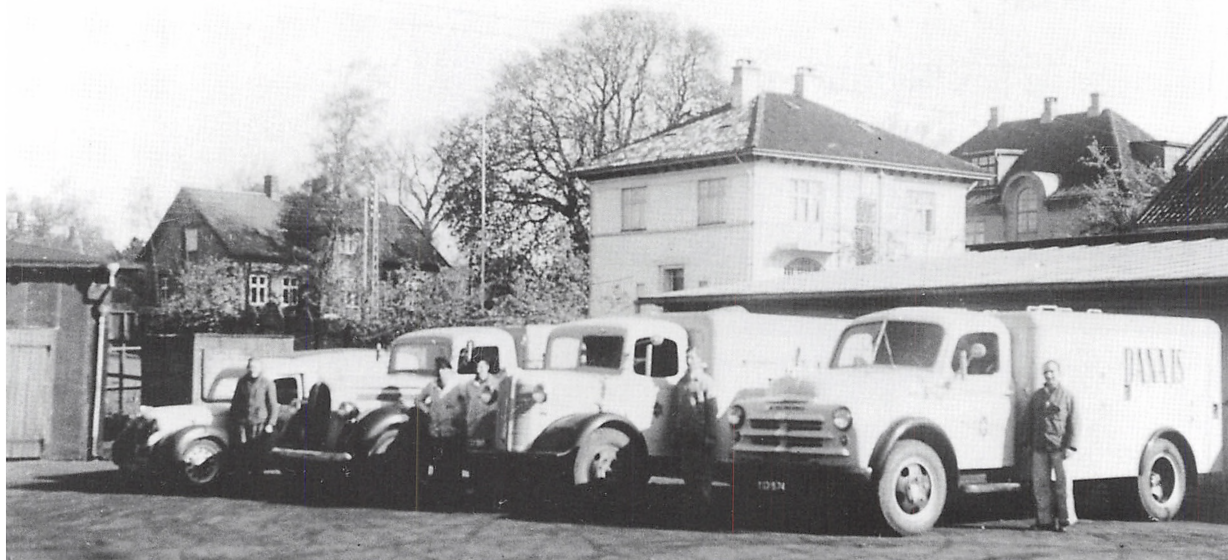
Vi havde nogle store pilekurve, dem fyldte vi dernede i kælderen. To mand bar dem så ud til bilen, der skulle pakkes med is og salt. Med chaufføren, der pakkede bilen, var vi 6 mand i gang med at hakke, slå i stykker og bære ud. Og vi arbejdede alle 7 dage om ugen.

Bilen var foret med ca. 15 cm tykke korkplader. I begyndelsen kørte vi kun i Kolding by, men da de også ville have is på landet, måtte der købes to biler mere. DANA-Is blev solgt inden for en omkreds af ca. 30 km fra Kolding til bagerforretninger og kiosker.

De isskabe, forhandlerne havde, var kun isoleret med 12 cm kork. Der var normalt tre zinkceller i køleskabene, der blev lavet af et tømmerfirma i Kolding. Når der lige var fyldt is i skabenes celler, var temperaturen 12-13 graders frost, men allerede den næste dag var den nede på minus 7 grader. Det var kombinationen af is og salt, der frembragte frostgraderne. Når saltet tør isen, slår isen kulde fra sig. I bilen havde vi en afdeling til salt og en anden til is, og når vi så fyldte i cellerne, skovlede vi is og salt skiftevis. I starten brugte vi noget gult salt, som vi kaldte spansk salt, senere blev det mere krystalagtigt.

DANA-Is fortsatte virksomheden under hele krigen, men den ene af de tre biler måtte klodses op. De to tiloversblevne biler kørte med trægas, da de ikke kunne få benzin.

Efter krigen begyndte vi også at sælge på



DANA-Is bilerne klar til at køre ud fra Slotsmøllen. Jens Hjorth står ved bil nr. to fra venstre.

Fyn. Cadara is fra Nørre Åby begyndte at komme herover, så var der jo konkurrence, og så købte vi nogle kiosker, som vi fik stillet op derovre. Når så DANA havde stillet en kiosk op, kom der nogle chokoladegrosserer og fik deres varer ind også.

Dengang kunne man få en vaffelis for 5 øre. DANA-Is havde ikke så mange forskellige istyper. Vi havde runde is – jordbær og vanille og en rund med chokoladeovertræk. Under krigen var der ingen chokolade, det kom først igen i 1947 – og chokoladeisene var rationeret i lang tid derefter. En lille kunde kunne kun få en kasse med 24, og en stor kunde kunne så få to. Var det ved stranden, Løverodde eller lignende, de solgte jo rigtig meget, kunne de være heldige at få 3-4 kasser.

På fabrikken var der bestyreren K. H. Lyhne, han arbejdede selv med, to mejerister og så var der en kontordame. Så var vi altså 3 chauffører og 3 medhjælpere, og så havde vi jo damer til at rulle. Det var fra 6-7 personer op til 15 personer, ligesom hvor varmt det nu var. Ispindene blev pakket ind med håndkraft. De var i et stativ, der vel kunne rumme 48 is, så blev de dyppet i en væske, så de var frosne, og så blev ispindene hældt ud på et bord, hvor der sad fire damer. De havde ispapir, der var skåret i passende stykker, som de rullede om ispindene.

Der var vanilleis, jordbæris, cocktailis, nougatis og firkantede chokoladeis. Cocktailis solgte vi ikke mange af, og heller ikke de runde med chokolade. Efter krigen kom der

mange nye isstyper bl.a. sodavandsis. Lyhne ville ikke gå med til sodavandsis, det syntes han var for ringe. Men så begyndte vi at miste kunder, for børnene var blevet helt vilde med sodavandsis. Men det var kun frossen sodavand med masser af essens og farvestoffer.

De runde pinde kostede 10 øre, og de firkantede kostede 15 øre, og så kom der skat på også. Det var lige efter krigen, og så blev de runde pinde sat op til 12 eller 13 øre, og de 15

øres blev sat op i 18 øre. Der gik et par år, så begyndte de igen at stige, så røg de firkantede op i 25 øre og de runde i 15 øre.

Salget var selvfølgelig sløjt om vinteren, så man kunne gå arbejdsløs i længere tid. Det var kun biograferne, der solgte is om vinteren. Da KINO kom med de fine betrukne sæder, blev det lavet sådan, at man ikke solgte chokoladeis, for chokoladestykkerne plettede betrækket, når de faldt af isen. "Kræmmerhuset" i

En DANA-Is kiosk.





En DANA-Is bil.

Blæsbjerggade begyndte allerede efter krigen at have is hele året rundt.

DANA-Is blev solgt til Premier Is omkring 1960. Vi havde i DANA-Is et lønsystem, så vi fik almindelig timeløn og derudover 3 % af salget. Men da Premier overtog, ville de have samme lønsystem overalt. Det betød en lidt højere ugeløn, men kun 1% af salget.

I starten havde vi både DANA-Is og Premier Is, men efter 3 år blev DANA-Is lukket. Så kom al isen fra Esbjerg.

Vandkunsten på Koldinghus

Af H. C. Ervald

Vandkunsten i Koldinghus Slotsgård, som vi ser den i dag, er et moderne kunstværk skabt af billedhuggeren Jette Vohlert. Bortset fra kummens form og størrelse og at figuren skal symbolisere FORTUNA, har den ingen lighed med den oprindelige vandkunst.

Vandet, som man ser plaske ud af krukken, skal symbolisere FORTUNAs uddeling af lykken, og da FORTUNA står på en kugle, hvor det kan være svært at holde balancen, viser den, at lykken kan være lunefuld.

Ordet "vandkunst" har ikke oprindeligt haft den betydning, som vi tillægger det i dag, nemlig en fontæne eller et springvand. Da Dronning Dorothea rekvirerede materiale til en vandkunst i 1548, mente hun den kunst at skaffe vand til Koldinghus. Det var nemlig ikke for enhver af klare en sådan opgave. Det var en kunst i lighed med malerkunst, madkunst, guldsmedekunst osv. Først havde hun haft kyndige folk ude i terrænet for at finde en kilde, hvorfra vandet kunne hentes. Herefter skulle hun skaffe sig de nødvendige materialer og fagfolk til at udføre det praktiske arbejde, såkaldte "vandkunstnere".

Det første vandforsyningsanlæg til Koldinghus kender vi ret detaljeret takket være I. O. Brandorffs og P. Eliassens observationer i 1904. Indtil da var hele dette anlægs eksistens gået i glemmebogen.

Det første vand kom fra Piledammen. Her

har der været en lille sø, som modtog overfladevand og kildevand fra det omkringliggende terræn. Søen har haft sit naturlige afløb gennem en grøft, "Gåsebækken" ned mod Kolding Fjord. For at skaffe vand til slottet, er søen blevet stemmet op ved, at der er blevet opført en dæmning nord for søen (i dag en del af den øst/vest gående del af Piledamsvej), og søen er herefter blevet et vandreservoir med en vandoverflade i kote ca. 27,50.

Det var Brandorff, der i 1904 fandt frem til Piledammen, og han fortæller, at man dengang kunne se dæmningen, og at den var gennembrudt, og at den tidligere dam nu var en sur, sumpet eng. Efter en oprensning i gennembyrningen fandt man det gamle udløb fra dammen, og man kunne nu danne sig et fuldstændigt overblik over det gamle anlæg. Ca. 4 m under vandoverfladen var der gennem dæmningen lagt en træledning af ca. 40-50 cm tykke bøgestammer. Stammerne var gennemsavede på langs, således at ca. den øverste fjerdedel dannede et låg over en 30 x 25 cm rende, som var udført i den underste del af stammen. Der lå flere stammer i forlængelse af hinanden. Samlingerne mellem de enkelte stammer var udført ved, at topenden var indfældet i den anden stammes rodende. Alle samlinger var omhyggeligt pakkede med blåler.

Foran indløbet til renden var der anbragt



Den nordlige del af Piledammen set fra syd, 1904. I midten skomager P.M. Møller sammen med nogle arbejdere. På det sted, hvor de står, var indløbet til springvandsledningerne til Koldinghus.

en rist, bestående af et bræt med huller i. Endvidere var der mulighed for at lukke for renden, ved at der kunne skydes et bræt ned foran indløbet. Det har været praktisk, hvis der skulle udføres reparationer på ledningsanlægget.

Fra dæmningens nordside var renden tilsluttet en ledning af udborede fyrrestammer, hvorigennem vandet løb til slottet.

Man har fundet rester af denne træledning i krydset ved Mariegade/Agtrupvej, i Sønder-

gade både nord og syd for broen, i Helligkorsgade og i Slotsgade samt rester af en ledning fra Søndergade/Brostræde skråt over mod Slotsgade. Man har også fundet ledningsrester i porten til Staldgården og i porten til Slotsgården.

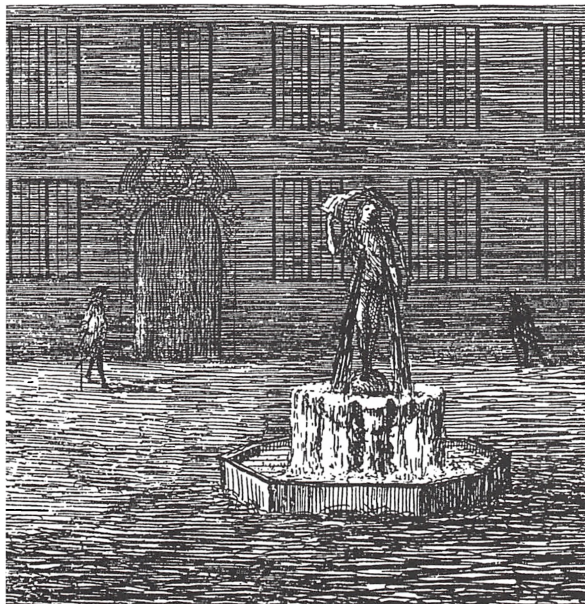
I 1553 spørger kongen, om kanonstøberen ikke er færdig med den bestilte "Springbrønd".

Hermed menes sikkert selve springvandsfiguren. Den har man savnet i 1553, og det for-

tæller, at senest det år har der været vand på Koldinghus.

Rørene i gaderne og i terrænet var udført af fyrrestammer, som var udborede med et 7 cm hul. De længste af stammerne var 4,7 m lange, og tværmålet på stammerne har varieret fra 28-40 cm. Omkring stammeenderne var der anbragt jernringe, vel for at de ikke skulle flække. Samlingerne var udført med jernbøsninger 7 cm lange og med en diameter på 10

Omkring 1550 opstilledes første gang en vandkunst på Koldinghus, og i 1558 lod dronning Dorothea den forsyne med et løvehovede, men Christian IV udskiftede den med en ny, en Fortuna-figur magen til byen Glückstadts mærke. Den ses her gengivet på en tegning af officer P.I. Grønvold, der ledsagede Frederik V på hans rejse gennem Danmark og Norge i 1749.



cm, og som var trykket ind i endetræet i sikkerhed i forvejen markerede riller.

Hvad kunne anlægget fra Piledammen yde? Efter nogle overvejelser har jeg fundet frem til, at det egentligt var et ganske godt vandforsyningsanlæg.

Slottets gårdsplads er beliggende i kote 22,50. Med f.eks. en taphane eller et springvand ca. 1 m over terrænet, har der fra Piledammen været et fald på ca. 4 m. Ledningslængden har været ca. 1,5 km. Det har givet et gennemsnitsfald på ca. 2,5 % .

Ifølge tilgængelige tabeller for transport af vand gennem ledninger kan man herefter godt danne sig et skøn over, hvad træledningen har kunnet yde, og jeg vil tro, at Piledamsledningens ydelse har været på ca. 0,45 liter pr. sekund. I alt ca. 40 kubikmeter pr. døgn, hvilket svarer til gennemsnitsforbruget for ca. 200 mennesker i dagens Danmark. Og det var vel egentlig meget fint.

At der løb vand til slottet, må dengang have været noget helt enestående. Før den tid må vandet være hentet nede i byen eller taget fra Slotssøen og være båret eller kørt op til slottet.

Den næste "vandkunst", måske som supplement til "Piledamskunsten", er et vandforsyningsanlæg, som er blevet anlagt på Frederik IIs tid.

Ifølge Brandorff er der i 1572 fra Gotland leveret til Kolding 2600 fyrrestammer til brug for vandrender, "Pipholt" blev de kaldt, og hertil er der fra Københavns slotssmedie leveret jernringe og bøsninger. Materialer rigeligt til mere end 10 km vandledning.

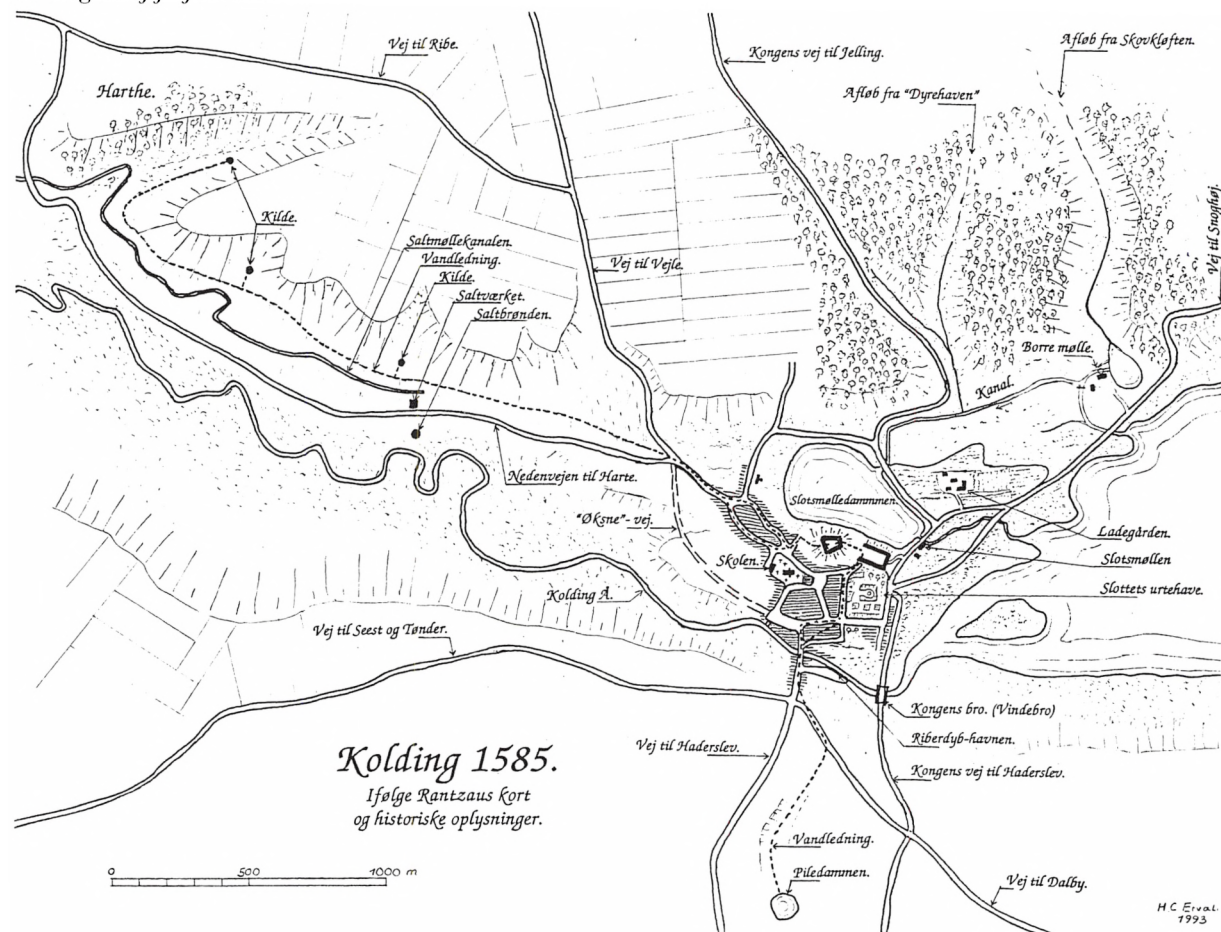
Brandorff oplyser, at vandet blev hentet fra et væld, der har været i den søndre skråning i

Alpedalen, matr. nr. 2 af Harte. Her har der været en kilde, som har haft sit udspring i kote ca. 29,00.

Som Brandorff ser kilden i 1930, var den endnu stærkt rindende. Han fortæller endvidere: "Det er almindelig kendt i sognet, at springvandet i Slotsgården kommer herfra".

Ledningen eller ledningerne, som har ført vandet ind til slottet vestfra, har man fundet rester af i Hyrdestræde, i Låsbygade (3 ledninger parallelt med hinanden ud for Svane Apoteket), i Blæsbjerggade og ved anlæggelsen af den nye Vejlevej i 1861. "Da man under arbejdet traf på ledningen og huggede hul på den,

Kort tegnet af forfatteren.



strømmede vandet ud i store masser og forårsagede megen skade på jordarbejdet”.

Og hvad kunne så Harteledningen yde?

Hvis springvandet i Slotsgården har haft en højde på ca. 1,5 m over terrænet = kote 24,00, har faldet fra kilden hertil været fra 29,00 til 24,00 = ca. 5 m. Ledningens længde er ca. 3,5 km = et gennemsnitsfald på ca. 1,5 %, hvilket ifølge tabellen giver en ydelse på ca. 0.33 liter pr. sekund. I alt ca. 28 kubikmeter pr. døgn, altså noget mindre end Piledamsledningen. I en længere periode har nok både Piledamsledningen og Harteledningen været i drift på samme tid.

I 1736 har der været mere end rigeligt med vand til slottet, hvilket fremgår af, at man har kunnet levere vand også til borgerne i byen. I 1736 er der på Akseltorv udført en brønd med et springvand til afløsning af den gamle vippebrønd. Vandet hertil blev ledt i træør fra slottets springvand. Ligeledes blev der også leveret vand til en brønd i Staldgården.

I 1757 opstod den situation, at vandet til slottet var væk. Vandet løb ikke mere. Det var en alvorlig sag, og der blev i den anledning beordret et syn af ledningsanlægget, og fire borgere blev udvalgte til at være synsmænd. Af synsrapporten fremgik det blandt andet, at ledningsanlægget var blevet meget dårligt vedligeholdt, at enkelte strækninger lå oven på jorden og var ødelagte og utætte, og at tre borgere i Låsbygade havde boret sig ind i ledningen og således stjålet vand til eget brug.

Det mest interessante er, at man kan læse, at Harteledningen har modtaget vand fra i alt tre steder. Der omtales “det yderste vandquel”. Det må være det på matr. nr. 2i. Så omtales et

“vandquel” på “Harte Mark” og et på “Colding Mark”. Alle 3 kilder trænger til at blive oprensede. Vandet løber til nogle “Vand-kister”, som ledningerne er sluttet til, og her mangler der riste foran ledningerne.

I rapporten omtales kun ledningsanlægget ud til Harte. Piledamsledningen nævnes ikke, vel fordi den er ophørt med at eksistere på den tid. Endvidere ved man, at i 1772 var den tidligere Piledam et engområde. Der er gravet en rende gennem dæmningen, og vandet har nu igen løbet i sit gamle leje.

Men med tilløb fra 3 kilder til Harteledningen, har denne været meget mere effektiv, end man vel hidtil har tænkt sig. Og det er måske forklaringen på, at man også har kunnet levere vand til byens borgere fra brønden på Akseltorv.

Hvor har de andre to kilder været, som har givet vand til Harteledningen?

Den, der har været på “Colding Mark” kunne udmærket være den kilde, som man indtil for 15 år siden stadig kunne se på skråningen neden for Kastanievænget nr. 2. I dag er vandet drænet væk, men kilden kan stadig ses som en sumpet plet med vandplantevegetation. Denne kilde har sit udspring i kote ca. 38,00, og har der fra denne kilde været en direkte ledning ind til slottet, har den leveret meget vand og med et godt tryk til et springvand. Har alle 3 “vandquel” været tilsluttet samme ledning, har det også været en væsentlig forbedring i forhold til vandet fra kun det yderste “vandquel”.

Efter synsforretningen i 1757 er ledningsanlægget sikkert blevet bragt i god stand, og der har igen været vand på slottet og også i by-



Rist med lukke fra Piledammen. Herfra førtes vandet gennem trærender op til Koldinghus.

i lang tid herefter kunnet nyde godt af frisk vand fra kilderne ude på skråningerne i ådalen.

Kilder:

I.O.Brandorff: Drikkevandet i Kolding i Fortiden, Vejle Amts Årbog 1931.

P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 1910.

ens brønd og på Staldgården, og ledningerne er nok herefter blevet holdt bedre vedlige.

Hvor længe vandforsyningerne har virket, ved vi ikke, men Brandorff fortæller, at hans far har fortalt ham, at omkring 1800 kunne drengene ikke lade rørene i fred ude på skråningerne i Harte. De tog propperne ud af rørene, og så sprøjtede vandet op i flere alens højde. Men det kunne mærkes nede i byen, og der måtte passes på, at propperne kom i igen.

Altså omkring år 1800 har vandforsyningen virket endnu. Det har det sandsynligvis også gjort i 1808, da slottet brændte. Intet tyder på det modsatte.

Efter 1808 er der ikke mere brug for vandet på slottet, men ledningerne har ligget i gaderne, og måske har mange borgere i Kolding

Hollænders Teglværk

Af Erna og Sophus Hollænder

I Kolding Avis fra den 6. maj 1919 står at læse, at fabrikant Ludvig August Hollænder er afgået ved døden i en alder af 77 år.

Hvem var denne mand, der oven i købet har en vej opkaldt efter sig?

Den gamle Hollænder var en meget virksom mand. Han var født i Lippe Detmold i Tyskland den 25. november 1842, og når han i en vennekreds skulle fortælle sin livshistorie, begyndte han gerne med den dag i 1858, da han som 17-årig og barbenet holdt sit indtog i Kolding.

Fra sit hjemland havde han kendskab til teglværksindustri, og han kom straks i arbejde på Sandbjerg Teglværk i Rådvad. I 1866 blev han kaldt hjem for at deltage i krigen mod Østrig, men straks efter dennes afslutning kom han tilbage til Koldingegnen og arbejdede nogle år på Meyers Teglværk i Harte, Johansens i Bjert og Bechs i Seest.

I 1874 købte han et jordareal lige syd for Kolding Å. Her anlagde han et teglværk på det sted, hvor Kolding Strømpfabrik senere kom til at ligge.

Begyndelsen var beskeden, og produktions-systemet gammelt, stenene var håndpressede, men i hver enkelt sten var Hollænders navn stemplet. Den slags sten findes endnu i mange ældre bygninger. Dette første teglværk var af den type, der kaldes et højovnsværk.

I 1889 udvidede Ludvig August Hollænder

på det sted i Domhusgade, hvor LIVA-supermarkedet ligger i dag og anlagde her et såkaldt ringovnsværk. Hollænder var den første på Koldingegnen, der indførte ringovne – til forskel fra de tidligere højovne. Han fremstillede nu også munkesten, som han leverede til både Sct. Nicolai Kirke og til den katolske Sct. Michaels Kirke.

Forskellen mellem en højovn og en ringovn var, at i højovnen stabledes stenene oven på hinanden. Der kunne være 15.000-20.000 sten i sådan en ovn. Ildstedet var nederst, og flammerne blafrede op mellem stenene. Når stenene var brændt, skulle hele ovnen nedkøles, indtil man kunne komme igang med den næste brænding. I ringovnen derimod kunne man anbringe stenene i en oval ring, og man kunne tage sten ind og ud samtidig med brændingen. Den kunne rumme 120.000 sten på en gang.

Byggeriet af ringovnen var et stort projekt, og det fortælles, at folk kom langvejs fra om søndagen – i hestevogn naturligvis – for at se på byggeriet.

Da Ludvig August Hollænder anlagde teglværket, lå det langt uden for byen. Først graves der ler på selve teglværkets grund, derefter fortsattes i Domhusgade – der, hvor Domhuset og Sct. Hedvigs Klinik senere kom til at ligge – derefter fulgte gravning af ler ved Snerlevej, ved Tvedvej, hvor højhusene ligger



Ludvig August Hollænder med sine arbejdere omkring sig. Foto fra sidst i 1800-tallet.

i dag, og i området fra Tvedvej op mod Agtrupvej. Landskabet ville have set meget anderledes ud, hvis vi ikke havde gravet leret bort, men der er med det ler produceret millioner af sten til huse i Kolding og andre steder. Leret var i hele dette område fint og som regel fri for sten og kalk. Det øverste lerlag, rødleret, giver de jernholdige kalkfri røde mursten. Blåleret, der ligger under, giver de

gule mursten, men da der er kalk i, skal de brændes noget længere.

Murstenene blev tørret i store tørrelader i fri luft. Det var et stort problem, hvis vinteren kom tidligt, inden stenene var helt tørre.

Ved siden af sin virksomhed som fabrikant var gamle Hollænder også bygherre. Hele den sydlige side af nuværende Hollændervej har han ladet opføre. Skråt over for teglværket

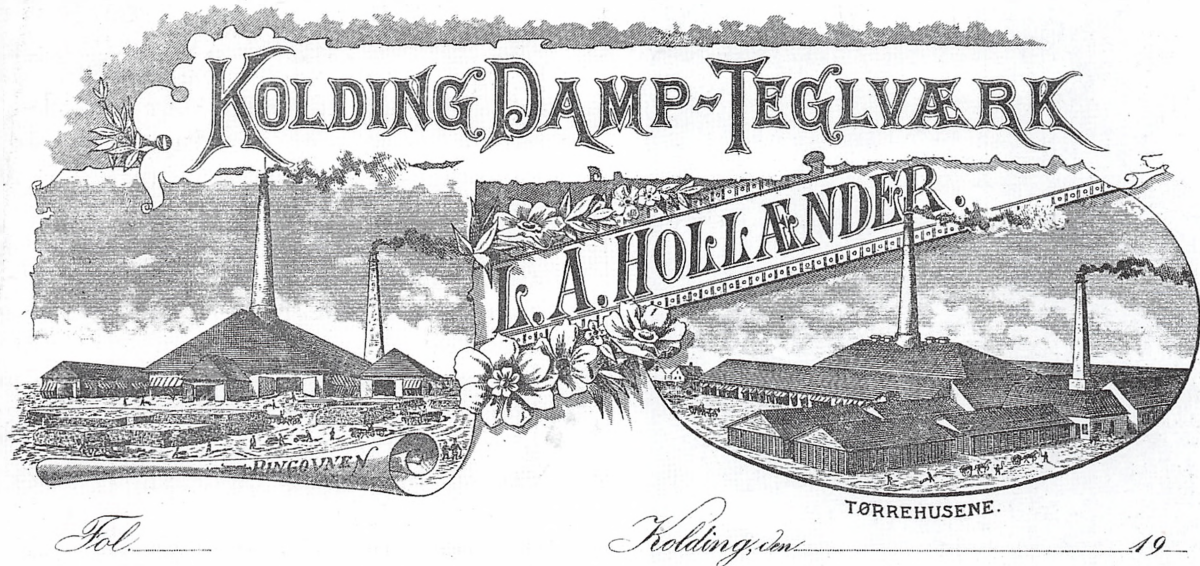
byggede han til sig selv og sin familie villaen "Ludvigsløst", nuværende Christian 10 Gade 11. Herfra kunne han se over på teglværket, og han var endda i stand til derfra at se, om stenene var stablet lige, eller om de skulle stable om.

Den gamle Hollænder var godt nok lidt brøsig og temperamentsfuld, men han var en god arbejdsgiver, og hans folk, der ofte var arbejdere fra Tyskland fra hans hjemegn og svenskere, fik et hus at bo i, når de var her, og kartofler og flæsk, når de tog hjem om efteråret. Efter at Saftstationen blev bygget, var det ofte de samme arbejdere, der om sommeren havde arbejde på teglværket og om efteråret på Saftstationen.

Hollænder kunne godt lide at få sig en øl, og på hans stamcafé "Thomsens Hotel" i Helligkorsgade sad han ofte i gode venners lag og sang sine tyske sange. På et tidspunkt var der en gæst, som ikke syntes om det. Han sagde til ham: "Du sidder der og synger dine tyske sange, men du tjener dit brød her i Danmark. Kan du synge *Der er et yndigt Land*"? Hertil svarede Hollænder: "Hvis du synger første vers, så fortsætter jeg". Den danske gæst gik i stå – og Hollænder sang fejfrit alle vers. 1. pinsedag var det tradition, at en af arbejderne kravlede op i den høje skorsten og anbragte 3 dannebrogslag.

I 1914 blev Hollænders Teglværk omdannet til et interessentskab med den næstældste søn,

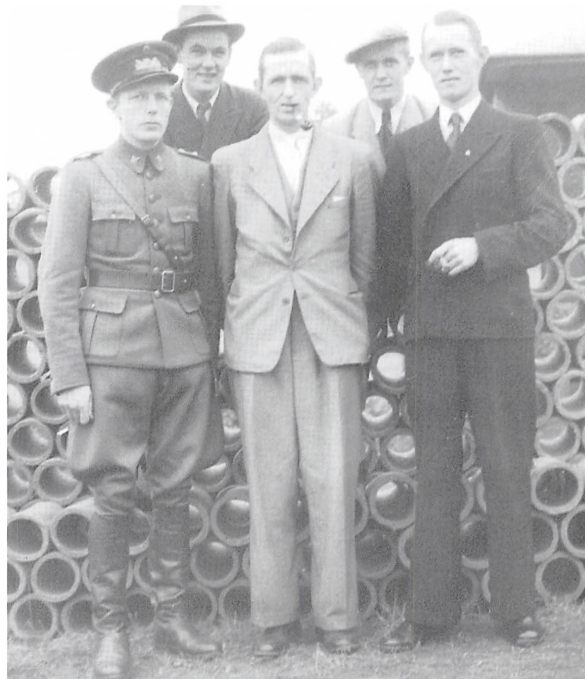
Brevhoved fra Hollænders Teglværk fra 1904.



Ludvig Marius Hollænder som leder for egen regning. Han havde lært murerfaget i Flensborg og var senere flyttet til Hamburg, hvor han arbejdede som bygmester. Da gamle Hollænder døde i 1919, efterlod han sig enken Sara, født Kloster, to sønner og fire døtre.

Ludvig Marius Hollænder flyttede nu ind på "Ludvigsløst", og her voksede fem sønner op. Sønerne fik alle lært at hjælpe til med arbejdet på teglværket. Inden de kunne komme ud at lege efter skoletid, skulle de hjælpe en til to timer med at skille sten.

De fem brødre Hollænder fotograferet i 1940erne. Fra venstre Poul (f.1919), Kai (f.1925), Ludvig (f.1913), Sophus (f.1921) og Thorkild (f. 1916)



Sophus Hollænder fortæller:

Min far oplevede både gode og dårlige tider på teglværket. I 1920erne gik det særdeles godt. Han stod som bygherre for den nyere del af Ålykkekvarteret, især på Harths Allé, Marcus Allé og Åvænget. Han plantede også træerne på Marcus Allé. Men i 1928 kom teglværket i vanskeligheder p.g.a. landbrugskrisen. Fra 1928 til 1942 ejedes teglværket af savværksejer Jeppe Juhl, men driften lå fortsat hos familien Hollænder.

I 1929 ophørte muligheden for at hente ler fra teglværkets nærmeste omegn, der efterhånden var blevet bebygget, og man måtte i stedet hente ler i byens periferi.

Teglværket brugte i begyndelsen dampmaskiner som drivkraft, deraf navnet Kolding Damp-Teglværk. I 1930erne anskaffedes en dieselmotor, men under krigen kunne vi ikke få olie, og vi måtte derfor anskaffe et gasanlæg, der kunne fyre med tørv.

I krigsårene og umiddelbart derefter, da byggeriet næsten stod stille, klarede Hollænders Teglværk sig igennem ved at lave drænrør til landbruget, der netop i de år fik tilskud til dræning.

Fra 1950 blev leret hentet i Skartved. Ludvig Marius Hollænder købte 4-5 tdr. jord af proprietær Lind, Skartvedgård, og det blev samtidig aftalt, at teglværket kunne grave en rand på de øvrige jorder til Skartvedgård indtil 1995 mod en passende leje af jorden. Vi byggede et maskinhus og en tørrelade i Skartved i 1956, men indtil videre var det kun et anneks til teglværket i Domhusgade, der stadig havde en årsproduktion på 2 millioner sten.

Da min far døde i 1954, overtog min bror



Hollænders Teglværk fotograferet fra luften ca. 1956. Domhusgade ses til venstre i billedet.

Kai og jeg driften af teglværket. Ved min faders død blev virksomheden et aktieselskab, for vi var jo fem brødre. Min mor levede til 1967. Der var på dette tidspunkt ansat 18-20 mennesker på teglværket.

I løbet af 1960'erne gik Hollænders Teglværk over fra at producere mursten til især at producere isoleringssten. Det var nødvendigt at specialisere sig for at sikre driften.

Efterhånden blev det for upraktisk at have produktionen spredt på to lokaliteter, og i 1973 besluttedes det at sælge den 10000 m² store grund og bygge et nyt moderne værk i Skartved. På dette tidspunkt havde vi allerede en afdeling i Skartved, hvor leret blev formet til mursten og tørret, mens de blev brændt i Domhusgade.

I marts 1974 begyndte nedrivningen af de



Stenene tages ud efter brænding i ringovnen 1956.

gamle bygninger i Domhusgade for at give plads for et stort nyt supermarked, der først blev drevet af købmand From. Det var Institut for Købmandsetablering gennem Aktieselskabet af 2. februar 1965, der stod bag købet.

Nedrivningen var et kapitel for sig og udførtes af et entreprenørselskab i Alminde. Til sidst stod kun den gamle teglværksovn og den 33 m høje skorsten tilbage, som sprængnings-ekspert N. Nielsen, Lunderskov Nedbrydning skulle tage sig af. Først i 7. forsøg lykkedes det

at vælte den, og der måtte en hel kuffert dynamit til at gøre det. Den væltede som den skulle i retning mod Sct. Hedvigs Klinik.

Ved 100 års jubilæet i 1974 regnede vi ud, at Hollænders Teglværk siden starten havde produceret en kvart milliard mursten svarende til omkring 12.000 huse.

Byggeriet af anlægget i Skartved begyndte allerede i efteråret 1973. Det var anlagt med henblik på en mere rationel produktion og med en ny type ovne, såkaldte gasfyrede kam-



Arbejderne på Hollænders Teglværk i 1956. Til højre står Sophus Hollænder.

merovne. Vi havde to ovne, der hver rummede 26.000 sten. Mens den ene brændte, arbejdede man stenene ud af den anden. Det kaldte man periodiske ovne. Vi valgte den fremgangsmåde, fordi det var fleksibelt. Når der var god afsætning kørte vi med begge ovne, når afsætningen var mindre, kunne vi nøjes med den ene.

Brændingen skete ved gas. Vi kunne indstille gassen til høje temperaturer, og dermed fremkom forskellige farvespil på facade-

stenene. De blev meget eftertragtede. Man kunne vælge mellem bagmursten og facade-mursten, det hele kunne indstilles automatisk.

Også tørringen rationaliseredes. Det foregik nu med kunstig varme i tørrekamre. Her satte man stenene ind, og i løbet af to-tre døgn var de tørre, så de kunne sættes i ovnen. Men det var jo også noget dyrere, end da vores bedstefar lavede mursten. De kunne nøjes med at tørre mange sten ved hjælp af den varme luft, som Vorherre har sendt herved. Driften blev



Fra 100-årsjubilæet i 1974. Fra venstre ses Kai Hollænder, Jan Hollænder og Sophus Hollænder. Foto: Kolding Folkeblad.

dengang indstillet om vinteren, men i Skartved arbejdede vi hele året og havde en årsproduktion på 5 mio. mursten.

Desværre måtte virksomheden lukke i efteråret 1980 kun seks år efter, at vi var flyttet ud fra Kolding. Lukningen skyldtes oliekrisen og stagnationen i byggeriet.

Ejendomshandel før og nu

Af Ingemann Bager

Mange af vore gamle håndværk kan kun de ældste huske, de er forlængst erstattet af den moderne teknik, men nye erhverv er også kommet til. Et af dem er ejendomsmæglererhvervet, d.v.s. handel med fast ejendom.

Dansk Ejendomsmæglerforening blev oprettet i 1931, men før den tid blev der selvfølgelig også handlet. Det begyndte for omkring 200 år siden efter landboreformerne, da bønderne blev selvejere. I starten var det oldermanden og de øvrige stævningmænd på bystævnet, der stadfæstede køb og salg af jord og ejendomme ved, at oldermanden tog en håndfuld jord fra sælgers skød og kastede over i købers skød. Jorden blev i bogstaveligste forstand tilskødet køberen. Skøderne blev fra 1600-tallet kopieret og nedfældet i tingbøgerne ført af "retsbetjentene", by- og herredsfogeder. Senere udfærdigedes særlige skøde- og panteprotokoller. De, der handlede med jord og ejendomme, blev oftest kaldt handelsmænd, "mellemmænd" eller kommissionærer. Mange handler afsluttedes med et håndslag, det var ikke altid, man skrev handelsvilkårene ned i det, vi i dag kalder en slutseddel, men umiddelbart efter, at man var blevet enige, gik man til prokuratoren (sagføreren) og fik udfærdiget et skøde, der var og er selve overdragelsesdokumentet, og dette indførtes i skøde- og panteprotokollen (tingbogen). Formentlig har man også bekræftet handelen med faste

håndslag og efterfølgende lidkøb, dvs. et traktement efter en indgået handel.

Ikke alle brugte før i tiden uddannede jurister (sagførere, assessorer, dommerfuldmægtige, prokuratorer eller de såkaldte kancelliråd) til at udfærdige skøder m.v. Ofte var det kvikke almindelige folk, de såkaldte vinkel-skrivere, som påtog sig dette arbejde, og flere var ganske gode til det. Hverken dengang eller i vore dage kræves en juridisk uddannelse for at udfærdige skøder.

Hvorledes "mellemmændene" blev aflønnet i gamle dage er uklart, men mægleralæret har de sidste 60-70 år bestået i en fast procentdel af købesummen fastsat af Handelsministeriet. I min tid som ejendomsmægler (1944-1984) har mægleralæret været 1% for landejendomme og for huse 1½-2% af salgssummen.

Gårdhandel i midten af 1940erne

Da jeg den 1. marts 1944 købte en gammel ejendomsmæglerforretning, var der fire personer, der beskæftigede sig med kommissionsforretning inden for ejendomshandel i Kolding, hvoraf vi var to, der beskæftigede os med gårdhandel. På samme tid var der kun 7-8 sagførerkontorer, der oftest bestod af indehaveren og en enkelt fuldmægtig. Til kontorarbejdet var der en eller to damer, og der var kun få tekniske hjælpemidler. På mit kontor havde vi

dengang en amerikansk Remington skrivemaskine fra 1928, men den skrev udmærket. En cigarkasse gjorde det ud for et pengeskab. Dengang var erhvervet frit og enhver kunne erhverve næringsbrev og påbegynde ejendomshandel. I dag er det anderledes, nu har alle ejendomsmæglere en uddannelse.

Jeg beskæftigede mig som ovenfor nævnt hovedsagelig med gårdhandel. Under 2. verdenskrig og de nærmeste 20-30 år derefter var der en livlig handel med landbrugsejendomme og til stadig stigende priser. Under landbrugskrisen i 1930'erne havde priserne på landbrug været helt i bund, men efter Hitlers magtovertagelse vendte bøtten, bønderne tjente penge, og det havde naturligvis en afsmittende virkning på jordpriserne.

Ved krigens afslutning i 1945 havde vi ca. 250.000 landbrug. Dette store antal gav naturligvis en livlig omsætning for ejendomsmæglerne, da mange landmænd grundet de gode tider solgte og købte større ejendomme. Prisen på et almindeligt dansk landbrug på 50-100 tønder land med avl, besætning og maskiner lå dengang i runde tal fra 100.000 kr. til 300.000 kr. alt efter størrelse og kvalitet. Disse priser, der set med vore øjne var meget beskedne, gav jo ikke meget til mægleren, men man må huske på datidens prisniveau. Man kunne dengang få fire retter mad på Industrien i Jernbanegade for 6,60 kr.

Det krævede stor tålmodighed at være gårdhandler for 50-60 år siden. Ofte var det nødvendigt at fremvise mange emner, der var mange samtaler, lange forhandlinger, ikke sjældent blev natten taget med. Og så kunne det endda ske, at alle anstrengelserne var for-

gæves, ingen af parterne ville rykke sig en tomme, og det kunne være, at kun 0,5% pantebrevsrente eller hønsene, som konen ikke ville af med, som skilte parterne.

Når man så efter en hel nats forhandlinger tabte tålmodigheden og sagde farvel uden resultat og kørte hjem, kunne det være lidt svært at fryde sig over solens opgang og den første spæde fuglesang. Det kunne dog lykkes senere at få trådene knyttet igen og salæret i hus. Spænding manglede man aldrig.

Og der skulle god fysik til at være gårdhandler. Der var i flere år grundet benzinmangel ikke mulighed for at køre i egen bil, så det var om at springe på cyklen om morgenen og køre fra gård til gård, ofte 30-40 km om dagen.

Når man så kunne fornemme, at det trak op til en handel, lejede man dengang en taxa eller "lillebil", som det hed, og kørte med køberen ud til den pågældende ejendom, så måtte det briste eller bære. Udgiften til bilen var man jo altid sikker på. Endte det med handel, og salæret sikret, var alle genvordigheder med seje, stive bønder glemt, og livet var igen værd at leve. Slutsedlen var underskrevet og i god forvaring i tasken. Det blev til mange skønne hjemture i min tid.

Efter slutsedlens underskrift, der oftest foregik om aftenen, da der skulle tages hensyn til normal arbejdstid på landet, blev der lykønsket og spist eller drikket kaffe, mens mægleren skrev slutsedlen i hånden og med fyldepen – ikke sjældent på almindelig skriveblok. Senere kom de trykte slutsedler og kuglepenen.

Det var et stort arbejde at skrive slutsedlen, idet en gårdhandel omfattede mange forhold,



Ingemann Bager som 27-årig, da han i 1944 nedsatte sig som ejendomsmægler i Låsbygade.

og slutsedlen var jo et bindende juridisk dokument. Det kunne ofte være vanskeligt for mægleren at holde hovedet koldt, alt imens parterne – køber, sælger, naboer, slægtninge – skålede og var i højt humør. Både køber og sælger var naturligvis overbeviste om, at de havde gjort den bedste handel. Før man skiltes, alle glade og fornøjede, blev der aftalt en dato for skødeskrivning. Denne foregik som regel hos købers sagfører i samarbejde med sælgers sagfører. Man var vist ikke så stresset dengang.

Den aftalte dag mødte alle mand – sælger, køber, disses ægtefæller evt. flere og mægleren selvfølgelig – op på sagførerens kontor. I slutningen af besættelsen og de første år derefter

var der som omtalt ikke så mange sagførere i Kolding, men de havde alle god tid, når et skøde skulle udfærdiges.

Normalt foregik det ved, at sagføreren, dengang brugte man ikke ordet advokat, dikterede alle ord og punkter i skødet til sin sekretær. Sekretæren stenograferede teksten og skrev så skødet på skrivemaskine bagefter som regel mens de personer, der var involveret i handelen, gik på hotel for at drikke kaffe. Det var mægleren, der spenderede.

Derefter gik man tilbage til sagførerkontoret, hvor sekretæren klart og tydeligt oplæste skødet i alle dets ord og punkter, som det hedder, alt imens parterne hørte på. Under oplæsningen afbrød sagføreren nogle gange for at spørge parterne i handelen, om de nu også rigtig havde forstået teksten. Sluttelig blev skødet underskrevet.

Dengang var alle dokumenter i foliostørrelse – senere blev det til det mindre A4-ark – og det passede vel i grunden med det tidspunkt, hvor sagførerne ikke længere ofrede så meget tid på at skrive skødet. Nu om dage ser sælger og køber næsten ikke hinanden, når skødet skal skrives, så vidt jeg ved.

Men lad os gå tilbage til sagførerkontoret for 50-60 år siden, hvor sagføreren, efter at cigarkassen endnu engang er budt rundt, trykker på næven, lykønsker og takker for indbydelsen til at deltage i det efterfølgende festmåltid, lidkøb, hvor mægleren er vært.

Mægleren fik sit salær, 1% af salgssummen, og havde gården kostet 350.000 kr., var der 3500 kr. "i foret" for hans ulejlighed med annoncering, kørsel, fremvisning og i snesevis af telefonsamtaler. Prisen på et husmandssted

var normalt kun det halve, og salærets størrelse naturligvis derefter.

Sagføreren havde dengang ofte tid og lyst til at deltage i det efterfølgende måltid, der godt kunne være en større fællesspisning, da både sælger og køber kunne have flere slægtninge og venner med. Heldigvis var repræsentationsudgifter dengang fradragsberettigede.

Det var mægleren, der bestemte, hvor festligheden (lidkøbet) skulle foregå, men parterne blev også spurgt, og hovedparten af landbefolkningen foretrak dengang Saxildhus, hvor Bertram Knudsen og den stilige Baumeister regerede. Der var orden i sagerne, god mad, hyggelige lokaler og fin betjening af kvindelige servitricer. Bertram Knudsen kunne ikke fordrage mandlige tjenere. Der var under og lige efter krigen meget stor søgning til byens mange gode spisesteder. Der var pengerigelighed, og vi manglede ikke fødevarer her i landet.

Der var ofte høj stemning under indtagelse af bordets glæder, og efter fortælling af en god historie, kunne latteren rulle gennem lokalet. Det var naturligvis mæglersalærets størrelse, der blev lagt til grund for lidkøbets kvalitet og omfang. Jeg synes, det var en god gammel skik, som nu hører fortiden til. Man har ikke tid mere.

Forskelle mellem gårdhandel i landsdelene

Måden og de regler, man handlede landbrugsejendomme efter, var før i tiden forskellig fra egn til egn. Før krigen og i nogle år efter den handlede man i tønnder land, ikke hektar som nu. I Sønderjylland regnede man

1 hektar for det samme som 2 tønnder land jord, og det er jo kun ca. 1,8 tønnder land, så købere fra "det gamle land" som sønderjyderne sagde, kunne godt risikere at købe katten i sækken, hvis der ikke blev handlet i hektar.

I Sønderjylland, hvor jeg handlede meget, stødte man ofte på eftervirkningerne af den tyske besættelse af landsdelen 1864-1920. De fleste kunne huske de værdiløse tyske mark, og mange ville derfor kun handle kontant, ikke med pantebreve. Det vanskeliggjorde i nogen grad omsætningen af fast ejendom i nævnte landsdel.

Jordens kvalitet er naturligvis bestemmende for en gårds værdi. Tidligere var gårdenes tønnder hartkorn en vigtig faktor. Havde ejendommen under 1 tønne hartkorn kaldtes ejeren husmand eller boelsmand. Over 1 tønne hartkorn måtte ejeren kalde sig gårdejer, og var ejendommen over 12 tønnder hartkorn kunne ejeren kalde sig proprietær. Men så skulle der også helst være fire skorstene på stuehuset. Man var godsejer, når man rundede de 30 tønnder hartkorn. Mange holdt nidkært på disse titler i lang tid efter krigen. Og man skulle ikke have mange tdr. hartkorn, før omgangstonen var fornemmere og tiltaleformen "De". Det gjaldt for ejendomsmægleren om at føle sig for, men til gengæld kunne man være sikker på, at en aftale ikke altid krævede et stykke papir. Blandt godsejere med diverse titler kunne man stadig ane lidt af det gamle adelsvælde, et ord var et ord og en mand en mand. Den gamle lov om hartkornsskatter eksisterer nu ikke mere.

Under og umiddelbart efter krigen var det ikke ualmindeligt, at man kørte rundt på lan-



Et almindeligt transportmiddel på landet i 1944.

det med hestekøretøj og besigtigede de landejendomme, som var til salg. Og var det vinterdage med sne, har jeg også kørt med købere i kane og med bjældeklang. Og når sælgeren mærkede, at køberen viste interesse, kunne man være heldig at få stegt flæsk og kartofler i sælgerens lune stue. Det var lige sagen.

Det er klart, at den form for ejendomshandel kun kunne foregå i et langsomt tempo, men set i bakspejlet var disse på mange måder besværlige år de mest interessante og begivenhedsrige i min tid. Jeg beskæftigede mig med ejendomshandel i 40 år, indtil jeg i 1984 solgte min forretning. I det følgende vil jeg fortælle om nogle af de mange morsomme menne-

sker, jeg har mødt i forbindelse med min virksomhed som mellemmand ved gårdhandler og færden blandt bønder.

Min første gårdhandel

Jeg erindrer meget tydeligt min første gårdhandel. Nogle dage efter jeg i 1944 var blevet etableret i min forretning, der lå i Hotel Astorias bygning i Låsbygade, og lige fyldt 28 år kom min forgænger i forretningen og sagde, at nu skulle vi ud at se på en gård ved Bramdrupdam. Den var på ca. 60 tønder land, og sælgeren var en af de tidligere Skrydstrupbønder, som tyskerne ved krigsudbruddet havde jaget ud, idet der skulle anlægges en flyveplads på arealet. Nu ville han tilbage til Søn-

derjylland – hjem, som han sagde. Fra gården var der to indkørsler, en fra Vejlevej og en fra Donsvej.

Vi kørte ind fra Vejlevej, og den gamle mægler S.A. bød chaufføren at holde stille. “Ser du”, sagde han til mig, “en ræv har altid to udgange, og det er der også til denne gård. Når du nu, unge mand, skal vise gården frem for en køber, skal du altid køre ind til gården fra Bramdrupdam og ud den samme vej. Det er nemlig ingen nytte til, at køberen opholder sig for længe på det sandede, bakkede areal mod Donsvejen”. Da vi efter besigtigelsen af ejendommen kørte hjem, kunne jeg ikke lade være med at bemærke, at jeg syntes det var en dårlig gård. Den gamle mægler S.A. replicerede: “Helt forkert, det er F... lyne.. en god gård. Den har jeg solgt 6 gange”. Jeg kunne godt se, at jeg havde noget at lære!

Jeg var i den syvende himmel, da jeg 14 dage senere solgte gården til en af disse brunkulsfabrikanter, der var opstået i krigens kølvand. Gården kostede dengang kun 169.000 kr. med alle maskiner og besætning. Men en faglært arbejders årsløn lå også på det tidspunkt kun på 4-5000 kr.

Dengang ringede man straks efter handelens indgåelse til avisen og fortalte nyheden. Det var avisen glad for, og den medvirkende mægler fik en gratis reklame.

Den tyske stråmand

Der var pengeligelighed under krigen, og det var en kendsgerning, at mange mennesker, direkte eller indirekte tjente penge på grund af den tyske besættelse. Særlig kroer og restauranter havde gyldne dage.

I Alpedalen lå dengang en ejendom med krobevilling, den hed “Alpedalslyst” og ejeren, en sønderjyde ved navn Thomsen, ville sælge og tilbage til sin hjemegn.

En dag blev jeg ringet op af en ingeniør Bjørndal, der forespurgte, om vi i vores kartotek havde en ejendom, som kunne egne sig til kontor og administration. Det havde vi. Han kom hen på mit kontor en time senere – en velklædt herre i en stor flot vogn. Vi besigtigede bl.a. Alpedalslyst, og to dage senere ringede han, at han ville komme igen med det formål at købe ejendommen. Jeg adviserede sælgeren, som spurgte, om tyskerne stod bag. Hertil svarede jeg, at jeg var bange for, at hans anelser var rigtige, hvortil sælgeren svarede, at “så kunne jeg godt meddele køberen, at sælger, Hr. Thomsen, havde ombestemt sig, nu ville han ikke sælge mere”. Ingeniør Bjørndal tyggede et øjeblik på den besked, hvortil han kort udtalte følgende: “De kan sige til Hr. Thomsen, at jeg kommer om en time for endeligt at afslutte handelen”.

Han og jeg kørte nu i den flotte bil til Alpedalslyst, og jeg var rigtig dårlig tilpas, da jeg nu endelig var blevet klar over, at den tyske værnemagt stod bag, der skulle nemlig bygges fæstningsværker i en linie fra Kolding til Esbjerg. Derfor skulle ejendommen bruges til det formål.

Vi ankom som aftalt, men altså uønsket til ejendommen, og der udspillede sig noget af et drama, som endte med, at køberen, tyskernes håndlanger, efter nogen diskussion så på sit ur og sagde: “Hr. Thomsen, De og Deres kone får 10 min. til at underskrive slutsedlen. De får den pris, De forlanger”. Det var et diktat.



Alpedalslyst.

I de 10 min., der gik – og hvor jeg ønskede mig på Bloksbjerg – fortalte sælgeren mig med tårer i øjnene, at han og hans kone hadede tyskerne og at hans far var faldet i 1. Verdenskrig på tysk side.

Slutsedlen blev selvfølgelig underskrevet, der var ingen vej udenom. Det var en af de få handeler i mine mange år som ejendomshandler, hvor jeg har følt mig dårlig tilpas, men magtesløs. Bedre blev det ikke af, at køberen straks skrev en check og bad mig opbevare beløbet, til skødet, efter ansøgning til Ju-

stitsministeriet om dispensation fra to-års bo-pælsreglen, kunne udstedes.

Jeg kan huske, at jeg gemte checken mellem tallerkenerne i dækketøjsskabet i ca. 2 måneder, indtil handelen endelig faldt på plads. Hver gang jeg trådte ind i stuen, skævede jeg til skabet, hvor jeg havde lagt checken. På en måde følte jeg, at pengene var en slags "judaspøge". Den handel havde jeg gerne været foruden.

Jeg kan da fortælle, at tyskerne aldrig opnåede at flytte ind på Alpedalslyst. Inden det



En bonde foran en gammel bindingsværksslade. Foto fra slutningen af 1940'erne.

kom så langt, sluttede krigen, og staten solgte ejendommen til anden side.

En gård med sø

Først i 1950'erne fik vi en gård med en sø til salg. Ejendommen, som lå her på Koldingegnen, var afsides beliggende, bygningerne var gamle, og nogle af stråtagene var dårlige. Manden, der ejede gården, var ikke så gammel, som han så ud til. Han gik det meste af året med en nogenlunde hvid sommerhat,

ustandseligt bakkende på en lille krum pipe med låg. Han var noget af en særting og sagde normalt ikke så meget, når jeg viste herlighederne frem for diverse liebhavere. Men når vi kom ned til søen, og han fandt ud af, at køberen var interesseret i de fisk, som fandtes i søen, kunne han få munden på gлед, og selv om han stammede, så var der ingen ende på hans lovprisninger af de uhyrlige mængder fisk af alle slags, som fandtes i søen.

En dag kom jeg i forbindelse med en murermester fra Fredericia, i daglig omtale kaldt "skorstensmureren", som var på jagt efter en billig lystejeendom til jagt og fiskeri. Vi kørte så ud til "Søgård", og næsten som sædvanligt dukkede den piberygende ejer frem af den lave gangdør og skævede mistænkeligt til "skorstensmureren", som straks da han steg ud af bilen, priste den landlige idyl. Ejeren spurgte, om han var interesseret i lystfiskeri og fik det svar, at det var derfor, han var kommet.

Vi gik ned til søen, og jeg pralede af dette fund af en ejendom. Gårdmanden med den hvide hat ventede spændt på køberens reaktion, nogenlunde sikker på, at gården var så godt som solgt. Efter et øjeblik forløb tændte køberen sig en stor cigar, bakkede et par gange på den og sagde så: "Sig mig, min gode mand, er der gedder i søen?" Sælgeren tog sin pipe ud af munden og svarede med høj røst og stor begejstring: "Ja, om der er, vi har fanget mange store klepperter på over 20 pund". Køberens svar kom prompte: "Fy for S... Sådan nogle store rovfisk æder jo alle de andre fisk". Hvorefter han hurtigt snurrede rundt på hælen og gik tilbage til sin bil efterladende den nu helt målløse sælger.

Jeg foreslog senere den uheldige sælger, at han skulle fange en rigtig stor gedde, tørre dens hoved og hænge det ved stuehuset – det ville en lystfisker ikke kunne stå for. Et vældigt geddehoved med sylspidse tænder blev anbragt ved indgangsdøren, og det hjalp. Ejendommen blev solgt til en inkarneret lystfisker og jæger fra Kolding få dage efter. Siden er gårdens bygninger nedrevet og nye opført. Om der stadig findes rovfisk i søen vides ikke.

Ejendom med ål

Sydvest for Kolding og Vamdrup ligger nu en forlængst fredet ejendom, kaldet “Knagemøllen”, en gammel idyllisk vandmølle, der i gamle dage malede korn for omegnens bønder.

Da jeg sidst i 1950'erne fik til opgave at sælge ejendommen, hvortil der også hørte landbrug, husker jeg, at stuehuset med stråtag og den gamle møllebygning lå på den ene side af en offentlig vej, mens stald og lade lå på den anden side af vejen.

Der var det særlige ved ejendommen, at der til den var knyttet en årlig indtægt, en såkaldt “åleret”. Denne ret til ålefiskeri i et offentligt vandløb bestod i, at ejeren måtte placere en fælde, en såkaldt “ålekiste” i vandløbet, i dette tilfælde altså Kongeåen og havde ret til at lede vandet gennem kisten og derigennem fange ål.

Jeg kan huske, at sælgeren over for de forskellige købere, der besigtigede denne gamle i klasse B fredede ejendom, pralede med de store indtægter af ålefiskeriet, man kunne næsten få fornemmelsen af, at ålefiskeriet på det nærmeste forrentede hele ejendommen, og at landbruget kun var en biindtægt. Men

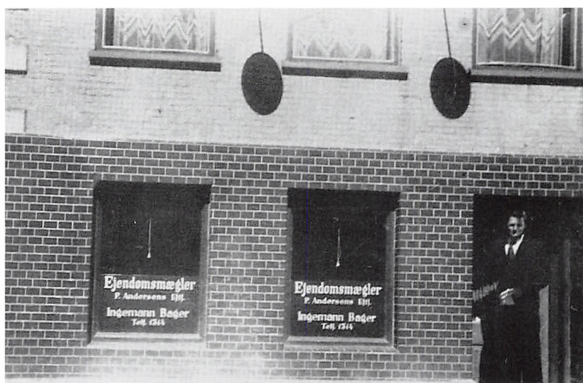
det kneb for “mølleren” at dokumentere sin påstand.

En dag foreviste jeg ejendommen for en sjællandsk forvalter, som med sin familie ville trække sig tilbage fra herregårdslivet og nyde sit otium på en mindre, men idyllisk beliggende jysk ejendom. Efter at have været rundt på det sandede areal, som udgjorde landbruget, havnede vi altid ved “ejendommens perle”, ålekisten. Her holdt den fiffige møller altid et helt lille foredrag om de mange hundrede kilo fede ål, som han hver uge drog op fra ålekisten. Min klient, som ret hurtigt havde gennemskuet sælgeren, stod lidt og hørte på møllerens ordflom, hvorefter han udbrød: “Ja, det lyder da meget besnærende, men gå nu ned i kisten og bevis Deres påstand”.

Selvfølgelig havde mølleren garderet sig for så nærgående et spørgsmål. Han ragede rundt i kisten med den ene arm, og op drog Hr. Knudsen en kæmpemæssig ål, så lang og bred som et stort leblad og sagde: “Her kan Hr. forvalteren se, hvordan Kongeåens ål ser ud”! Køberen sundede sig et øjeblik og spurgte så: Sig mig engang, min gode møller, hvor pokker har De købt så stor en ål”? Så var det hele ødelagt. “Det ville nok være klogt af mølleren, om han en anden gang erhvervede sig en lidt mindre ål at forevise for køberne”, sagde forvalteren, da vi kørte fra ejendommen.

En spekulant fra Drejens

I slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne havde handelsfolk og spekulanter med flair for handel gyldne tider. Det var let at låne penge til lav rente og med ringe sikkerhed, bl. a. på grund af varemangel.



Ingemann Bager stående ved sin ejendomsmæglerforretning under Astoria. Foto fra 1944.

En af disse spekulanter, som dengang boede i Drejens, havde sit faste bord på restaurant Regnbuen, som dengang lå på Kirketorvet. Det var en af de restaurationer, som p. g. a. pengeregighed var opstået under krigen. Den pågældende Hr. Jensen drev i disse år en omfattende ejendomshandel sammen med en bror i Odense. Han havde en sjælden evne til at indynde sig hos velstående kendte borgere, som gerne ville risikere noget af den under krigen opsparede formue.

På et tidspunkt var der i hjemmet i Drejens indtruffet en glædelig begivenhed, og i den anledning indbød han til barselsgilde. Til stede var bl.a. en kendt Koldingborger, direktør Simon Nielsen, Kolding Trælasthandel og en af Hr. Jensens gode bekendte, en ejendomsmægler fra Vejle. Ejendomsmægleren og Hr. Jensen havde lagt en plan for at narre Simon Nielsen, der havde for vane at prale meget om sin økonomiske formåen. Samtalen kom til at dreje sig om, hvor meget ejendommen i Dre-

jens var værd, og Simon Nielsen svor på, at han kunne købe og betale villaen ti gange uden at skulle låne penge. I mellemtiden havde ejendomsmægleren fra Vejle siddet og skrevet på et stykke papir – rent faktisk på bagsiden af dåbssangen – og det lykkedes ham på et tidspunkt, at få Simon Nielsen til at sætte sit navn på papiret.

Næste dag indfandt Hr. Jensen sig hos Nielsens daværende sagfører H. M. Viuff i Jernbanegade 25 og bad ham om at udfærdige et skøde på grundlag af slutsedlen (bagsiden af dåbssangen!). Men efter at sagføreren hurtigt havde fattet sagens rette sammenhæng, blev der naturligvis ingen bukser af det skind. Det var for groft. Dagen efter kunne man læse historien i Kolding Folkeblad.

Jo, der skete noget dengang. Det var dengang, da man havde mere tid til hinanden, og hvor mennesker ikke stillede de store krav til tilværelsen.

En huslærers dagbog

Af Laura Meyer Hansen

I 1866 skrev sognepræst for Fredericia Michaelis menighed og landsognet Erritsø, Frederik Ludvig Bang Zeuthen, en lille erindringsbog, som han kaldte: "Mine første 25 år". Bogen omhandlede årene 1805 til 1830. Et afsnit i bogen hedder: "Mit ophold som huslærer i Vonsild", og her fortæller han om skolen i Vonsild og om kirken i pastor Salling tid.

Zeuthen var præstesøn fra Skamby på Fyn. Som et led i sin teologiske uddannelse skulle han tilbringe et år som informator (lærer) under ledelse af en præst. Den senere biskop Boesen i Slesvig, der dengang var præst i Nørre Løgum, havde anbefalet ham stillingen i Vonsild.

For forståelsen har det været nødvendigt at modernisere pastor Zeuthens stavemåde, men ellers er det hans egne ord, som gengives. Han skriver:

"Den informatorpost, som jeg skulle indtage, var i det hele ikke meget tiltrækkende. Lønningen var noget mere end det halve af det, som en huslærer i en præstegård nutildags (1866) kan få. Dog havde jeg en lille ridehest.

Jeg skulle læse med 6 børn af forskellige aldre, af hvilke ingen viste nogen særlig drift eller begavelse. Et lille hus i nærheden af præsteboligen, som et simpelt bondehus med små vinduer og lavt til loftet, blev med dets to små stuer anvist til skole og beboelse for

mig og flere af drengene. Rotterne gjorde en forfærdelig støj både under gulvet og på loftet.

Hvad pastor Salling angår, havde Grundtvig, efter det som han kendte til ham, indtrængende frarådet mig at tage til Vonsild. Salling var, som stærkt hældende til pietismen, ikke af Grundtvigs folk, ligesom hans personlighed i det hele havde frastødt ham. Da Salling ved et besøg i København blev opfordret af Rudelbach (se note) til at prædike i Frelzers Kirke, ville Grundtvig ikke give sin tilladelse, da han "ingen hykler ville have på sin prædikestol". Salling selv fortæller mig, at han blev vist fra ham med ordene: "O procul, procul, abeste profani! (O fjern, fjern, hold jer væk I gudløse!)"

Hvad nu min egen erfaring angår, da lærte jeg Salling at kende som en ivrig præst, men i en sådan pietistisk retning, at han måtte mere frastøde end tiltrække mig. Han prædikede henvend 1½ time (og han havde dog to kirker) og holdt desuden hver søndag aften opbyggelsestimer, kaldet "stund" med megen lang tale. Der var fuldt både i kirkerne og ved disse andagtstimer.

Men jeg kunne slet ingen smag få på denne lange improviserede gudelige snakken med de gentagne udtryk "at bo og hvile i lammets sår" og med dvælen ved udmaling af helvedes kvaler, samt en indirekte hentydning til, at de,

som ikke gik i samme religiøse retning og altså ikke kom i kirken osv. fulgte den brede vej. Jo mere disse taler viste sig, eller jo mindre jeg uden andre ubehageligheder godt kunne slippe for dem, des mere utåleligt måtte de efterhånden blive mig. Når jeg ikke var til stede, lod præsten mig det høre på en eller anden om end ikke ligefrem måde.

Således kunne han en søndag aften fortælle mig, som havde siddet på mit værelse hele dagen, at der den dag næppe havde været een hjemme i byen, men alle været i kirke. Jeg fandt i hans prædikener ingen sund næring for min ånd og mit hjerte, men på min fantasi og hele min stemning havde de dog ikke så lidt indflydelse. Flammerne ved en ildebrand, hvor et hus nedbrændte, var mig mere uhyggelig, da jeg ikke kunne lade være med at tænke på helvedes flammer, hvorom der så ofte hørtes i kirken.

Men hvad man så end med rette kunne sige imod Sallings prædikener, så var de dog stik imod verdsligheden og den verdsligheden begunstigende nationalisme, og en stor virkning havde de på bønderne, og denne virkning er, skønt Salling er død for mange år siden, endnu ikke forsvunden. En frygt (for helvede) som det verdslige sind ikke kender, fik han vakt i sjælene og dermed en omsorg for sjælens frelse imod de verdslige sorger og tragten efter jordiske ting.

Sallings personlighed var mig i det hele ubehagelig. Selvom han havde adskillige kundskaber, så havde han slet intet af det, som hørte til den friere og ædlere mandsdannelse, og hans forfængelighed gav sig snart tilkende i samtaler ved det, han fortalte om sig selv

og det velbehag, den yndest han havde vundet hos kongen (Frederik VI) og andre store osv.

Han havde virket med Abrahamson (se note) til den indbyrdes undervisnings fremme og var derfor blevet Ridder af Dannebrog. Denne dekoration var dengang ikke så ofte at finde på præsternes bryst, og den bidrog ikke så lidt til at give ham en vis anseelse, når han viste sig uden for sin menighed.

Selvom han nok vidste, at han ikke behagede Grundtvig, så nærrede han dog en stor respekt for ham og ville vist gerne have haft hans gunst. Da han hørte, at jeg kendte Grundtvig, ja endda skrev til ham, så indvirkede det måske noget på hans forhold til mig. Han var bestandig mild mod mig, skønt jeg næppe har kunnet skjule min ulyst til at omgås ham og til at høre hans prædikener.”

Efterfølgende beretter Zeuthen om, hvad han i øvrigt foretager sig i de år, han tilbringer som huslærer i Vonsild.

Trods undervisningen af de 6 drenge, får han tid til at studere den tyske filosof Immanuel Kant samt Goethes værker, som han låner i Haderslev.

Han deltager i en del af selskabeligheden præsterne imellem, herunder nævner han i øvrigt fru Salling som en rar, naturlig og venlig kone. Ved disse sammenkomster bemærker han sig, at præsterne indbyrdes taler tysk, hvilket han finder upassende, da de alle behersker det danske sprog.

Ofte besøger han en adjunkt ved Latinskolen i Kolding, og er især optaget af dennes søn, en alvorlig ung mand, som var ven med



Frederik Ludvig Bang Zeuthen, sognepræst ved Fredericia Michaelis Kirke. Foto: Fredericia Lokalhistorisk Arkiv.

Sallings ældste søn. Denne unge mand var Carl Ploug.

En søndag anmoder Salling ham om at prædike for sig, hvilket han som teologisk kandidat ikke kunne nægte, da det var et led i uddannelsen. I den forbindelse beretter han om sine kvaler med at forberede en prædiken. Han opgiver at udarbejde sin tale, og beslutter at støtte sig til Jesu ord til disciplene: "Bekymrer Eder ikke for, hvorledes eller hvad I skulle tale; thi det skal gives Eder i den samme time, hvad I skulle tale. Thi I ere ikke de, som tale, men det er Eders Faders ånd, som tale i Eder". Mange år senere (1866), da han fortæller om

sine oplevelser i Vonsild, mener han, at han slap rimeligt fra sin prædiken, men det er ham ikke muligt at erindre, hvad ham prædikede om eller over.

Zeuthen slutter sin beretning om sin tid i Vonsild:

Mit ophold i Vonsild blev mig især om vinteren 1826-27 trykkende, og jeg har næppe nogensinde i den grad målt tiden i tankerne, som jeg dengang gjorde, og jeg kunne ikke bekvemme mig til at bide en dag længere end til 1. maj 1827 efter akkorden, uagtet Salling ønskede det.

Efter sin tid i Vonsild og færdiggørelse af sin uddannelse havde Zeuthen embede flere steder i landet. Embedet ved Michaelis Menigheden i Fredericia blev hans sidste. Her tiltrådte han i 1860, og han døde i 1874.

Gennem sit liv skrev han flere filosofiske skrifter, bl.a. udgav han den påskeprædiken, han holdt under Fredericias belejring i 1864.

Noter:

Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862) var præst og teologisk forfatter. I en længere periode havde han et vist samarbejde med Grundtvig, men kom senere på afstand af dennes kirkelige anskuelse og folkelige syn. Fra 1848 var han sognepræst ved Sct. Mikkel's Kirke i Slagelse. Her virkede han til sin død i 1862.

Joseph Abrahamson (1789-1847) var oprindelig militærmand, men blev senere meget interesseret i undervisningsspørgsmål. Især interesserede han sig for den af englænderne A. Bell og J. Lancaster lancerede indbyrdes undervisning. Undervisningsformen indebar, at en enkelt lærer kunne undervise mange børn samtidig – en billig skoleform, som i høj grad tiltalte kongen Frederik VI efter de meget fattige år efter Statsbankerotten 1813.

Erindringer fra Kolding Børnehjem

Af Knud Erik Hellum

Knud Erik Hellum, der var født og opvokset i København i en søskendeflok på 7, blev, da moderen døde, i en alder af 10 år af faderen overdraget til Børneværnet, som anbragte Knud Erik og hans bror Per på Kolding Børnehjem, hvor han var fra 1949 til 1954-55.

Om ankomsten til Kolding Børnehjem fortæller han:

Da vi kom til Børnehjemmet, var det på det tidspunkt, hvor plejemor (Erna Eriksen) og tanterne skulle have aftenkaffe. Vi fik te og boller. Vi var to spinkle splejse, og dengang på landet var der jo piskefløde til kaffen, så jeg kan huske, at jeg fik at vide, at jeg skulle drikke kanden med piskefløde, så jeg kunne få lidt sul på kroppen. Det var den første ganske forfærdelige ting, jeg var ude for, for jeg kunne ikke lide piskefløde.

Vi blev lagt i seng, og dagen efter skulle vi selvfølgelig op og meldes i skole på Riis Toft Skole. Vi blev kørt derop i forstanderindens Ford V8.

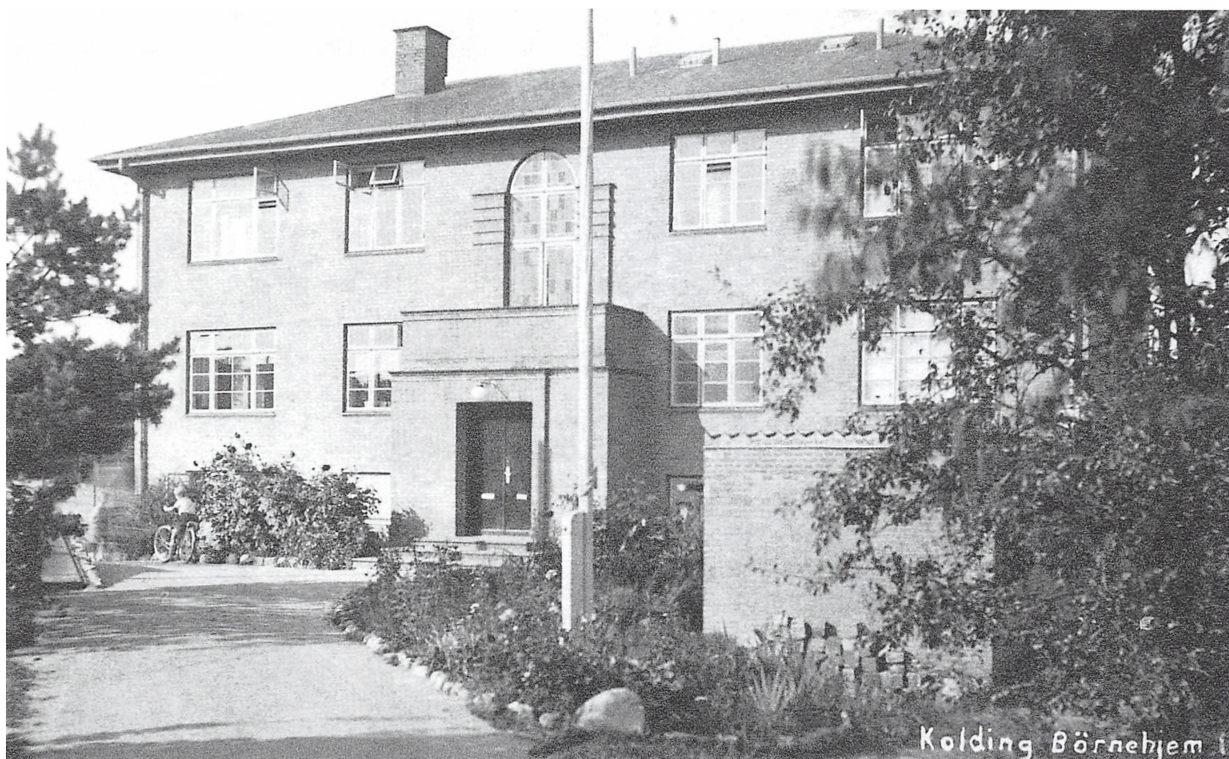
Og så gik det ellers slag i slag på Børnehjemmet. Det var et indremissionsk børnehjem, og vi fik snart vore faste forpligtelser og gøremål. Der var ikke meget leg, og vi sov på sovesale. Det var en rigtig institution, vi var kommet på.

Når vi gik til bords om morgenen, startede vi med at bede bordbøn. Den lød: Kom Herre Jesus, vor gæst du vær', velsign os for alt, hvad

du har skænket her. Amen. Det sagde man i kor, og der gik såmænd ikke mange dage, så kendte man den. Når vi var færdige med at spise, så hed det: Fader, tak for dejligt brød. Amen. Så havde vi nogle bibler, der lå på bordene. Dem slog man op i og læste et stykke hver morgen. Det var et af børnene, der gjorde det.

Bagefter fik man proppet en ske med levertran ind i munden af en af tanterne, inden man skulle i skole. Jeg kan huske lige så tydeligt de opstød fra levertran, vi havde hele dagen igennem. Så fandt vi ud af, at spytte levertrannen ud, lige så snart vi kom ud i Træskogangen for at tage vores fodtøj på, men det fandt de jo hurtigt ud af, for levertrannen perlede i vasken, og derefter skulle vi åbne munden, så de kunne se, at vi havde slugt den.

Noget af det første, vi lærte på Børnehjemmet var at stoppe strømper og stoppe undertøj. Vi var virkelig ferme, og den dag i dag er jeg ekspert i at stoppe strømper. Der var så mange tanter på Børnehjemmet, men alligevel var det, ligesom vi skulle udnyttes som arbejdskraft. F.eks. når der skulle vaskes storvask og derefter rulles. Hvis man ikke havde opført sig ordentligt – der var altid en eller anden, der havde lavet noget, man ikke måtte – så kunne man træffe at komme til at stå med en af de der tanter nede i sådan en rullestue og rulle lagener og dynebetræk næsten en hel



Kolding Børnehjem, som det så ud i 1949, da Knud Erik Hellum flyttede ind.

dag. I stedet for at vi kunne rende og have det dejligt og lege med hinanden.

Vi var i kirke hver søndag i alle de år, jeg var på Børnehjemmet. Plejemor var jo vellidt i byen, fordi hun trak alle de børn op i kirken. Det så jo godt ud. På Børnehjemmet fik vi penge en gang om ugen, vist nok 5 øre, som vi kunne bruge, når der var bazar i Bethel eller til høstgudstjenesten i Kristkirken. Efter gudstjenesten gik man op til den store Kristusfigur og lagde sin almisse der. Men vi på Børnehjemmet havde fundet en god fidus. Vi havde

samlet en hel krone sammen, og da vi gik op til Kristusfiguren, lagde vi kronen på det ene hjørne, gik bag om figuren og snuppede en tier i stedet. Hvis plejemor nogensinde havde opdaget det, var vi blevet sendt på opdragelsesanstalt.

Man kunne melde sig som spejder på Børnehjemmet, der fik man jo lidt frihed og også en spejderuniform. Der fandt vi også undertiden på nogle numre. Til jul skulle vi engang uddele julehæfter i Kolding. De var gratis, men vi sagde til folk, at de kostede 25 øre, og



Plejemor sammen med nogle af børnene. Det er Knud Erik Hellum øverst. Foto: Peter Thastum, 1951.

det fik vi så, men så var der nogle, der opdagede, at der stod gratis på bladene og meldte det til spejderhuset. Det slap vi nogenlunde godt fra, men da vi en anden gang havde stjålet legesager fra en børnehave, så blev jeg sendt ud på et badeværelse og så kom plejemor med et spanskrør. Jeg glemmer ikke, at hun slog mig, og bagefter tog hun os med ned

til børnehaven, hvor vi måtte aflevere de legesager, vi havde stjålet og give en undskyldning for, at vi havde taget dem. Det var også en afstraffelse. Det var hendes måde at opdrage børn på.

På Børnehjemmet havde vi alle mulige slags dyr, og når det var torden- og lynvej, om det så var kl. 11 eller 12 om aftenen, så blev vi pur-

ret. De store drenge blev sendt ned i hestestalden for at stå ved hesten, vi andre sad i dagligstuen og sang "Her kommer Jesus dine små" uafbrudt mens det lynede og tordnede. Imens lå plejemor oppe på sit eget værelse med åbne vinduer og råbte, at Herren skulle holde sin velsignede hånd over os. Vi blev gennempumpet med religion, men jeg må indrømme, at jeg synes, det var den forkerte måde, vi fik indprentet den på.

På Børnehjemmet skulle vi altid være med, når der skulle hjælp til Afrika, til Tanzania, eller hvor det nu kunne være henne. Så lavede vi noget husflid på Børnehjemmet. Engang lavede vi en bondegård i fyrretræ med små dyr og alt muligt, og den blev sat ned i et varehus i Kolding, og så stod vi og solgte lodsedler om dagen, mens vi hundefrøs, men der skulle altså sælges nogle lodsedler. Heldigvis var min storesøster, der havde været på Sjølund Statskolehjem, blevet gift og var flyttet til Kolding. Hun købte en masse lodsedler af mig og min bror, så vi kunne komme op til hende og hygge os i stedet for. Vi fik endda ros, da vi kom hjem til Børnehjemmet, fordi vi havde solgt så mange lodsedler. Men på Børnehjemmet var der kun tvang og ingen kærlighed.

Da jeg var 14 år, var jeg ikke interesseret i at gå i skole mere, i stedet var jeg hjemme på Børnehjemmet, hvor jeg blev sat til at passe 5-6 små børn på 3-5 år. Når de mindre børn var lagt i seng om aftenen, samledes vi, de større børn, tanterne og plejemor til aftenkaffe i dagligstuen, og plejemor læste op af bibelen. Søndag morgen fik vi rundstykker, men da det var en søndag, hvor jeg passede de små børn, lå lige ved siden af plejemors, blev hun ofte forstyrret

af deres larm om morgenen. Jeg kan ligeså tydeligt huske hende åbne døren til vores værelse og råbe "Ingen rundstykker til morgen", når de små havde larmet en søndag morgen. De små fik, men ikke mig, der skulle holde styr på dem.

Børnehjemmet havde et sommerhus ved Agrup. Når vi skulle derned, havde Børnehjemmet noget, der hed en charabanc. Vores hest Musse blev spændt for, og plejemor styrede. Engang imellem skulle hun jo tilbage til Børnehjemmet for at hente proviant, og min bror og jeg var med til at skubbe bagpå for at få charabancen op ad skråningen, der gik fra sommerhuset op til vejen. Min bror og jeg gik og pjattede, og jeg fik min bror til at sige "pruh", så hesten stoppede, og vognen skred bagud. Selvfølgelig sladrede en af de små, og som straf måtte min bror løbe efter charabancen helt hjem til Børnehjemmet.

Så kom der mund- og klovsyge til Kolding, køerne blev syge, så man kunne ikke få mælk på Børnehjemmet. Plejemors forældre boede i Dalby, de havde både høns, grise og geder, og der skulle jeg så tage ud hver morgen og malke gederne, så de små kunne få gedemælk til deres havregryn. Vi store fik i stedet saftevand på havregrynene. Jeg fik et godt forhold til hendes far. Når jeg kom derud, skulle jeg også hjælpe dem, for de var efterhånden blevet ældre mennesker. Jeg hjalp faderen i haven og med grisene og blev godt forkælet derude. Han var ikke indremissionsk og kunne godt se, at jeg skulle have noget mere frihed. Ikke langt fra forældrene lå Strårupgård, hvor der var mange polakker, der hakkede roer. Jeg tog også derned for at tjene lidt – og det var



Aftensang med plejemor. Knud Erik Hellum og broderen Per står længst til venstre. Foto: Peter Thastum, 1951.

uden, at plejemor vidste det. Men da jeg fik et telegram fra Strårupgård til min konfirmation, opdagede hun det, og så blev hun vist uvenner med sin far. De 100 kr., der var fulgt med telegrammet, blev konfiskeret.

Hver gang, jeg er i Kolding, kører jeg altid op forbi Børnehjemmet, holder i bilen udenfor og kigger ned over grunden til Børnehjemmet, og så bryder minderne frem fra den

tid, jeg var der. Når jeg så kører derfra, tænker jeg på, hvor man dog har været heldig at komme så godt gennem tilværelsen, og det takker jeg Gud for mange gange, og at de børn, der bor hos deres forældre, skal være glade for, at de har deres far og mor, for selv om det er godt, at der findes børnehjem, så er det altså kun en erstatning for ens eget private hjem.

Dyrskue i Kolding 1951

Af Birgith Rigenstrup Gimm

En af årets største oplevelser, hvor land og by mødtes, var sommerens dyrskue. Det var en dag fyldt med sjov og glæde for både landbefolkningen – og ikke mindst – de mennesker der boede i byen.

Der har været dyrskueplads flere steder i Kolding. Et af stederne var på pladsen ved den nu nedlagte saftstation på havnen for enden af Østerbrogade. Senere flyttede man til Brændkjærgårds jorder, på marken imellem Tvedvej og Agrupvej, hvor nu Hestehaven er bygget. I 1949 flyttede man, på grund af pladsmangel, dyrskuepladsen længere ud mod Tved, nemlig til marken nordøst for Brunbjerg. Og det er på dette sted, hvor der blev afholdt dyrskuer helt frem til 1972, min lille historie foregår.

Den 2. juli 1951 var der igen dyrskue i Kolding. Dyrskuepladsen på Tvedvej var parat til at danne ramme om en dag fyldt med blafrende danske flag og glade mennesker, der denne ene dag om året mødtes fra land og by. Lugten – den specielle lugt af øl, pandekager, dyr og mennesker – vil mange sikkert huske.

Min familie havde ingen direkte forbindelse til landbruget, men vi boede i 1. parket med udsigt lige ud over den brogede plads på Tvedvej.

I flere dage før selve dagen blev der arbejdet på pladsen. Der var travlhed med at slå pæle i jorden til dyrene, telte skulle rejses, og

alle flagstængerne, hvorfra de mange danske flag skulle vaje, blev rejst. Vi børn tog del i forarbejdet – på behørig afstand. Alle kvarterets unger var på benene i dagene op til den store dag.

Endelig blev det lørdag, solen skinnede, og fra tidlig morgen var der masser af liv på pladsen. Bønderne ankom tidligt med deres dyr. Der var køer, kalve, heste, får, geder, kaniner, høns, duer, og hvad der ellers hørte til på landet. Kalvene og de mange grise havde plads foroven på pladsen, hvor der var bygget en hel række båse til netop disse dyr. Det var kun pladsen syd for "slaggevejen", der var indrettet til den egentlige dyrskueplads.

"Slaggevejen", som også hed "Høje Sti", var fortsættelsen af Tvedvej mod øst. Den startede ved dyrskuehuset og Kolding Mosteri og fortsatte videre mod haveselskabet Fjordlykke. I 1947, da min familie kom til Kolding, var der kun en lille sti. Så kom slaggevejen og senere den asfalterede vej mod højhusene. Mit barndomshjem var der, hvor opkørslen til Tvedvej 100 er nu, og hvor slaggevejen startede.

Nord for slaggevejen blev der siden udstillet maskiner og arbejdsredskaber i massevis, men i 1951 var der parkering for bøndernes hestevogne, biler og cykler.

Min mor havde økonomisk sans. Hun etablerede en cykelparkering ved vores hus, ved hullet i hegnet for enden af slaggevejen. Folk



Hestene vises frem på dyrskuet i 1960. Foto: Peter Thastum.

fik lov til at cykle tværs over pladsen lige op i vores cykelparkering. Vi havde en masse cykler stablet op langs hækken og tjente godt – syntes vi børn – 25 øre pr. cykel. Vi skiftedes til at holde vagt, min mor, lillebror og jeg. Min far syntes, det var for pjattet og deltog ikke i vagtplanen. Besværet var størst, når folk skulle

hjem. Deres cykel stod altid allerinderst, og alle de andre cykler skulle flyttes først. Her deltog min far dog. Han mente, at der skulle mænd til det arbejde.

I løbet af dagen skete der hele tiden noget på pladsen. Dagens højdepunkt var, når dyrene skulle vises frem i den store ring. Forud

for dagen havde bønderne vasket, børstet og klargjort deres dyr. Mankerne var blevet børstet og flettet, hestens haler var friseret, og det var tydeligt – selv for en bybo – at dyrene nød det ligeså meget som deres herrer. Det var et broget skue. Kæmpestore tyre med ring i næsen, der blev styret af flere granvoksne mænd. Køer, kalve, får og heste blev vist frem af bønder, der, iført søndagstøj og med tegnebogen på plads bag vesten, stolte skridtede eller småløb langs deres dyr. Der blev uddelt præmier, ærespræmier med fine sløjfer og rosetter, som blev sat på dyrenes hovedtøj eller for de mindre dyrs vedkommende på kanten af deres bokse.

Dette år var vejret utrolig flot og græsset så grønt og frodigt, at hønsenes bure blev sat direkte på jorden. Også de 250 kaniner, der var tilmeldt i 1951, nød det gode græs.

Hvert år var der i tilknytning til det store skue et børnedyrskue, hvor børn kunne fremvise deres kæledyr. Engang havde jeg en kat med killinger med på skuet. Hver killing, ganske små, havde hver sin farve silkebånd om halsen. Alle lå i en smukt foret papkasse og gav da også en ærespræmie. Det var det nærmeste, jeg kom det at have med dyr at gøre, men jeg var altid at finde som tilskuer til de større dyr.

I 1951 var der en særlig konkurrence på pladsen, nemlig en traktorringridning. Det var de unge landmænd og karlene, der muntrede sig med det. Der var karrusseller, tombolaer og boder med slik, slikæbler, og hvad der ellers hørte til. Som et trækplaster var der dette år en flot gymnastikopvisning af pigerne fra Snoghøj Gymnastikhøjskole.

Efterhånden som dagen skred frem, og

stemningen steg, kom der gang i handlerne landmændene imellem. Der blev gjort mange forretninger, og de fede tegnebøger kom frem fra vestelommerne. Min lillebror gjorde også en god handel. Han lavede sammen med en kammerat en aftale med Kolding Mosteri om at finde tomme flasker på dyrskuepladsen. De tomme flasker blev betalt med alle de æblemost, drengene kunne drikke – og det var mange.

Huset, som Kolding Kommune i 1949 villigt havde ladet opføre på den nye dyrskueplads, blev flittigt benyttet til mange spændende ting. Der var f.eks. udstilling fra Kolding Hørfabrik om såsæd, frøhandel og – også dengang – om bekæmpelse af agerkål. Et par af Koldings firmaer havde udstillinger med elektriske husholdningsmaskiner f.eks. køleskabe, som så småt var på vej ind i hjemmene. Blomsterhandler Levison fortalte om blomster og planter og pasning af disse. Der var udstillet korn og kornprodukter. Men det bedste var dog alle de mange brød, kager og lagkager, der blev bedømt og præmieret. Også tomater, agurker, de største græskar og ikke at forglemme syltetøj, saften på flasker, hjemmelavet ketchup og de henkogte frugter. Disse ting var landbokvinderne mestre for, de var kunstnere på det felt, og det duftede himmelsk.

Kvinderne havde, ligesom mændene, deres eget telt, hvor der blev spist frokost og snakket om mad, syltning og byttet opskrifter på lige den helt specielle lagkage, mens børnene legede rundt omkring dem.

I mændenes telt var stemningen høj og luften tyk af cigarrøg, også her blev der handlet med håndslag om store penge.



Udstilling af tyre fra dyrskuet i 1962. Foto: Peter Thastum.

I 1951 var der 7000 besøgende til dyrskuet imod kun 5000 året før, så det var et godt år. Prisen for at se på alle herlighederne var 2 kr. for voksne og 50 øre for børn. Det var dejlige dage for børn og voksne, og vejret var altid godt – men som årene går, huskes heldigvis altid bedst de gode oplevelser.

Guldbarrer, æbler og æresbolig

Glimt fra en radioudsendelse med dr. Lind på Trapholt

Af Børge Therkildsen

“Ham? Nej, det kan du godt opgive. Han er selve indbegrebet af arrogance”.

Det var reaktionen fra et par kolleger, da jeg som journalist på Jydske Tidende en dag antydede, at jeg kunne tænke mig at lave en udsendelse med dr. G. Lind på Trapholt. I årene fra 1945 til jeg blev medredaktør i 1962, lavede jeg en lang række radioudsendelser og reportager og havde til de mere jordbundne opgaver fået Statsradiofonien, som var navnet dengang, til at indrette et studie på 2. sal af Post- og Telegrafvæsenets bygning over for Saxildhus. Til andre opgaver kunne jeg rekvirere en optagevogn.

Mine bedste interviews

Den første større ting var en samtale efteråret 1945 med Johannes Rosendahl, der fortalte om det at være lærer på Rødding Højskole om dagen og jernbanesabotør om natten. Til sidst gik det galt. Han blev stukket, arresteret af Gestapo og indsat i arresten på Staldgården, og her, efter grusom tortur, indridsede han i væggen ordene fra Nietzsche: *Halte hoch deine höchste Hoffnung.*

Langt senere havde jeg en udsendelse med kriminaldommer Emil Strøbech, forpagtersøn fra Hjarup, der var modstandsbevægelsens byleder under det sidste halvår af besættelsen og blev arresteret af Gestapo 7. marts

1945 og indsat i samme celle, hvor Rosendahl havde siddet. Optagelsen fandt sted i cellen, og Strøbech pegede på Rosendahls indskrift og fortalte om, hvilken styrke den gav ham.

En anden gang var det besøg i Ligaard Plantage ved Egtved, hvor ejeren, Laurits Knudsen, berettede om de travle dage hvert år i november, når hans folk skar grangrene til brug på tyske kirkegårde, og hvor disse mænd fra solopgang til hen på eftermiddagen aldrig kom ned på jorden, men svingede sig fra træ til træ.

Der havde også været et besøg hos de to søstre, som drev Bramdrupdam Kro og hos forstanderen på optagelseshjemmet Landrupgaard, der fortalte om “Alle mine drenge”, som udsendelsen hed. Senere tyve minutter med kogekone frk. Lind fra Gudsø, der under titlen “Sognets mest ombejlede dame” talte om de tilbagevendende ønsker om festmenuer: Suppe, fisk, steg og kage. Ved en anden lejlighed mødtes jeg i studiet med kunstnerparret Anni og Bent Knudsen, der havde papir og saks med i en udsendelse om deres eventyrlige uroer og julefigurer.

Der var også reportagen fra Sønderbro. Poul Frost-Hansen, der var ansat på Motorkontoret og som digter brugte navnet Otto Wang, skrev til radioens programredaktør Aksel Dahlerup og foreslog en udsendelse om

det gamle Kolding. Han ønskede ikke selv at medvirke, og Dahlerup skrev og bad mig klare opgaven. Det gjorde jeg sammen med produktionshandler Grau fra Låsbygade, som kunne sin Koldinghistorie på fingrene, og en dag stod vi ved Sønderbro med mikrofonen, og han berettede om vandløbet som grænseå til De otte Sogne og om Kolding Å som handelsvej i kombination med Kongeåen, om et gammelt værft og bådtyper og om Kolding som kongeby med slottet.

Ved en anden lejlighed arrangerede jeg i Ødis Forsamlingshus en rundbordssamtale over emnet: Højskole eller efterskole? efter en idé af den aktive lærer Viggo Vandkær Thomsen. Der var også interviewet med Henning Lisager, kendt under forfatternavnet Henrik Lind med bøgerne "En doktor kom og skrev" og "Efter konsultationstid". Han var nu læge på Julemærkesanatoriet (i dag Hotel Koldingfjord) efter nogle år som praktiserende i Vestjylland. Dagen kom for optagelse af vores samtale, og på min opfordring inviterede vi vore ægtefæller med, så de kunne se, hvordan sådan noget forløb. Jeg forklarede, at jeg altid af hensyn til teknikeren bag glasruden talte baglæns fra 10, og at han så startede optagelsen ved "1". Lisager og jeg satte os ved bordet på hver sin side af mikrofonen, og jeg begyndte: 10, 9, 8 osv. 3, 2, 1, 0. De er både læge og forfatter, Henning Lisager, men De har ét navn som læge og et andet som forfatter. Hvorfor nu det?" Og så hørte vi om hans gerning som praktiserende landlæge, hvor han fik indblik i så mange forhold, som han mente kunne interessere en større kreds, uden naturligtvis at udlevere sine patienter. Han gjorde det så le-

vende, at udsendelsen fik de smukkeste anmeldelser i aviserne, og det fik radiostof i det hele taget tit, de blev foromtalt og anmeldt; det var før fjernsynet slog igennem.

Jo, og så var der udsendelsen om solformørkelsen i 1954. Radioens reportageafdeling havde i god tid bedt mig dække det fænomen, og hvad gør man så? Vi boede på Kastanieallé, og jeg spurgte vores genbo, automobilforhandler Chr. J. Støjberg, om han ville være med. "Ja, det vil jeg godt. Så kan vi kigge på solen gennem et gammelt røntgenbillede, jeg ligger med efter en undersøgelse af mine lunger i forbindelse med den astma, jeg døjer med." På grund af astmaen var han flyttet fra sin ønskevilla ved Slotssøen op i højheden i Kastanieallé. Jeg bestilte optagervogn, og på dagen mødtes Støjberg og jeg ude på vejen ved middagstid. Vi betragtede den svindende solskive ind imellem hans ribben på røntgenbilledet og talte om fuglesangen, der langsomt forstummede, og vi nærmede os barnevognen i haven med vores lille Ellen på godt et år, som havde siddet og jublet med sin rangle, men nu med det aftagende lys tydeligt blev mere søvning og lænede sig tilbage i puden. Nu skulle der soves, stik imod hendes faste rytme. De tyve minutter, udsendelsen varede, blev der skrevet meget om, og jeg fik et smukt brev fra en lytter i København, som sluttede med ordene: "Gid solen altid vil skinne på jeres datter og fuglene synge for hende." Da blev jeg rørt!

Interview med dr. Lind om æbleplantagen

Hvorfor så ikke også en udsendelse om den



Dr. Lind inspicerer sine æbler. Foto: Hubert Hutzelsider, Århus Stiftstidende.

landskendte frugtplantage højt over Strandhuse? Fra fjordbåden til Løverodde om sommeren kunne man jo se, at der var en mængde aktiviteter om residensen deroppe. Så en dag i maj 1956 ringede jeg til dr. Lind og fremlagde min plan og fik en meget venlig modtagelse. Vi aftalte et møde, så jeg kunne danne mig et indtryk af plantagedriften, og da jeg rekvirerede optagervogn, bad jeg om at få ekstra

lange kabler til mikrofonen. Optagelsen fandt sted en solfyldt junidag, og nu bagefter synes jeg egentlig, at jeg har de fleste af dr. Linds ord et sted i min erindrings gemmer.

Det første, han lod gøre dengang først i 30'erne, da han i samråd med landskabsarkitekten, professor C. Th. Sørensen havde anlagt park og gik i gang med at plante 12.000 æbletræer, var at placere en læmur af popler

på det nordlige skel. Poplerne skulle filtrere den kølige nordenvind, inden den rullede ned mellem træerne. På taget af det store kølehus blev der indrettet en cisterne, som bortset fra vintermånederne altid stod fuldt af vand, og til bilparken hørte en særlig tankvogn. Når et temperaturstyret alarmsystem om aftenen eller natten markerede så lave grader, at frugtblomstringen var i fare, rykkede overgartner Holger Degnbol ud med sine hjælpere, fyldte tankvognen med cisternens tempererede vand, som via en kompressor og fine dyser forstøvedes til en beskyttende tåge under kørselen ned mellem havens brede rækker med æbletræer.

På vores vandring med mikrofonen medbragte dr. Lind en lille lærredspose, og pludselig stoppede han: "Denne cox orange trænger til behandling. Den har æblekræft, som giver barksår, kan jeg se". Han greb ned i posen og fremdrog en skalpel, lagde med sikker kirurgisk hånd et snit i stammen på vel tre centimeter, derefter et lodret på fem-seks centimeter og igen et vandret, åbnede varsomt barken som en lille dør ind til træets ved, fandt en hvid tablet i en æske, smurte lidt voks på tabletten, så den klæbede, smurte voks på alle sårkanter, tørrede fingrene i en klud og fandt bast til omvikling og lukning af "såret". Han fortalte, at han jævnligt inspicerede træerne, og når han, som her, fandt et, hvor bladene hang, eller blomstringen ikke var maksimal, tog han dem under medicinsk behandling, og erfaringen viste, at en tablet eller to hurtigt rettede op på skavanken. Han viste mig nogle behandlede træer, som nu struttede af sundhed.

"Hvad var det for en tablet?"

"Det er min hemmelighed", svarede han.

"De sagde cox orange med tryk på andet ords første bogstav, sådan opfattede jeg det. Hedder det ikke cox orange?"

"Sortens navn er i udtale cox orange." Så vidste jeg (og senere landets lyttere) det!

Andre sorter var pigeon, gravenstenere, cox pomona, og når det netop var æbler, han dyrkede, var det, fordi frugten gav en god tandhygiejne. Han havde, hvad han kaldte, abonnenter over hele landet. Man bestilte fra de tryksager, Trappergårdens Æblehaver udsendte, og når æblerne havde den rette modningsgrad, blev de bragt ud, ikke af fragtmænd, men af havens egne lastvogne, uanset om modtageren boede i Frederikshavn, Humlebæk eller Maribo. Og til at plukke æblerne havde man aftale med en kreds af 40-50 damer, som morgen efter morgen stillede op til negleparade, og det var en af Degnbols mange opgaver at sikre, at ingen plukker havde så lange negle, at de kunne beskadige skrællen.

Dr. Lind nævnte ved en anden lejlighed, at det gennem mange somre var skik, at dronning Ingrid kom på besøg sammen med de tre små prinsesser og altid med dronningen selv ved rattet. Så var der frokost i den store villa med den elysiske udsigt over Kolding Fjord. Og naturligvis blev der jævnligt sendt æbler til sommerslottet i Gråsten. Så uofficielt var dr. Lind kgl. hofleverandør. Dette sidste nævnte han ikke selv.

Radioudsendelsen blev bragt 30. juni 1956 med titlen "Tandlæge dyrker æbler efter medicinske principper." Og hen mod jul bragte en af Trapholts lastvogne to kasser æbler til



Trappergårdens æbleplantage.

vor dør, en kasse cox orange og en kasse granstenere og med et brev vedlagt: “Jeg føler jo næsten, at De har stået fadder til årets rige frugthøst. Derfor denne smagsprøve.”

Samtale med dr. Lind om en æresbolig

En dag sidst i februar 1963 blev jeg ringet op af dr. Lind. “Må jeg have lov at invitere Dem og Deres frue til frokost hos os på Trapholt en dag, som passer Dem? Der er noget, jeg gerne vil tale med Dem om. Kunne det passe på onsdag, for eksempel kl. 12?”

Jeg stak en notesblok i lommen, og på da-

gen kørte Liz og jeg op ad den snoede vej fra Strandvejen. Vi fik en hjertelig modtagelse og en excellent frokost, og allerede ved bordet registrerede jeg, at fru Helene konsekvent sagde G til sin mand, aldrig Gustav. Det var en oplevelse at være gæst i det hjem med de meget personligt prægede ejendele, ikke indkøbt i en tilfældig møbelforretning, men arkitekttegnede og fremstillet af sjældne træsorter og på væggene malerier af stor skønhed.

Efter at have nydt den efterfølgende kaffe og en cigar satte dr. Lind og jeg os op i hans kontor og bibliotek på førstesalen. Han und-



Dr. Lind ved sit skrivebord i biblioteket, begyndelsen af 1960'erne. Foto: I.C. Søndergaard.

skyldte, at der lugtede af zoologisk have, som han sagde, men en mår havde arbejdet sig gennem stråtaget for at få midlertidig bolig på loftet.

Dr. Lind gav mig et kort indblik i sine år i Holland, hvor han drev en eksklusiv tandklinik med patienter fra det meste af Europa og fra kolonierne ude i verden, og da han i 1944

besluttede at bryde op fra Amsterdam og bosætte sig fast i den store sommervilla med park og frugtplantage, som han havde erhvervet sig allerede i 30'erne, lod han sin formue omveksle i guldbarrer. Til hjemtransporten fik han fremstillet en speciel stålkuffert med kodelås, og guldet lå naturligvis nederst i det personlige flyttelæs med mange kufferter i

Ford'en. Transporten gennem de tyskbesatte områder blev afviklet efter personlig køretilladelse opnået ad diplomatiske kanaler.

Så var vi fremme ved baggrunden for dagens indbydelse. Dr. Lind og hans hustru havde allerede en halv snes år tidligere besluttet, at da de ingen direkte arvinger havde, skulle Trapholts hovedbygning med tilhørende avlsgård og 36 tdr. land være æresbolig for livstid for en videnskabsmand eller kunstner i lighed med de to andre officielle æresboliger: Carlsbergs æresbolig, der var stillet til rådighed for professor Niels Bohr, og Lundehaven nord for Helsingør, hvor professor Johannes Brøndsted foreløbig havde boet i tre år.

Dr. Lind mente, at Trapholt med sin særlige beliggenhed i frie omgivelser og et godt indbo værdigt kunne tjene som æresbolig for den, der søgte ro og inspiration til kunstnerisk eller videnskabeligt arbejde.

Trapholt skulle overdrages til en selvejende institution, Trapholtfonden, der med sine midler og indtægter ved salg af frugt kunne opretholde hovedbygningen med dens indbo og kunst og omliggende fire tdr. land store have- og parkanlæg, og samtidig skulle fonden videreføre driften af æblehaverne. Desuden skulle fonden støtte kulturelle opgaver ved f.eks. at yde studielån til unge velbegavede mennesker, der uden for landets grænser ønskede videregående uddannelse inden for den odontologisk-medicinske videnskab eller frugtavl. Trapholtfonden skulle administreres af en kurator og to andre bestyrelsesmedlemmer, der sammen med en af statsministeren udnævnt højere embedsmand som formand og en af undervisningsministeren udnævnt

professor ved en af de højere læreanstalter som næstformand skulle udgøre bestyrelsen. Ved afgørelsen om, hvem æresboligen til sin tid skulle tilbydes, suppleredes bestyrelsen med sekretæren for Den Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og departementschefen for Ministeriet for Kulturelle Anliggender.

Oven på denne redegørelse nød dr. Lind og jeg igen en god cigar, og jeg bragte hovedpunkterne af vores lange samtale i en artikel på forsiden af Jydske Tidende søndag d. 3. marts 1963. Den vakte med sit indhold helt overraskende betydelig opmærksomhed og blev citeret i alle medier samme dag og dagen efter, og mandag morgen lå på mit bord brev fra dr. Lind, som takkede for vort besøg og for, som han skrev, "den klare og smukke fortolkning" af hans udredning om fremtidsplanen.

Planen om æresbolig blev, som man ved, aldrig realiseret. Kolding Kommune kom naturligvis ind i billedet, og Trapholt blev det fornemme kunstmuseum, som hele Danmark kender, og hvortil besøgende strømmer i stigende tal. Hele mellemspillet er levende og meget klart fremlagt i K. E. Reddersens rigt illustrerede lille bog "Museets mæcen" med undertitlen "Historien om Trapholt og Trapholtfondens stifter, dr. Gustav J. Lind." (1989).

Højhusene – fra grusgrav til moderne bykvarter

Af Hans Fiil

Under overskriften, *Koldings mest moderne bykvarter bygges de næste år i Tved*, skrev Kolding Folkeblad den 24. januar 1965 bl.a.: “Den tid er ikke mere fjern, da Koldings mest moderne bykvarter er opført på et 23 hektar stort areal mellem Skamlingvejen mod nord, Agtrupvej mod syd, kommunegrænsen mod øst og Valmuevej mod vest”. Et projekt til ca. 100 mill. kr.

Intentionerne var store, realiteten en anden, men overskriften kan stadig bruges.

Området, der her omtales, var i 1930 blevet indlagt under Kolding Kommune og er i dag det 9-10 ha. store højhusområde, der afgrænses af Skamlingvejen mod nord, Tved by mod øst, Tvedvej mod syd og Kløvervej mod vest.

Planer om bebyggelse på dyrskuepladsen og cirkuspladsen med skoler og institutioner blev skrinlagt. Området er i dag “Grønt område” med modifikation. En undersøgelse for nylig viser stadig gasforekomster fra den tidligere losseplads.

Det var boligselskaberne “A/S Strandparken” og “Vejle Amts Boligselskab”, der sammen i begyndelsen af 1960erne planlagde en bebyggelse af det godt 90.000 m² store areal, en tidligere grusgrav. Arealerne hørte under gården “Rosenholm”, matr. nr. 5 i Tved, som direktør Poul Klinge havde købt i 1954, og som boligselskaberne nu erhvervede en del af.

Selvom det var to enheder i selvstændige selskaber, der i starten blev benævnt “Strand-

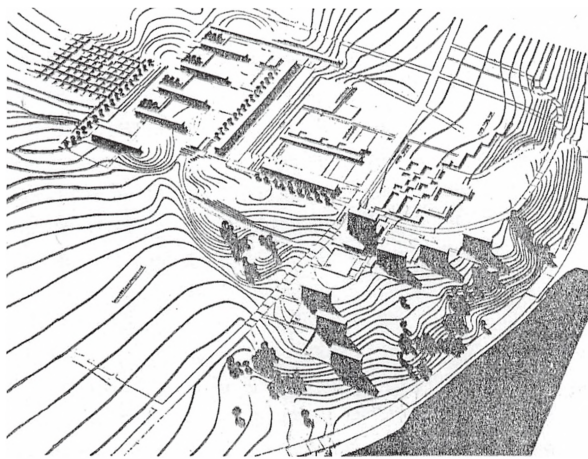
parken” og “Birkehaven”, senere ændret til “Fjordparken”, er der landskabeligt skabt en enhed.

“Strandparken”, med tre 11 etagers højhuse, blev bygget af arkitekt og civilingeniør Axel Bjørlig, Gentofte og Bygma A/S, der stod for opførelsen.

“Fjordparken”, der tegner sig for tre 13 etagers højhuse og et 15 etagers kollektivhus med butikker o.l. blev bygget af Vejle Amts Boligselskab og med P. Eduard Petersen, Kolding, J. K. Schmidt og Kaj Schmidt, Århus som arkitekter.

I Dalby kommune var man ikke begejstret for disse byggeplaner, da kommunens egne planer var at gøre Dalby til den ideelle forstadskommune med et- og to-familiehuse. At bygge højhuse ville simpelthen være at spolere et stykke østjydsk landskab, sagde sognerådsformand i Dalby, Erik Juhl, som også fandt, at karré-bebyggelse ville virke skæmmende, og sognerådsformanden bebudede, at sagen ville blive draget frem i samordnings- og byudviklingsudvalget.

Allerede i 1960 arbejdede man med planer om et højhusbyggeri på det erhvervede areal. De to boligselskaber samarbejdede om planerne og ønskede yderligere at erhverve ca. 8.500 m² af Kolding Kommune, som stødte op til grunden umiddelbart vest for denne, en del af den gamle losseplads. I februar 1960 blev



Model af det nye bykvarter i Tved. Fra Jydske Tidende 24.1.1965.

millionbebyggelsen ud til Tved godkendt i Kolding Kommunes Byplankommission.

“Strandparken” havde indsendt andragende til Kolding Kommune om kommunekautation, men blev henvist til at søge statsfinansiering. Selskabet var tillige utilfreds med, at de kun måtte bygge to højhuse, når “V.A.B” måtte bygge fire.

Kolding Byråd førte på ny en skarp ordveksling om byggeriets udførelse, men argumenter som “det grønne område derude ville blive ødelagt, hvis det blev belagt med lave huse med hække omkring”, var måske årsagen til, at indstillingen blev vedtaget. Endnu i 1964 havde byrådet dog betænkeligheder ved at give tilladelse til igangsættelse, samt over udgifterne og udlejningspriserne.

Strandparken

“Strandparken” fik igangsætningstilladelse i

oktober 1963, og arbejdet påbegyndtes i april 1964 på blok A, Tvedvej 127-131, i april 1965 på blok B, Tvedvej 133-137, i april 1966 på blok C, Tvedvej 139-143, og to år efter påbegyndelsen kunne indflytning finde sted.

Bortset fra enkelte afvigelser er der på hver etage fem 1-værelses lejligheder på 44 m², en 1½-værelses på 67 m², tre 2-værelses på 77 m² og to 3-værelses på 87 m². De 3-værelses lejligheder er placeret i gavlene mod nord og syd. I de tre blokke er der tilsammen 356 lejligheder. Foran blokkene er der 160 P-pladser, og under en del af pladsen er der P-kældre til udlejning med plads til 105 biler i åben kælder, der senere blev lukket med aflåsedede porte.

I september 1965 holdes rejsegilde på den første blok. Strejkende elevator stod som fællesnævner for mange forhindringer under opførelsen af det første højhus. Vinden satte sit præg på tempoet af byggeriet. Det viste sig, at man ikke kunne arbejde, når vinden nåede op over 4 sek/m. Kranen var ikke tilstrækkelig manøvreduktig i blæsevejr. Klog af skade blev derfor en kraftigere krantype taget i brug ved de næste højhuse. Ikke engang rejsegildet blev forskånet for uheld – elevatoren strejkede – de mange gæster måtte gå de 31 meter (176 trappetrin) op på taget, hvor festlighederne blev holdt med en storslået udsigt over Kolding Fjord med Lillebæltsbroerne i baggrunden.

I april 1966 skriver Kolding Folkeblad om boligmangel overalt i landet, men ikke i Kolding. Kun 20 af de 119 lejligheder i det færdige højhus var udlejet. Efter de flestes mening var de for dyre, en 1-værelses lejlighed kostede 390 kr./md. og en 3-værelses kostede



Strandparken fotograferet fra Kollektivhuset, Tvedvej 127-143, 14. etage. Foto: Hans Füll, maj 2000.

758 kr./md. Mens interessen for at bo var stigende, var meningerne forskellige. Tilhængerne sagde: “Dejlig anonymt og herlig udsigt”, modstanderne: “For lidt kontakt med børnene og naboerne”.

“Strandparken” blev i 1972 købt af ISP, Ingeniør Sæmmenslutningens Pensionskasse, og blev ved ejendomsvurderingen på ovennævnte tidspunkt vurderet til 42,3 mill. kr. Vurderingen i 1999 er 73,9 mill. kr.

Utætte vinduer, træk, stort varmeforbrug og tilslutning fra beboerne får ISP til at renovere “Strandparken”. Et forslag forelægges i efteråret 1998 og vedtages på et beboermøde. “Højhuse får en ny overfrakke”, “Strandparken renoveres”, “15 millioner til højhuse”, “De tre højhuse på Tvedvej 127-143 bliver grundigt renoveret udvendigt. Det betyder huslejstigninger for beboerne, men også lavere varmeregninger”, skrev Kolding Folkeblad i juni



Strandparken fra sydøst. Foto Hans Fiil, maj 2000.

1999. Den hårdt tiltrængte renovering påbegyndtes i samme måned og var færdig 1. april 2000. Det viste sig, at betonrenoveringen af altanerne mod vest var mere tiltrængt end beregnet og tog hermed længere tid. Betonen blev repareret og rensat og fik en ny algeskyende maling. Den udvendige renovering, udover altanerne, omfattede nye vinduer med lavenergiruder i østfacaden, gavlene fik yderlige isolering, og der kom nye indgangspartier.

Ingeniørfirmaet Hundsbæk og Henriksen A/S, der var totalrådgiver på renoveringen forventer en besparelse for beboerne på 20-25% af varmeregningen. Arkitekter på projektet var Lauge Juuls Tegnastue I/S. Altanrenoveringen blev overladt til firmaet Otto Christensen og Kaj Sørensen A/S. Facaderenoveringen stod tømrerfirmaet Damgaard og Nielsen A/S for, arbejdet blev udført uden større gener for beboerne, idet udskiftningen af vin-

duer og facadebeklædning skete på den måde, at færdige moduler med vinduer og isolering blev udført på firmaets værksted, så en hurtig udskiftning kunne ske. Man tog det gamle vindue ud med karm og det hele, og et kvarter efter var det nye element isat og tætnet. I takt hermed blev den indvendige renovering af vindueslysninger og karme foretaget.

Det var en ansigtsløftning, der kunne ses. Den efterhånden grimme, grå, vejrhærgede beton og asbest blev dækket af elementerne og beklædt med en hård rockwoolplade, samtidig med, at man ved farveændring brød de store ensformige flader. Renoveringen blev præmieret ved Kolding Kommunes prisuddeling for smukt byggeri i oktober 2000.

Fjordparken.

“Vejle Amts Boligselskab” fik igangsætningstilladelse 1. marts 1965, og arbejdet påbegyndtes den 1. november 1965 på den første blok, Kløvervej 27-31, og afsluttet i april 1968. Den anden blok, Kløvervej 21-25, var færdig i april 1969 og den tredje, Kløvervej 15-19, var færdig i september 1970.

Ved en indbudt licitation i marts 1964 på det første højhus var anlægsudgifterne anslået til 4 mill. kr. Ved igangsætningstilladelsen i september 1965 kalkulerede man med 6 mill. kr.

Der er i hver blok 98 lejligheder fordelt med 12 1-værelses på 33 m², 7 1-værelses på 42 m², 7 1½-værelses på 73 m², 26 2-værelses på 73 m², 36 2½-værelses på 85 m², 5 3+1-værelses på 108 m² og 5 3+2-værelses på 119 m². De mindste lejligheder er placeret på 1.-7. etage og de

store fra 8.-13. etage. I de tre blokke er der tilsammen 294 lejligheder.

I bestræbelse på at få så få overjordiske P-pladser og så stort grønt område som muligt, krævede Kolding Kommunes Byplankontor, at der indrettedes underjordiske P-kældre. I forbindelse med disse 3 blokke blev der etableret 120 P-pladser foran og omkring dem. Under en del af arealerne er der aflåsede P-kældre til udlejning med plads til 118 biler.

Kollektivhuset, Kløvervej 33-37, påbegyndtes i juli 1967. Her var man nødt til at fjerne en del skrald fra den gamle losseplads, før piloteringen kunne begynde. I januar 1971 var denne blok færdig og klar til indflytning.

Kollektivhuset indrettedes med børnehave til 50 børn, og butiksarealer i stueetagen. Her var i starten posthus, bank, bager og supermarked. På 2. og 3. etage 63 1-værelses lejligheder, på 4. etage restaurant og selskabslokaler, på 5. etage kollektivlejligheder tænkt til ældre og enlige mennesker. På 6. til 14. etage i alt 73 lejligheder, hhv. 2½-værelses og 2+2-

Fjordparken, Kløvervej 15-31, set fra Kløvervej. Foto: Hans Füll, maj 2000.





Fjordparken, Kløvervej 15-37, set fra vest. Foto: Hans Fiil, maj 2000.

værelses lejligheder. I kælderen under Kollektivhuset var der pulterrum og ca. 30 P-pladser til udlejning, og vest og øst for huset var der ca. 100 P-pladser.

I 1974 overtog boligselskabet "Lejerbo" Kløvervej 15-37 af Vejle Amts Boligselskab, og samtidig fik bebyggelsen navnet "Fjordparken". Ved ejendomsvurderingen samme år blev blokkene Kløvervej 15-31 vurderet til 26,4 mill. kr., og Kløvervej 33-37 til 13,7 mill. kr. Ved vurderingen i 1999 er det henholdsvis 75,5 og 44,0 mill. kr.

"Himmelprojekt, Højhus startede som pragt-

projekt – endte som fiasko", sådan lød overskriften i Kolding Folkeblad i november 1991, og videre stod der: "Kollektiv-højhuset startede i 1967 som et pragtbyggeri med diverse faciliteter for beboerne. 24 år senere er huset åbenlys fiasko, betonen er ved at falde fra hinanden, indretningen passé, og højhuset står foran en renovering til 70 mill. kr."

Tressernes kollektivtanker, hvor de underste 5 etager skulle være klublejligheder, fællesarealer, cafeteria, børnehave og butikker slog delvis fejl. Kollektivboligerne plagedes af dårligt ry og uro. En del beboere følte sig utrygge,



Fjordparken, Kløvervej 33-37, set fra øst. Foto: Hans Fül, maj 2000.

og nogle flyttede fra de ellers gode lejligheder øverst i højhuset.

Der var en overgang diskussion om at rive hele blokken ned og bygge tilsvarende antal lejligheder i lavere bebyggelse, men det ville Boligselskabernes Landsbyggefond under Bygge- og Boligstyrelsen ikke høre tale om. Resultatet blev, at man besluttede at foretage en total renovering med nye vinduer, køkkener og badeværelser samt to nye store elevatorer. Beboerne skulle genhuses, medens arbejdet stod på.

Renoveringsarbejdet tog sin begyndelse i foråret 1992, og i april 1994 var renoveringen afsluttet. Vestaltanerne blev "glasset" ind og fik nu status som "brandgang" med ståldøre mellem de til lejlighederne hørende altaner, der viste sig lydmæssigt at være en ulempe for beboerne. Østsvalegangen fjernedes, og arealet tillagt lejlighederne. Desuden blev to nye

elevatorårne og et trappetårn opført på østsiden. Resultatet blev, at der nu er 112 lejligheder, og der indrettedes fem handicaplejligheder i den tidligere børnehave.

Renoveringen betød også, at huslejerne steg, og som følge af det blev butiksarealerne lagt øde. Supermarkedet og bageren er nok det største savn. I dag er der en døgnkiosk og nogle aktivitetsrum, og det tidligere supermarked er nu genbrugsbutik for Røde Kors.

Kolding Folkeblad skrev i november 1996: "Fjordparken er bedre end sit rygte", og det bekræftes af, at der endnu bor lejere, som flyttede ind fra starten. Og nu kan mange ikke tænke sig at bo andre steder: Men hvor får man også en beliggenhed med lys, luft og udsigt samtidig med gode bybusforbindelser?

En spørgeskemaundersøgelse i begyndelsen af 1999 viste, at hele 81 % af lejerne var glade for at bo i "Fjordparken", og dermed kunne den myte aflives, at det mere var af nød end af lyst, at folk boede der.

Næste store opgave for "Fjordparken" bliver en renovering af de tre blokke på Kløvervej 15-31. Det kan blive spændende at se, hvordan man vil pynte op på de betongrå algeangrebne højhuse i de kommende år.

Kilde: Artikler i Kolding Folkeblad.

Julemærkesanatoriet

Af Erik Watson

Jeg har en kusine, der hedder Ally, men jeg har ikke set hende i over fyrré år, idet hun som ung rejste til Island, blev gift deroppe og nu bor i Akureyri. Min søster og vores kusine har været på "julekort" i nogle år, og for et par år siden havde Ally spurgt min søster, om hun var i besiddelse af nogle familiefotos. Derved kom jeg også på "skrivefod" med Ally, idet jeg havde de pågældende fotos. Som altid når man indleder en brevveksling efter så mange år, fortalte jeg lidt om mig selv og min familie. Blandt andet skrev jeg, at jeg underviste eleverne på et Julemærkehjem ("Kildemose", Ølsted). Ally skrev så tilbage, at hun som lille havde været på Julemærkehjem i Kolding, og at hun i mange år havde fået tilsendt julemærker af en søster, der nu var død. Så fandt jeg det rimeligt at overtage fremsendelsen af årets julemærker, og jeg syntes også, det kunne være morsomt at fremskaffe nogle billeder af Julemærkehjemmet ved Kolding fjord. Dem fik jeg gennem Stadsarkivet i Kolding. Min kusine blev meget glad for min hilsen, og hun skrev en meget fin beretning om sit ophold på Julemærkehjemmet, sådan som hun husker det i dag – altså ca. 66 år gamle erindringer.

"Af billederne fra sanatoriet husker jeg huset selv og liggehallen. Jeg har ikke været mere end 3 til 4 år, og jeg husker, at vi sejlede over Lillebælt. Da jeg læste i leksikonet, stod der, at

Lillebæltsbroen ikke var bygget før end 1935, så det skal jo nok passe, for jeg er født i 1930. Jeg synes at huske, at jeg sejlede over Lillebælt i robåd, men det er jo nok en huskefejl, men båden har jo nok været meget lille. Jeg husker måske liggehallen bedst af alt, for der sov vi altid til middag. På billedet er der ingen vinduer ind til køkkenet, som vendte ud til liggehallen, men den gang var der vinduer, for vi var lagt til at hvile os, og jeg og en anden pige kunne ikke stå for fristelserne. De havde lige bagt formkager med rosiner i, og de stod til afkøling i vinduet, som var lige over vores hoveder, der hvor vi lå. Duften og de dejlige rosiner var ikke til at stå for, og vi kunne lige ved at stå på tå og række os alt, hvad vi kunne, nå at pille de dejlige rosiner ud. Vi har selvsagt ødelagt kagen, i hvert tilfælde blev vi straffet og fik ikke lov til at komme på spadseretur, da vi havde hvilet os, men skulle blive liggende i køjerne i liggehallen. Jeg husker også, at jeg så de andre langt nede foran, hvor vi lå, men jeg var jo så lille, og derfor var alt jo så stort og afstande måske mere.

Jeg husker ikke, hvor længe jeg var der, men min mor sagde, at jeg var 3 år. Det må jo være om efteråret, jeg kom der, for jeg husker, at jeg var der om julen. I julegave fik jeg en ret stor vugge med blå-blomstret stof, og jeg ser den endnu for mig. Så husker jeg en stor mark,



Liggehallen på Julemærkesanatoriet fotografet ca. 1930.

hvor vi legede, vi har måske været på udflugt, for jeg husker, at der kom nogle damer med en stor bakke med smørrebrød, og der var kødpølse og spegepølse smurt med fedt, og endnu den dag i dag, når jeg finder lugten, går mine tanker tilbage til Kolding Julemærkesanatorium.

Min far rejste med mig til Kolding, og jeg kom der, fordi jeg havde en plet på den ene lunge, men det var heldigvis ikke tuberkulose”.

Glimt af året, der gik

Af Søren Flø Sørensen

Orkanen 3. december 1999

Fredag eftermiddag og aften den 3. december 1999 blev Danmark hærget af den værste orkan i mands minde. Navnlig Sydjylland blev hårdt ramt. Befolkningen blev opfordret til at holde sig indendøre. Mørklagte gader og veje blev præget af væltede træer, nedfaldne og susende tagsten i store mængder og elledninger på vejbanen. Togtrafikken blev afbrudt. Koldinghus og Staldgården mistede tagsten i mængder. Ved Kolding Storcenters hovedindgang A brød taget sammen (billedet, foto: Orla Lund). Centret måtte evakueres. Mange andre bygninger blev også udsat for stormens hærgen. 50 måtte på skadestuen. Efterfølgende forestod et omfattende reparationsarbejde. Falck fik travlt med tagafdækninger – Kolding tegnede sig for over halvdelen i Vejle Amt. Bygningsarbejderne fik travlt med mere vedvarende reparationer. På Koldinghus blev arbejdet fremskyndet p.g.a. Østersørådets topmøde. Jumbo Stillads fordoblede omsætningen. Kolding Havn fik travlhed p.g.a. eksport af stormfældet træ. K.O.E. opgjorde sine tab til 23 mio. og kommunen sine til 12 mio.





Østersørådets møde 12. – 13. april 2000

Østersørådets medlemmer afholdt i dagene 12. – 13. april 2000 møde i Kolding. Rådets medlemmer er Danmark, Estland, Finland, Island, Letland, Lithauen, Norge, Polen, Rusland, Sverige, Tyskland og Europa-kommissionen. Mødet foregik på Koldingfjord, og Koldinghus lagde lokaler til en gallamiddag. De store emner var bekæmpelse af sygdom og kriminalitet samt EUs udvidelse mod øst. Deltagerne var regeringslederne fra medlemslandene med ledsagere, i alt. ca. 150 delegerede og 200 "ledsagere" bestående af administrativt personale, presse og sikkerhedfolk.

Mødet var det største af sin art i Kolding nogensinde. Statsminister Poul Nyrup Rasmussen viste den tyske kansler Gerhard Schröder rundt i gården på Koldinghus (billedet, foto: Palle Peter Skov). Topmødet var ledsaget af et betydeligt sikkerhedsopbud med sikkerhedscheck af ansatte i berørte institutioner, bombenhunde og meget politi i gadebilledet. Kolding Erhvervsudvikling så topmødet som et positivt eksempel på byens evner som konferenceby – også for topmøder.



**Kolding
Kommune**

Kulturudvalget